
3 1761 04617262 3

Lakács Imre

KATONA JÓZSEF ÉS BÁNK BÁNJA.

KATONA JÓZSEF

ÉS

BÁNK BÁNJA.

IRTA

GYULAI PÁL.



BUDA-PEST.
FRANKLIN-TÁRSULAT
MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA.
1883.



FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

ELŐSZÓ.

E művet ezelőtt huszonkét évvel írtam, mint akadémiai székfoglalót. Főbb részeit föl is olvastam az akademia 1860 október 29-dikén tartott ülésen s még azon évben kiadtam a Csengery Antal *Budapesti Szemlé*jében (XI. kötet 1860). Ezelőtt egy pár évvel a Kisfaludy-társaság fölszólított, hogy immár nehezen hozzá férhető művemet engedjem át kiadványai számára. Szivesen engedtem e megtisztelő felhívásnak, annyival inkább, mert pótolni óhajtottam hézagait s egyet-mást javítani rajta.

Huszonkét év sok új adatot hozott napfényre nemcsak Katonát, hanem a kor irodalmi viszonyait illetőleg is. Akkor csak hézagosan írhattam meg Katona életrajzát s a fősúlyt *Bánk bán* kritikai fejtegetésére helyeztem; akkor Katona ifjukori kisérleteit sem ismerhettem teljesen s hogy művem ne váljék oly terjedelmessé, a mi-

nőt nem fogadhatnak be egy folyóirat hasábjai, kénytelen voltam mellőzni sok olyat, a mi egy monographiában bajosan mellőzhető.

Most mindezt pótolni igyekeztem, azért művem kétszer nagyobb terjedelművé vált, mint volt eredetileg. Legkevesebbet változtattam *Bánk bán* kritikai fejtegetésén, sőt arra sem terjeszkedtem ki, a mit 1860-on túl írtak a tragédiáról, bár a legnevezetesebb kritika róla ezelőtt egy pár évvel jelent meg Arany Jánostól (*Prózai dolgozatai,* 1879). Nem volt szándékom egészen új művet írni, s ha erre is kiterjeszkedem, megrontom vala régi művem kiinduló pontját, hangulatát, s egészen letörlöm róla eredete bélyegét.

Arany akkor kezdett a maga értekezésébe, a mikor én az enyémbe. Én erről semmit sem tudva, írtam neki Kolozsvárról: életrajzi adatok után tudakozódtam tőle s egyszersmind *Bánk bán* első kiadásának megküldését kértem, a melyet Kolozsvárott nem tudtam megszerezni. Megküldötte a könyvet s egyszersmind értesített, hogy ő is megkezdett egy értekezést *Bánk bán*ról, de minthogy én életrajzot is írok, nekem hagyja az egészet és Zrínyi eposzáról fog írni székfoglalót, mely inkább is illik hozzá, mint epikushoz. Így maradt töredék *Bánk bán*ról írt

értekezése, melyet külön soha sem adott ki, csak 1879-ben összegyűjtött prózai dolgozatai között. A ki művemet újabban olvasni fogja, bizonyára ismeri az ő értekezését is es így abban, a miben vele megegyezem, még inkább megerősödik, azt pedig, a miben eltérek tőle, annál könnyebben ellenőrízheti.

Művem bevezetésén és befejezésén sem változtattam semmit. Jól tudom, hogy Katona sírja többé nem bedőlt, elhagyott, sőt Kecskemét kegyelete szobrot is emelt nagyhírű fia emlékének. De 1860-ban bizony nem gondolt vele senki, legalább ezt írta nekem Kecskemétről Horváth Döme úr, a ki először emelt szót síremléke és szobra ügyében.

Leányfalva, október 22-dikén 1882.

Gyulai Pál.

Midőn némi buzgalmam jutalmáúl a Tekintetes Akadémia levelező tagjai között szerencsés vagyok helyet foglalni, alig lehetne értekezésemnek méltóbb tárgya, mint azon írók valamelyike, a kik e nemzeti nagy intézetre annyi fényt árasztottak. E terem képei és szobrai között a Kazinczyén kezdve a Vörösmartyéig nem egy van, mely a nemzeti dicsőség, kegyelet és hála nevében hivja föl elmélkedésre az irodalmi tanúlmányokkal foglalkozókat. És mégis e koszorúsoktól egy koszorútlanhoz fordulok, elismert művek helyett egy többé-kevésbbé kétség alattit veszek értekezésem tárgyáúl. Katona József *Bánk bán*ját értem, e korán elhalt s még korábban elhallgatott költő művét, melyhez engem sok érdek vonz: a balsors szülte részvét, mert Katona és tragédiája egyaránt a sors üldözöttei; az a mély meggyőződés, hogy *Bánk bán* legjobb tragédiánk; s végre némi kötelezettség, mert színbírálataimban nem egyszer hívatkoztam e műre, a nélkül, hogy bővebben fejtegettem volna.

I.

Katona életrajzának forrásai. Nemzetsége és szülei. Gyermekévei és tanuló pályája. A gyermek és az ifju jellemvonásai. Ifjúkori költeményei és búskomorsága. Színész és drámaíró akar lenni.

Egy önmagát szétzúzott nagy tehetség, mely kifejlett erejének csak egyetlen nyomát hagyja, egy félreismert mű, mely lassanként kivívja magát, de a melynek késő sikerét a tekintélyesb kritika maig sem igazolta derekasabban: íme Katona pályája. Őt a legnagyobb csapás érte, mely költőt sújthat, a meg nem hallgattatás és elnémulás; az ő életét azon kínok emésztették föl, a melyek minden nagy tehetségű, korán elnémult költőt megrohannak: a ki nem elégített becsvágy, a tévesztett élet, az eltemetett eszmék és érzések fájdalmai, a Geniusz kérlelhetetlen boszúja, mely Erynnis-alakban szokta üldözni hűtelen kegyeltjeit. Csak néhány évtizede, hogy elhúnyt s mégis alig tudunk valamit élete viszontagságairól. Ki érdeklődött volna egy homályban élő, megbukott költő iránt? Az irodalom és kö-

zönség oly közönynyel fogadták, hogy se barátai, se ellenségei nem lehettek, a kik megemlékezzenek róla. Az irodalomtörténet írója a kecskeméti katholikus temető egyik düledező sirkövére volt utalva, melyet a szülői és testvéri kegyelet emelt s melynek mohosodó lapján már alig lehetett elolvasni, hogy ott nyugszik Katona József, Kecskemét városa fiskálisa, született 1792-ben november 11-én, meghalt 1830-ban ápril 16-án, életének harminczhetedik, hivatalának tizenegyedik esztendejében.

Csak újabban tudhattunk meg róla valamit. Mikor 1839-ben *Bánk bán* Pesten is diadalait ünnepelte, kíváncsian kérdezte mindenki: ki írta e jeles művet, ki az a Katona, hol él az ismeretlen költő? A legnagyobb rész azt sem tudta, hogy meghalt. Egy fiatal író, Erdélyi János, mintegy a közvéleményt tolmácsolva, szólalt föl, kérve mindazokat, a kik Katonával személyes vagy hivatalos viszonyban állottak, hogy míg idejét nem múlja, életéről, haláláról, munkáiról hiteles adatokat közöljenek. Az elhúnyt költő egyik barátja és tiszttársa, Csányi János, felelt e föllhívásra s az 1840-ki *Társalkodó*ban életrajzi töredékeket bocsátott közre,[1] melyeket később Vahot Imre,[2]

[1] *Társalkodó.* Pest, 1840. 170. l.
[2] *Magyar Thalia.* Pest, 1853. 287—301. l.

Horváth Döme[1] és Toldy Ferencz[2] kiegészíteni törekedtek. Ezekhez járúltak újabban: *Déryné naplója,*[3] mely több helyt megemlékezik Katonáról, Karacs Teréz[4] emlékezései, Milecz János kézírati közleménye[5] és Balog István kiadatlan *Önéletrajza,*[6] melyek szintén megőriztek egy pár adatot. E gyér adatok inkább külső, mint belső életére vonatkoznak, de mégis kiérezni belőlök, hogy e látszóan csendes élet egy forrongó lélek küzdelmeit takarta s az egyszerű, hallgatag

[1] *Bánk bán.* A szerző életrajzával kiadta Horváth Döme. Kecskemét, 1856.

[2] *A magyar költészet kézi könyve.* Kiadta Toldy Ferencz. Pest, 1857. II. k. 359–364. l.

[3] *Déryné naplója.* Rendezte Törs Kálmán. Kiadja a Kisfaludy-társaság. Két kötet. Buda-Pest, 1879—80. I. kötet: 171., 188., 202., 243—45. l.

[4] *Fővárosi lapok.* 1880. 55. sz. *A régi Pestről.* V.

[5] Milecz János 1865-ben Arany Jánoshoz, mint a *Koszorú* szerkesztőjéhez, *Katona József emlékezete* czím alatt mintegy négy írott ívnyi dolgozatot küldött be, mely néhány új adatot foglal magában Katona nemzetségéről, szülőiről, színészkedéséről, hívataloskodásáról és végnapjairól. Milecz dolgozatához Katona atyjának nyolcz levelét csatolta másolatban, melyet ez fiának írt 1810—12-ig. Arany e kéziratot átadta nekem fölhasználás végett.

[6] Ez önéletrajz (1853-ból) bevégezetlen; egyes töredékek megjelentek belőle, de a Katonára vonatkozók nem. Jelenleg Feleki Miklós birtokában.

férfiu sokat szenvedhetett, míg lelkesülése lemondássá, önbizalma csüggedéssé válva, hivatalos foglalkozások közé temette magát és koronként csendes borozásban keresett szórakozást.

Katona nemzetsége nemes volt s ezelőtt mintegy két századdal egy nyírségi faluban, Versegen, lakott. A XVII-dik század derekán török dúlás következtében Katona János származott először Kecskemétre, hol városi tanácsos lett s 1666-ban hirtelen halállal múlt ki. Két fia maradt, Ádám és Mihály, amaz Versegi nevet vett föl, emez maradt Katonának, a kurucz-világban kocsiskodó ember volt és száz évet élt. Úgy látszik, hogy a Katona-nemzetségben a hirtelen halál és hosszú élet éles ellentétben váltakoztak. Költőnk épen oly hirtelen halállal múlt ki, mint őse János, ellenben atyja József hetvennyolcz évével majdnem utólérte száz éves nagyatyját. Mihálynak egy leánya és fia volt, Tamás, a ki négy gyermeket hagyott hátra. A legifjabbat Józsefnek hívták, ez volt költőnk atyja, a ki négy latin osztályt elvégezvén, takácsmesterséget tanúlt s mihelyt mesterré vergődött, nőül vett egy Borbók Ilona nevű kecskeméti leányt. Összesen öt gyermekök született, köztök költőnk a második gyermek és első fiú. Az atya buzgó katholikus, s nem mindennapi mesterember volt; talán mint takács nem sokkal múlta fölül társait, de tudott valamit

latinúl, szeretett olvasni és írni, sőt néha jó kedvében verselgetett is. E mellett ezermester volt, értett az órák igazításához, fúrt, faragott, esztergályozott; szerette a zenét, egy pár hangszeren játszott is, s a mulatságokban egy csizmadia barátjával kettősben zenélve, vidítgatta a társaságot. Később némi hívatalt is viselt, Kecskemét sáfárja volt. Mindenki ismerte a városban és szívesen köszöntötte. Bot nélkül, kezében baltával lehetett látni az útczán, ezzel riasztotta el az ugató kutyákat, ezzel veregette be úton-útfélen a deszka-kerítésekből kiálló vasszegeket. Egy szóval jó rendet tartott kinn és benn.

A kis József kedvencz fia volt. Örvendett, hogy mint elemi iskolás tehetséget és szorgalmat tanúsít. Eszébe jutott, hogy Kecskemétre szakadt őse városi tanácsos volt, fájlalta nemzetsége lehanyatlását. Fia talán újra fölemelheti, épen azért elhatározta, hogy a mennyiben szegénysége engedi, mindent elkövet neveltetésére. 1802-ben a pesti gymnasiumba vitte föl s melléje magántanítót fogadott. A tíz éves fiú az egyetemi könyvtár szolgájánál, Rocsnik Ignácznál, volt szállásban; előbb mint gyermek, majd mint ifju azon épületben lakott, melynek olvasótermében, később mint juratust, annyiszor látta őt Bártfay Katona István történelmi nagy munkáját olvasgatva. Alkalmasint költségkímélés tekintetéből Kecskemé-

ten kellett folytatnia és bevégeznie gymnasiumi tanulmányait; 1808-ban a szegedi lyceumban kezdette meg a philosophiai tanfolyamot, 1809-ben ismét Pestre jött, hol aztán csaknem tiz évet töltött mint másodéves philosophus, jogász, juratus és ügyvéd.

Méla, érzékeny, kornérett, de engedelmes, jámbor gyermek lehetett, mint férfikorában kevés szavú, de szenvedélyes, áradó kedélyű, de önmérséklő. Tanulás, szülői iránti figyelem és ábrándozás közt folytak napjai. Az iskolai jegyzőkönyvek jó tanulónak bizonyítják. Csányi különösen kiemeli fiúi kegyeletét. A szülői és fiúi kölcsönös szeretetnek számos emléke maradt reánk. Az atya gyakran fölkereste fiát Pesten személyesen vagy levelével, az anya pedig, ha szerét tehette, gyümölcsöt, élelmi szereket küldött neki. Az atyának jól esett, ha írhat s tudományának hasznát veheti. Latin nyelven írja a levél czímét: «egregio juveni Josepho Katona filio mihi dilecto». Belül: «dícsértessék a Jézus Krisztus» fohászszal kezdi meg a levelét. Híven megírja fiának, mi történt otthon, kifogyhatatlan a jó tanácsban s különösen szívére köti a felügyeletet Jancsi öcsesére, a ki 1811 óta szintén Pesten tanúlt s vele lakott. Egyetlen szemrehányás, dorgáló szó sem fordúl elő leveleiben, sőt többször magát menti, hogy nem tehet fiaiért

annyit, a mennyit óhajtana. Gyöngéd gondoskodás árad el minden során, de néha megcsillan jó kedvű humora is. A disznóölést soha sem hagyja említetlenűl s a hurka-küldést sem felejti. «A kis Hunya (költőnk kedvencz disznaja) — írja 1810 januárjában — letette testének romlandó sátorát, hetvenöt font szalonnája, tíz font hája lett, kóstold meg hurkáját, jó ízű-e, de egy itcze bort tölts reá.» Nem egyszer panaszolja betegségét és sajnálja, hogy nem mehet fiai látogatására. «Naponként várom javulásomat — írja 1811 novemberében — ha pedig most hozzátok elmentem volna, talán örökösön meggyógyúlhatatlan maradtam volna. Hanem legyetek jó reménységben, hiszem a jó Istent, hogy két hét múlva hurkával, kolbászszal, véressel látogatlak meg benneteket. Tisztelem Rosnyikné asszonyt... A kis Jancsira viselj gondot. Az egy forint a kis Jancsié, add neki, hogy legyen kedve, hiszem, majd neked is lesz.» A kis Jancsi nagyon szívén fekszik, mindegyre emlegeti. «Szeressétek egymást — írja 1812 elején — most meg nem látogathatlak, semmit sem küldhetek gazdaasszonyotoknak, mert nem örömest viszi más, nem úgy mint én akárkinek, hanem ha fölmegyek, majd kipótolom az elmaradt fogyatkozást. Hogy' vagy te? Hogy' a kis Jancsi? A kis Marika (legkisebb leánya) már gagyog, hogyha Sándor vagy Márton megrántják

szoknyáját enyelgésből, mindjárt így szól: Tántó vagy Mátó azaz Sándor vagy Márton... A szegény Sándor (legkisebb fia) kettőtöknek tíz garast küld, minden pénzét, ha több lett volna is húshagyóra elküldötte volna. Isten legyen veletek, éljetek egészségben, az Istent féljétek!»

Íme a derék atya és derék gyermekei. Költőnk korán érezhette, mivel tartozik szülőinek s igyekezett hálás lenni irántok. Az iskolai szünetek idején folyvást atyja műhelyében dolgozott, ágyi ruháit mind maga szőtte, a vászonszövetek Pesten látott szebb formáit lerajzolta s otthon bordába szerkesztette. Úgy látszik, hogy kevés szabad óráit sem foglalta el egészen a mulatság. Szeretett magába vonúlni és elmélázni esténként. Nézte a pusztán lemenő napot, melyből egy darab még házuk ablakába világít, a porfelleg között hazatérő csordát, mely hosszú árnyakat vet az úteztára; a tó partján mosó leányt, a ki a holnapi ünnepre hosszú haját fésüli; hallgatta a bogarak zümmögését, a denevér-repdesést, az alunni készülő madarak csicsergését, a lombok susogását, a takarodóra konduló harangot, mely ábitatos ámulattal szokta eltölteni a gyermeki lelket.

Mindezt ő maga írja *Gyermekkor* czímű elegiájában, költeményei ama kis gyűjteményében, melynek kéziratát a nemzeti és erdélyi múzeum őrzik. Az első gyűjteményt ő maga írta össze

1818-ban s Udvarhelyi Miklós ajándékozta a nemzeti múzeumnak, a másodikat atyja másolta 1842-ben s adta Horváth Dömének, a ki ezt az erdélyi múzeumnak ajánlotta föl. Mindkét gyűjteményben a legnagyobb részt ugyanazon költeményeket találjuk; ez utóbbiban úgy látszik itt-ott változtatott a verselő atya s épen nem javító kézzel. Néhol hibásan másolt s egy pár oly költeményt is fölvett a gyűjteménybe, melyeket más költőből kiírva találhatott fia íratai között. Mind két gyűjtemény érdekes, mint adat, de széptani szempontból, néhány szép versszakot kivéve, csekély becsű. Nagy részt ifjúkori kísérletek, csak két alkalmi vers van köztök, 1816- és 1818-ból. Maga Katona sem sokat tarthatott rólok, mert a *Vágy* czímű́n kívül, mely az 1822-ki *Aurorá*ban jelent meg, semmit sem adott ki s bevezető soraiban fanyar gyümölcsöknek nevezi őket. Az ifjú költő többet érez és gondol, mint a mennyit ki tud fejezni. Küzd a nyelvvel, sok helyt erőltetett és homályos egész az érthetetlenségig. Csak itt-ott csillan föl a tehetség némi nyoma, akkor is több zord erő nyilatkozik, mint kellem és báj. Azonban néhány sorban már föltalálhatni a későbbi drámaíró nyelvét, a szenvedély szaggatottságát és merész inversióit.

A *Gyermekkor*t 1811—12 körűl írhatta, midőn mint jogász le-lerándúlt Pestről szülőihez. Mi

másként tűnt föl neki most szülőföldje. A húsz éves ifju egészen más érzelmek között nézi a pusztán lemenő napot. A tó eltűnt, hol estende a leány mosott, azon a renden egy egész kis külváros emelkedik; a kiirtott bozót szép síkká változott, de előtte kietlen; a tölgy kidőlt, a honnan az alunni készülő madarak csicsergése hallatszott le hozzá, a kis csemeték, melyeket mint gyermek ültetett, már nagy fákká nőve oltalmazzák a szülői ház mohos födelét. Minden megváltozott, de leginkább az ő kedélye. Búsan sóhajtja vissza a boldog gyermekkort:

Oh jőj vissza, bús hangjára
Nyögésemnek, a határra,
Mely az elhervadt kellemek
Képeit kereső szemek
Előtt gyöngén hajnallik.

Honnan e búskomorság, mely ez és más nemű költeményein elömlik? Mi bú rág az ifjú költő szívén? Képzelt szenvedés-e, melyet esengve szokott keresni a fiatal szív, mert semmi sem édesebb, mint az ismeretlen fájdalom érdekessége? Viszonzatlan vagy megcsalt szerelem-e, mert ki látott ifjú költőt kétségbeesett szerelem nélkül? Alkalmasint egyik sem. Katona nem volt lyrai természet és sokkal korábban beköszöntöttek hozzá a valódi szenvedések, mintsem képzeltekre

szorúlt volna. Szerelmi viszonyairól keveset tudhatni. Nőtlen maradt egész haláláig, bizonyára nem a szív ridegsége miatt, mert a ki Bánk bán gyöngéd és szenvedélyes szerelmét festette, nem lehetett érzéketlen a nők iránt, hanem talán azért, hogy elaggott szüleire fordíthassa minden jövedelmét. Vers-gyűjteményében egyébiránt egy pár szerelmi verset is találhatni, de nem igen lángol bennök a szerelem heve és melancholiája, a mely némi katasztrófát gyaníttatna. Egyik költeményében épen meghalt kedvesét siratja. Vajon mélyebb szenvedély volt-e vagy az egész viszony alig lehetett több futó ismeretségnél, melynek inkább csak váratlan megszakadása hatott reá fájdalmasan? Ez utóbbi valóbbszínü. Ugyanezt mondhatni a Déryné iránti szerelméről is. E jeles színésznő följegyezte naplójába, bár évszám nélkűl, de a körűlmények összevetése szerint 1811 végén vagy 1812 elején történhetett, hogy Katona hozzá még mint leányhoz, K. J. aláírással a következő levelet írta: «Holnap jókor reggel haza kell útaznom. Én magát véghetetlen szeretettel szeretem s lelkemben hordom képét, mióta a színpadon legelőször megláttam játszani. Ezen szende képét fogom titkon keblembe zárva hordani végleheletemig. Ha meghallgat s hajlandó hozzám, egy darabka rózsaszín szalagot; ha meg nem hallgat egy darabka fekete szalagot zárjon

feleletéhez. E két szín fogja életem irányát kormányozni. Ha rózsaszín lesz a jel, fél év mulva visszatérek Pestre s akkor bővebben fogok nyilatkozni. Ha fekete lesz: akkor szívem örökre gyászolni fog.» Déryné nem válaszolt a levélre, mert egy kissé illetlennek találta a dolgot, de különben is a kezdő betűk egy más ismerős ifjut is jelenthettek. Katonára nem is gondolt, mert ez — a mint írja — mindig oly mogorva, oly visszataszító, aztán még hármat sem szólt vele. De a midőn nem soká azután férjhez ment, s az útczán találkozott Katonával, ez meglátva főkötőjét, így szólt: «Ezért nem felelt hát levelemre, midőn szalagot kértem jelül. Sok szerencsét Déryhez.» Így tudta meg Déryné, hogy Katona titkon szerette őt. De, úgy látszik, hogy Katona hamar kigyógyúlt mámorából. Táplálékot nem nyert szenvedélye elhamvadt, sőt a nem soká udvarlóktól környezett színésznő kaczérsága visszatetszett neki.

Aligha a szerencsétlen szerelem volt forrása búskomorságának. Lehet, hogy ideig-óráig ez is hatott reá, de éveken át egy tartósabb szenvedély égette: a becsvágy szenvedélye. Minő becsvágy lehetett az, a mely az ifju szívét annyi lelkesüléssel és fájdalommal töltötte el. Nem vagyonra, befolyásra vagy hivatalra vágyott. Minderre már magába vonúltsága, szemérme, kevéssel megelé-

gedése alkalmatlanná tették. Szabad és független közpálya vonzotta lelkét, hol egyedül a geniusz ereje vív sikert. Hazáját akarta szolgálni és nem mindennapi módon, a nemzeti dicsőség pályájáról álmodozott, hova egyaránt ragadta hazafi és költői lelkesűlése. Azonban akkor Pest még nem volt, mint később a politikai és irodalmi élet központja. Azon fiatal emberek közűl, a kik ide részint az egyetemre, részint a királyi táblára jöttek, senkinek sem jutott eszébe hivatal helyett az író vagy publicista pályáját tűzni ki életczélúl. Pest csak oly pontja volt az irodalomnak, mint akár Bécs, Kassa vagy Kolozsvár. Az írók nagy részt a birtokos nemes emberek, papok, tanárok tisztes rendjéből teltek ki, a kik inkább csak becsületből vagy unalomból dolgoztak, mint díjért, melyről különben is alig lehetett szó. A politikai élet az 1790-ki zajos országgyűlés után elhanyatlott, a sajtó bölcsőjében szendergett, sőt még az olcsó becsvágy törekvéseit is csak a születés előjoga vagy befolyása mozdíthatta elő. Egy szóval fővárosunkban akkor a némi életmódot biztosító szabad és független közpálya emberei nem voltak mások, mint egy vándor-csapat tagjai, néhány magyar színész, a kik már két év óta játszodtak, midőn Katona Pestre jött, hogy megkezdje egyetemi tanúlmányait. A lelkes ifju szorgalmasan látogatta a színházat, hamar barátságot kötött a

színészekkel, színész és drámaíró akart lenni. Hol egyiket, hol másikat, végre mind kettőt megkísérlette, de vissza-visszariadt; szenvedélye küzdött kötelességérzetével s mind inkább érezte, hogy jövője borul és álmai tünedeznek. Innen búskomorsága, mely meg-meglepi, és szülőföldjén, családi körében kétszeres erővel ragadja meg.

A drámai művészet oly benyomást tett reá, hogy azt se idő, se csalódás nem voltak képesek kitörölni. Még akkor is, midőn lemondott mindenről, a miért tíz évig oly hű lelkesedéssel küzdött, kiábrándulva, megtörve tért vissza szülővárosába, szíve az ifjúkori benyomások varázsa alatt dobogott. Az 1821-ki *Tudományos Gyüjteményben* megjelent ily czimű értekezésén: *Mi az oka, hogy Magyarországban a játékszíni költőmesterség lábra nem tud kapni?* mindenütt érzik az a szenvedélyes lelkesülés, a mely az ifju egész lényét betöltötte. Dicsőíti a színpadot, küzd a színészeket sújtó előítéletek ellen s a fővárosi állandó színpad megalapítását sürgeti.

«Hol ott a tanító játékszín — kiált föl hazafi fájdalommal — hol a nyelvnek tulajdon hazájában kóbor életet kell élnie. Annyi idő óta sehogy meg nem tud telepedni és ha helylyel-helylyel egy kis ideig megmaradhat, akkor az enyhelyért saját zselléreinek zsellérévé kell lennie és a ma-

gyar pénzen épűlt német színekben bért fizet, hogy magyar hazájában magyarok előtt szólhasson... Huszonnyolcz esztendők óta vezetik egynémely ifjú csoportok helyről-helyre a szegény magyar nyelvet és haszontalan erejökkel igyekeznek állandó szállást koldúlni a zarándoknak. Föl is állottak néha egyes hazafiak, kik, mivel erszényök nem vetekedhetett a sereptai özvegy korsójával, kiürítették azt a nélkül, hogy a czélra közelebb vitték volna. Még nem láttunk oly hatalmas egyesületet, mely virágzásának háromnégy esztendő inát ne vetette volna; ez az oka, hogy rettegve kell néznünk mindig a jövendőnek elébe, mikor tapossa le a jelenvalót is. A kik pedig csak a nevöket adták paizsúl és buzdításaikat eledelül, azok még inkább kezökbe adták a játszóknak a zarándokbotot, mert a puszta névpaizs kevés enyhelyet, a dícsérő buzdítás kevés kövérséget szerez... Mindig kedvetlen lesz az Magyarország törťénetkönyvében, hogy midőn egyes városok színeket építettek, akkor az egész haza annyi évi nógatás után sem mehete reá. Csaknem minden fővárosban ezerek meg ezerek föláldozásával magyar nemesek tartják a német theatrumot, a kik, ha csak esztendei csonkulásokat a haza és nyelvszeretet oltárára tennék, vagy a mit olykor egyes magyar fitogatásból idegen játékasztalon hagy, ide fordítanák, úgy nem kel-

lenének tanácskozások arra, miként kelljen a nyelvre alamizsnáskodni.»

Lelkes beszéd, ugyanazon gondolatok, melyeket Kölesey később néhány évvel később szebben tolmácsolt, de bizonyára nem mélyebben érezve. Azonban ő nem érhette meg, mint Kölesey, vágyai teljesültét. A míg élt az ország fővárosában, sehogy sem tudott gyökeret verni a magyar színészet. Megfordúlt ugyan benne koronként egy-egy vándor-csapat, de csak azért, hogy ismét vidékre meneküljön, hol a hagyományos vendégszeretet legalább élelméről gondoskodott. Kecskemét ideig-óráig nem egyszer volt a tönkre jutott fővárosi színészek ily menedéke, kik mindig fölkeresték Katonát, egykori barátjokat, most pártfogójokat. A komor és szótalan férfiú arcza ilyenkor kiderült, erélyes szószólójok lőn a városnál és látogatója előadásaiknak. Hányszor ülhetett az előadások alatt önfeledve, mélázva székében, az eltűnt szép napokra, ifjúkori küzdelmeire gondolva, midőn még annyit remélt s a színész és drámairó kettős koszorújáról álmodozott.

II.

A magyar színészet századunk elején Pesten. 1807—1815. B. Wesselényi és Pestmegye. Vida László, Mérey Sándor és Kulcsár István. Katona műkedvelő színészkedése, egyetemi tanuló és juratus korában. Szerepei és sikere. Küzdelme önmagával; végkép szakít a színészettel és 1816-ban leteszi az ügyvédi vizsgálatot.

Valóban Katona színész és drámaíró akart lenni. A fővárosban újra fölzsendülő magyar színészet őt is magával ragadta. II. József halálával, az alkotmány visszaállítása után, a lelkesebb hazafiak nemcsak politikai rendszabályokban keresték a nemzetiség biztosítását, hanem társadalmi intézményekben is. Különösen két hő vágyok volt: egy magyar akadémia s egy nemzeti színház megalapítása s úgy látszott, mintha legalább az utóbbi, nehezen ugyan, de lassanként mégis teljesedéshez közelednék.

Midőn 1790-ben az országgyűlésen is megpendűlt a magyar színészet eszméje s Kelemen László néhány társával megalakítá az első magyar színtársulatot, mily ellenszenvvel fogadta a fővárosi hatóság, mily közönynyel nézte küzdelmét az aristocratia, mily lanyhán pártolta a hely-

tartó-tanács, sőt maga Pestmegye is, s a közönség érdeklődése mily hamar kialudt! Hat évi küzdelem után 1796 nyarán föloszlott az első magyar színtársulat, egy része más pálya után látott, más része pedig Kolozsvárra ment, hol 1792-ben szintén alakúlt egy magyar színtársulat és szerencsésebb körülmények között. Ott a városi hatóság és kormányszék támogatták, az aristocratia részvéttel fordúlt hozzá, sőt 1795-ben az országgyűlés elhatározta biztositását, bizottságot nevezett ki egy állandó színház építésére, a színészek segélyezésére, a drámairók jutalmazására. E bizottság elnöke id. b. Wesselényi Miklós volt, a ki eddig is pártfogója és főigazgatója volt az erdélyi színtársulatnak. Azonban a közadakozás útján begyűlt összeg alig volt elég a színészek némi segélyezésére, színházi telek vásárlására s az 1803-ban megkezdett épitésre. Ezért az 1811-ki országgyűlés adót vetett ki a nemességre s ebből épült föl az első állandó színház Kolozsvárott, mely 1821 márcz. 12-én nagy ünnepélyességgel meg is nyilott.[1]

[1] A magyarországi színészet első éveinek történetét lásd bővebben: *Magyar játékszín*, Endrődytől 4. k. Pest, 1792—93, továbbá az országos, pestmegyei és városi levéltárak iratait; az erdélyiét: *Emléklapok a kolozsvári országos nemzeti színház megnyitásának félszázados örömünnepére.* Kolozsvár 1871. *Idősb b. Wesselényi*

Ekkor már Wesselényi nem élt, de egész 1809 végén történt haláláig, ő volt az egyetlen magyar főúr, a ki pénzt, időt és buzgóságot áldozott a magyar színészet oltárán. Nemcsak az az érdeme, hogy Erdélyben nem engedte elhanyatlani a magyar színészetet, hanem az is, hogy Magyarországon újra föléleszté. Már a múlt század végső éveiben ki-kiküldötte saját költségén a kolozsvári színtársulat egy-egy csapatát, hol Debreczenbe, hol Nagy-Váradra, a hatóságok s némely vagyonosabb hazafiak pártfogásába ajánlva; 1806-ban egy nagyobb vállalatot tervezett: a harmincz tagra szaporodott kolozsvári színtársulatból kiválasztott tizenkét tagot s díszlettel, ruha- és könyvtárral ellátva, Ernyi Mihály vezetése alatt útnak indította Magyarországra, hogy ébreszszenek részvétet a magyar művészet iránt. A vándor csapat először is Debreczenben ütött tanyát s május közepétől október közepéig maradt ott, innen Szegedre ment, hol a városi tanács különös pártfogásába vette; ingyen szállást rendelt számokra s tüzelő fáról is gondoskodott. E nagy magyar város először látott magyar

Miklós. Élet és korrajz. Írta Szilágyi Ferencz. Akadémiai értekezések a történelmi tudományok köréből. V. k. V. sz. Buda-Pest, 1876; továbbá az erdélyi országgyűlések jegyzőkönyveit 1790—1811.

színészt, szorgalmasan járta a színházat, s egész vendégszeretetével elárasztotta Wesselényi színjátszóit, a mint akkor Magyarországon őket nevezni szokták. Engedve a szíves marasztásnak, hat hónapnál tovább is ott maradtak volna, de Budán épen megnyílandó volt az országgyűlés s Wesselényi akaratja szerint magában a fővárosban is föl kellett emelni a magyar színészet lobogóját. Így el kellett indúlniok s 1807 máj. 1-én csakugyan Pestre értek, hol távolról sem kellett annyi akadálylyal küzdeniök, mint elődeiknek azelőtt tizenöt évvel.

A budapesti német színházak bérlője most valamivel szívesebb volt; megengedte nekik, hogy szerdán és pénteken fölléphessenek a régi Posta-útcza dunaparti sarkán állott úgy nevezett rondellában, mely Pest városa színházáúl szolgált, sőt a budai várszínházban is oly föltétel alatt, hogy a jövedelem negyed részét bérűl fizessék. De csakhamar elállott e föltételtől, ingyen engedte át a hét két napját s csak a díszletek használatáért kívánt valamit. Úgy látszik, hogy a közvélemény nyomásának kellett engednie. A városi tanács kevés részvéttel viseltetett ugyan most is a magyar színügy iránt, de a megye nem elégedett meg most, mint hajdan egy pár fölirattal a helytartó-tanácshoz, hanem bizottságot nevezett ki, mely a fővárosi magyar

színészetet szellemileg és anyagilag támogassa. Kulcsár István lapjában, a *Hazai tudósítások*ban, erélyesen izgatott az ügy érdekében. Az ország-gyűlés tagjai szorgalmasan látogatták az előadásokat, sőt egy küldöttségök fölkérte a nádort, hogy a német színházak újabb bérbeadásakor a magyar színtársulat különös tekintetbe vétessék. Mindez oly hatással volt a helytartó-tanácsra, hogy midőn 1808-ban továbbra is megadta a magyar színészeknek a játszhatás engedélyét, egyszersmind kényszeríteni akarta a német színházak bérlőjét, hogy vegye át a magyar színtársulatot is, ha ez beleegyezik. De Wesselényi, a ki távolban is megmaradt a társulat pártfogója és főigazgatója, ezt nem engedte meg. Úgy látszik nem volt bizalma se a helytartó-tanácsban, se a német színházak bérlőjében s a pestmegyei színügyi bizottság néhány tagját nevezve ki biztosainak, továbbra is megtartotta a főigazgatást. Azonban így távolból, annyi kezek közt mind bonyolúltabb, nehezebb lett az igazgatás, mit Wesselényi is belátván, végre 1808 végén Pestmegye gondjaira bízta a társulatát, saját kifejezése szerint, mint nemes depositumot. Pestmegye elfogadta azt, de se szellemi, se anyagi gyámolítása nem volt elegendő. A magyar főurak közűl senki sem találkozott, a ki részvéttel fordúlt volna a fővárosban léteért küzdő magyar színművészet-

hez, noha Bécs és Pest német színházai nem egyszer találtak bennök pártfogót, sőt részvényeseik, bérlőik közt is ott találjuk őket. A magyar aristocratia még nem állott a nemzeti mozgalom élére, melyet az irodalom néhány évtized óta meginditott s mely a középnemesség lelkesebbjeit is magával ragadta. Magyarországon nem főúr utánozta Wesselényi példáját, hanem egy középbirtokos pestmegyei nemes, Vida László, a ki 1809 elején fölajánlotta a megyei színügy-bizottságnak buzgóságát s erszényét és elvállalta a társulat igazgatását is.[1]

Vida emlékét az irodalomban leginkább Szemere Pál és Kazinczy Ferencz költői levelei őrizték meg. A Szemeréé, mely egyaránt dícsőíti a hazafiasság áldozatkészségét s a drámai művészet nemesítő hatását, híresebb volt, mint a Kazinczyé, mely inkább csak a barátság emlékének áldoz. Lugossy közleménye Toldy *Új magyar múzeumában*,[2] mely Kazinczynak néhány hozzá írt levelét foglalja magában s *Déryné naplója* nyújtanak még egy pár adatot e férfiúról, a ki minden esetre nevezetes szerepet játszott a magyar színészet

[1] *Magyar játékszíni zsebkönyvecske az 1807. és 1808-ik esztendőkre.* Pesten. *Magyar játékszíni almanak.* Készíté Benke Pesten, 1810.

[2] 1859. V—VI. füz. *Kazinczy Ferencz és Vida László.* 274. l.

történetében. Pestmegyében Törtelen lakott egy franczia ízlésű kastélyban; meglehetős szép birtoka volt, mintegy háromezer hold s gondtalan élte napjait, becsülve, élvezve az irodalmat és szépművészeteket és szeretve szép ifjú nejét, a kivel nem rég kelt egybe. Azonban egy szerencsétlen szűlés következtében egyszerre vesztette el nejét és fiát. Ez a század első éveiben történt, mikor már negyven év felé járó férfiú lehetett. Legalább Déryné úgy írja le naplójában, 1810 körűl mint egy igen kedves arczú, már nem fiatal, magas, derék termetű urat. Hogy enyhítsen baján, feledjen s a köznek is szolgáljon, pártfogója lett a fővárosi magyar színügynek. Sokoldalú műveltségű s egyszersmind adakozó természetű volt. Szerette a zenét, értett a képekhez s törteli kastélyába becses képtárt gyűjtött, melyet Kazinczy igen dícsér. Kazinczynak és gyermekeinek nem egyszer küldött ajándékot: az apának egy szép olajfestményt, mely épen egy ágy fölé lévén függesztve, alatta szűlte neje egyik fiát, Antonint. «E képet — írja Kazinczy hozzá — Antoninnak fogom hagyni; tartsa meg születése környűlállásainak emlékezetével ezt is, ismerje és tisztelje szívedet, mely hajló volt, kész volt a barátság minden áldozatjaira s örvendjen az atyának, a kit a jók szerettek.» A kezdő Dérynét, a kit mint tizenhat éves leányt ő szerződtetett a társu-

lathoz, valahányszor kitüntette magát, ajándékkal örvendeztette meg. Mihelyt átvette az igazgatást minden lehetőt megtett a színtársulat javára. Addig a rondellában csak két napon játszhattak s Budán is nem a jövedelmes napokon. Vida új színházat nyitott számokra. Bérbe vette a nyílt kertű Hackerház első emeletének nagy termét (ma Károly-körút 7. sz.), színpadot emeltetett benne, díszlettel s minden szükségessel fölszereltette, hogy így, függetlenül a német igazgatótól, hetenkint háromszor játszhassanak, sőt vásár idején négyszer, ötször is. Már a következő évben, 1809 febr. 24-én itt kezdhették meg előadásaikat. Ez nagy lendületet adott az ügynek, növekedett a jövedelem, s ha olykor a költség is növekedett, vagy rossz napok következtek, s hiány mutatkozott, Vida bőkezűsége folyvást födözte.

E mellett szellemileg is emelte a magyar színészetet. Maga is műértő, drámaíró volt és szeretett szavalgatni. Midőn Kazinczyt Szemerével 1811 nyarán meglátogatta, Kazinczy elragadtatással emlékszik a vele töltött órákra. «Nem sétálhatok úgy az erdőmben, hogy azt a fát, a mely alatt Vida és Szemere barátim űltek és a hova mentünkben a csodálást érdemlő emlékezetű Vida a Batthyány Aloiz beszédét elrecitálta, gyönyörűséggel meg ne pillantsam.» Mintegy négy drámai művet írt. Két drámát: *Az erőszak és sze-*

relem áldozatja. A haza szeretete vagy Hunyadi Nándorfehérvárott; két kisebb énekes játékot: *Az első hajós, Perseus és Andromeda,* melyekhez egy ifjú zeneszerző, a társulat karmestere, Pacha Gáspár, írt zenét. Egyik sem jelent meg nyomtatásban, kéziratban sem maradt reánk, de az *Első hajós*t Déryné följegyezte naplójába, mint oly művet, melyben első sikerét aratta, a többiek nevét is föntartották számunkra a színházi zsebkönyvek.[1] Az is jól hatott a színügy fejlődésére, hogy Vida barátságos viszonyban állott Pest irodalmi köreivel és szorosabb kapcsolatba hozta a színészetet és irodalmat. Kazinczyval ez időben folyvást levelezett, s meg-meglátogatták egymást; Helmeczy gyakran volt vendége Pesten vagy Törtelen; Vitkovicsot reá vette, hogy színműveket fordítson és írjon színészei számára; Szemerével, a ki megénekelte, szoros barátságban állott, őt is bevonta a színészet ügyébe. Szemere ez idő óta dramaturgiával kezdett foglalkozni, hozzá fogott egy történelmi tragédiához, a mohácsi vész utáni időből, de ő egész életén át mindig készült valamihez, semmi nagyobb művet nem írt, s ritkán végezte be azt, a mihez kezdett. Drámáját sem írta meg, de æsthetikai és nyelvtani megjegyzésekkel szolgált a színészeknek, s mintegy

[1] *Magyar játékszíni almanak.* Pesten, 1811-ben.

pótolta a fővárosi kritika hiányát. Ha Pesten volt, szorgalmasan látogatta a próbákat és előadásokat és udvarolt egy kellemes színésznőnek, a kit Anikó néven emleget Vitkovics.[1] Kedvencz költőjének, Goethének *Wilhelm Meistere* lebegett előtte; egy kis regényt akart játszani és szeretközve íróvá lenni, mint Goethe. Hijába figyelmeztette Vitkovics, hogy Anikó a színen kívül is folyvást játszik. Nehezen s csak akkor hitte el, midőn tapasztalta, hogy vele is játékot űz. Maga Vida is, az intendánsok szokása szerint, beleszeretett egy igen szép, de gyönge színésznőbe, Bárány Katalinba, de a mi már kevésbbé szokásos, egyszersmind nőül is vette. Részint hogy családjának élhessen, részint pedig, mert áldozatkészségével vagyona nem volt arányban s pénzügyeit zavar fenyegette: harmadfél évi buzgó igazgatás után visszavonúlt falusi magányába.

Igazgatása alatt a közönség részvéte is fokozódott. A főbb nemesség és vagyonosabb polgárság ugyan a német színházba járt, lenézte a magyart, melynek nyelvét sem igen érté, de a Pesten telelő vagy átútazó középrendű nemesek, megyei tisztviselők, kir. táblai bírák, ügyvédek, magyar mesteremberek szorgalmas látogatói voltak a ma-

[1] *Vitkovics Mihály munkái.* Kiadja Szvorényi. II. köt. 160. l.

gyar előadásoknak. A franczia háború, mely már Magyarország határait is érinté, nem kedvezett ugyan semmiféle művészetnek, de a Pesten átvonuló fölkelő nemesség koronként megtöltötte a színházat, sőt a mint az 1811-ki színházi zsebkönyv kiemeli, még külön adományokkal is gyámolította a színházi pénztárt. Különösen az ifjúság: a juratusok és egyetemi tanulók lelkesűltek a magyar színészetért, sőt a színész és drámaíró újonczok is belőlök teltek ki. Balog István naplójában érdekesen írja le mindezt. Megemlíti, hogy Dugonics András egyetemi tanár, ki maga is drámaíró volt, nem egyszer mondotta előadása után: «Fiaim, nektek ugyan theatrumba menni tilos, de már ma csak elmehettek, igen szép darabot játszanak a magyarok». És ilyenkor ő maga is megjelent egy páholyban. A szegényebb juratus vagy tanuló, ha pénze nem volt s mégis színházba akart menni, szerepet másolt, színművet fordított vagy épen statisztáskodott. A színtársulat személyzete rendesen alig ment többre tizenöt-tizennyolcznál s ezek közűl is az év folytán egy-kettő odébb állott s így egy-egy nagyobb előadás alkalmával nemcsak statisztákra, hanem segédszínészekre is szükség volt. Ilyenkor juratusok, egyetemi tanulók léptek föl álnév alatt, a kiket műkedvelő vagy az akkori nyelven delectans színészeknek neveztek.

A rondella egy kerek bástyaszerű épület volt, mely csak a színpadnak és nézőternek adhatott helyet, az öltöző szobák egy melléképületben voltak, mely egészen hozzá volt tapadva. Itt egy tágas nagy szobába gyűltek föl délelőtt olvasó próbára vagy este öltözni az egyetemi tanulókból újonczozott statiszták és segédszínészek. A statiszta fizetése egy estére tizenkét krajczár volt, a segédszínészeké havonként 10—12 forint, de úgy látszik, hogy inkább kedvtelésből, mint fizetésért szolgáltak. Örömest teljesítettek holmi kisebb megbízásokat, mint dobolást, mennykőütést, trombitálást, a katonák ki- és bevezetését, a lánczok leszedését a rabok lábairól, borral fölszolgálást s a zajos «éljen Hunyadi, éljen a magyar» kiabálást. Figyelemmel hallgatták a színészek utasításait és vitáit. «Már kezdettem ismerni — úgy mond Balog naplójában, ki mint egyetemi tanuló, szintén ily műkedvelő színész volt eleinte — a római, török, altdeutsch vagy mások szerint spanyol, frank costumeket, s a színészek vitáiból hallám, hogy nincs német öltözet a világon, hanem a mit én németnek hittem, az mind franczia; hogy a színészi művészet a rómaiaktól, azután az olaszoktól terjedt el Európában, de mi és a németek a francziákat utánozzuk inkább a külsőségekben, mint az olaszokat; hogy egy jó színdarabot költeni igen nagy dolog, mert ritka

az igazi genialis elme.» Így képződött néhány egyetemi tanuló színésznövendékké; némelyik egy pár hónap múlva, kivált ha belesűlt szerepébe, visszavonúlt ugyan, de némelyik végkép a színpadon maradt, mint Balog István, Komlóssy Ferencz, Déry István, Kőszeghi Alajos. S ha már a rondella is annyira vonzotta a tanuló ifjúságot, még nagyobb hatással volt reá a Hacker-terem, hol szabadabban kezdett fejlődni színészetünk s hova már színésznő-növendékek is szegődtek, különösen két nagy tehetségű fiatal leány, kikből híres színésznők váltak: Déryné és Kántorné.

Katona 1809-ben jött a pesti egyetemre mint másodéves philosophus s úgy látszik színésznövendék tanulótársai hamar beavatták Thalia szolgálatába. A példa vonzotta, hajlama ösztönözte s a körűlmények nem voltak visszariasztók. Színészkedhetett a nélkűl, hogy tanárai és szülői megtudják. Hiszen társa Balog István, a ki szintén színészkedik, eljár az egyetemi előadásokra, egy hentes fiát tanítja és se a hentes, se tanárai nem tudják színészkedését. Aztán ily színésznövendékre nincs is mindég szükség, marad idő a tanulásra is. Így nyugtathatta meg magát, így lett műkedvelő színész a nélkűl, hogy elhagyta volna az egyetemet. Szerződésének fogalmazványa, mely megmaradt íratai közt, Milecz János hű másolatában így hangzik: «Az alúlírt a tekin-

tetes játékszini igazgató uraktól, mint delectans actor bevétetődvén, tehetsége szerint annak minden terheiben (Békessi név alatt) részesülni kíván s azon lenni, hogyha valami reménység vagyon felőle, annak éretlen ereje szerint mindenkor megfeleljen. A kívánt pont, mely szerint, ha én a játékszini barátságról lemondani szándékoznám, hogy azt a tekintetes igazgató úrnak megjelentsem, szent lesz előttem.»

E fogalmazványnak nem levén kelte, nem tudhatni: vajon Katona mindjárt 1809 ben lett-e műkedvelő színészszé vagy 1810—11 körűl. Valószínű, hogy ez utóbbi években, midőn már színműveket is fordított. Úgy látszik, hogy egy évig ő is, mint Balog, minden szerződés nélkűl kezdett műkedvelősködni, s csak később vált rendesebbé. Csányi, Déryné, Balog, Vahot, Toldy jegyzetei Katona színészkedéséről részint határozatlanok, részint egymásnak ellentmondók. Csányi tagadja Katona színészkedését s csak rendezőségét ismeri el. Déryné naplójában szól ugyan Katona műkedvelő színészkedéséről, de évszámot nem említ. Általában e naplóban alig van évszám, s annak pótlását, a mennyiben lehető, a kiadó is elmulasztotta. Déryné az akkori színházi zsebkönyvek tanúsága szerint 1810-ben lépett föl először Vida *Első hajós* czimű daljátékában, s 1811 végén vagy 1812 elején mehetett férjhez s

mégis azt írja férjhez menetele után Katonáról: «Ő később játszott a színpadon velünk». E szerint 1812—13-ra esnék Katona színészkedése. Azonban lehet, hogy Déryné ez alatt azt érti, hogy Katona csak ekkor játszott nagyobb szerepeket s azelőtt legalább ő nem is tartotta rendes műkedvelő színésznek. Vahot azt írja, hogy 1812-ben Vida László igazgatása alatt mint rendező is működött, s később mint műkedvelő gyakran játszott nemcsak a fővárosi, hanem a vidéki színpadokon is. De Vida 1811 augusztusában már lemondott az igazgatásról s így 1812-ben Katona nem lehetett alatta rendező s különös is lett volna, hogy előbb legyen rendező, csak azután színész s nem megfordítva. Toldy szerint már Vida igazgatása alatt megkezdette volna műkedvelő színészkedését; 1815-ön túl is színészkedett, a mennyiben a Hacker-terembe szorúlt társaságnál rendező volt. De hogyan rendezősködhetett volna Katona 1815-ön túl is a Hacker-teremben, midőn 1812-őn túl már nem a Hacker-teremben játszottak színészeink, hanem a német színészektől elhagyott rondellában, 1815-ben pedig az egész társaság eltávozott Pestről?

Balog István naplója sem nyújt bővebb fölvilágosítást. Mindössze is és minden évszám nélkűl csak ennyit ír Katonáról: «Katona Józsival, kivel még első pesti napjaimban már megismer-

kedtem és ki később tán az én kedvemért lett színészszé, de azt tartom, neki is oly hivatása volt mint nekem, mert később jeles drámaíró lett, igen nagy barátságban éltem. Mikor megtudta, hogy én tánczokat tudok, igen kért, hogy minétre tanítanám meg, mit meg is tettem, ő pedig megszolgálta azt szalonnával, füstölt kolbászszal, mit édes anyja Kecskemétről küldött. Egykor nála háltam; a Duna-úteziában lakott egy igen kicsiny, sötét szobácskában, csak szalmaágya volt és keskeny, mégis elfértünk benne ketten; reggel felé, midőn töprenkednénk, virrad-e már, nem kell-e már menni prælectióra, Jóska egy patkányt vesz észre szobájában. «Pista te, nem látod-e azt a nagy patkányt ott?» «Dehogy látom» — mondám én. «Csak csöndesen, itt a bot fejem fölött — mondá Jóska — én mint a villám reá csapok vele, te pedig a székkel üsd, ha jól nem találnám.» Reá esünk ketten, ő oly szerencsésen találta, hogy meg sem nyikkant. «Nyisd ki az ajtót» — mondá nekem, és a botjával kilökte. A mint az udvaron bámulnám a patkányt, akkor veszem észre, hogy csodálatos állat az. «Jer csak Jóska — mondám — nézd csak, ennek az állatnak se füle, se farka.» «Nincs ám — mondá ő — mert leütöttem.» De a mint vizsgálnók, mert az udvaron világosabb volt, mint az ő kis czellájában, akkor veszi észre Jóska, hogy a patkány az a

szalonnadarab, melyből az este vacsoráltunk, s mely valahogy leesett az asztalról.»

Mindent összevéve, kevés bizonyost tudhatni Katona színészkedésének körűlményeiről. Annyi bizonyos, hogy 1810—1815 többé-kevésbbé szoros viszonyban élt a színészekkel, mint műkedvelő színész és drámaíró. Nem egyszer lépett színpadra, mint egyetemi tanuló leginkább szűnidőben, s mint joggyakornok a törvényszüneteken. S nemcsak Pesten játszott, hanem vidékre is kirándúlt velök, Székes-Fehérvárra, Komáromba, midőn nyár felé szűkülni kezdett a kereset vagy a színházat megújítani, kicsinosítani készültek. Rendező is volt köztök négy hónapig, a mi mutatja, hogy az igazgatók és társulat méltánylatában részesült. Egy szóval átélte a pesti magyar színészet minden viszontagságát, reményét, aggodalmát, emelkedését, hanyatlását egész addig, míg az újra vándorútra kelt.

Vida alatt kezdett műkedvelősködni, midőn a színügy oly szép emelkedést vőn s már állandó színházról kezdettek álmodozni. Azonban hű maradt az ügyhöz akkor is, midőn egy pár év múlva a remények tünedeztek. Vida 1811 derekán visszavonúlt, s bár az összes, sok költségbe kerűlt fölszerelést a színtársulatnak ajándékozta, a Pestmegyétől kinevezett új igazgató, Mérey Sándor, alatt hanyatlásnak indúlt minden. Mérey

egy pár eredeti színművet irt s több német színművet fordított magyarra s a pestmegyei színügyi bizottságban több éven át a magyar színészet támogatására begyűlt pénzek kezelője volt. Néhány hónap múlva, hogy az igazgatást átvette, 1812 febr. 9-én, ünnepélyesen megnyilt az új német színház, Beethoven és Kotzebue egyenesen e czélra készült műveivel. Mérey költségkimélés tekintetéből, visszaköltöztette a színtársulatot a németektől elhagyott rondellába, melyet a város ingyen engedett át. De az új német színház fényes díszletei, emelkedő művészete homályba borították a rondella magyar előadásait. Mindenki a német színházba tódúlt, s a magyar színtársulat majdnem inséggel küzdött. A színészek havi díjai s más költségek fizetetlen maradtak. Úgy látszik, Mérey nem tudott nagyobb tevékenységet kifejteni, Pestmegye sem bízott többé a fővárosi magyar színészet jövőjébe, s társulatát 1812 juliusában föloszlatni szándékozott. Az aristocratia most is részvétlenűl nézte e küzdelmet. Ismét egy közrendű nemes vállalkozott a magyar színészet megmentésére. Kulcsár István, pestmegyei táblabiró, az egyetlen fővárosi politikai magyar lap szerkesztője, a ki addig is lapjában lelkes pártfogója volt a társulatnak, s 1812 szeptemberében igazgatását is átvette.

Kulcsár kevesebbet értett a művészethez, mint

Vida, saját vagyonából is kevesebbet áldozott reá, de szóval és tettel, lapjában, társas körben és a megyén senki sem tett többet a fővárosi magyar színészetért. Igazgatása alatt a társulat ügyei javúlni kezdettek. Indítványára Pestmegye adakozásra szólította föl a megyéket s ezek közűl némelyek: Fehér-, Hont-, Gömör-, Veszprém- és Hevesmegyék páholyokat béreltek. Maga személyesen fölkereste a vagyonosabb nemeseket és polgárokat, sőt egy pár mágnást is s a színházba járásra ösztönözte őket. Egyik család a másikat vonta maga után s a társulat új színművekkel és gondosabb előadással igyekezett megtartani az újonnan megnyert közönséget. Kulcsár az előadások jövedelméből s némi segélyből nemcsak kitartotta a társulatot, hanem a díszlet-, jelmez- és könyvtárt is megújította s folyvást és nem siker nélkűl izgatott egy állandó magyar színház építése ügyében is. Két röpíratot bocsátott közre [1] e czélból s izgatásai közben csakhamar nyolczvan ezer forintot írtak alá a lelkesebb hazafiak. Ahhoz, a mit befizettek, a magáéból is téve valamit, egy telket vett a mai Szép- és Hatvani útcza sarkán, a hol most a nemzeti kaszinó épülete áll s azt

[1] *Hazafiúi javallás magyar nemzeti theatrum építéséről.* Pest, 1814. *Buzdítás a nemzeti theatrom fölépítésére.* Pest, 1815.

Pestmegye 1814 jan. 26-án tartott közgyűlésén a magyar szinház épitésére ajánlotta föl. Azonban a kezdet többet ígért, mint a mennyit beválthatott. A telek árának csak fele telt ki a begyűlt pénzből, az aláírt összegeknek nagy részét nem fizették be, e miatt a telket el kellett adni. Ide járúlt még az is, hogy a város, szépitő bizottsága javaslatára, elhatározta a rondella lerontását. Kulcsár késleltette egy darabig a végrehajtást, de föl nem tartóztathatta, s a magyar színészek végre, minthogy nem volt hely, hol játszhassanak, kénytelenek voltak 1815-ben elhagyni Pestet s az állandó színház terve is háttérbe szorúlt. De Kulcsár kezdeménye még sem maradt következmények nélkűl. A mag el volt vetve; a megyénél begyűlt pénz lassanként növekedett s ez összeg volt alapja azon tőkének, melyből Pestmegye később az első pesti magyar színházat fölépítette, melyet aztán az 1839—40-ki országgyűlés átvévén, nemzetivé emelt és segélyéről gondoskodott.

Katona, úgy látszik, Vida alatt csak kisebb szerepekben lépett föl s egy pár német színművet fordított; Mérey és Kulcsár alatt pedig eredeti műveket is írt, s nagyobb szerepeket is játszott. Arról is kevés adat maradt reánk, hogy mint színész minő sikert vívott ki. Déryné ezt írja róla naplójában:[1] «Katona igen különös egyéniség

[1] I. köt. 189. l.

volt. Nagy különcz, mint szokás mondani, szörnyű komoly mindig és kevés beszédű. Egy-egy szóval végzett mindent. Midőn *Bánk bán*ját írta, Peturt a maga számára írta. Épen olyan volt az ő jelleme is. Azt nem engedte volna a világért is másnak játszani. Ő későbben játszott a színpadon velünk is és igen jól játszott. *Abellino* czímű játékban játszta Abellinót. Ez a játék három szakaszban van s három este játszódják, mindenik szakasza öt fölvonás. Ő szeretett volna színész lenni, de organuma nem volt hozzá, igen orrából beszélt. Alakja elég csinos volt, sugár termettel; de arcza nem volt szép. Gesztenyeszín volt a haja, de az mindig úgy állt, mint a szög.»

Dérynének e félig-meddig méltányló nyilatkozata mindenesetre érdekes, mert nem sok rokonszenvvel viseltetett Katona iránt, a ki visszautasított udvarlója volt és szigorú bírálója kaczérságainak. Azonban abban téved, hogy Katona Petur szerepét magáról, magának írta s mindig maga játszta. Igaz ugyan, hogy Katona *Bánk bán*t 1814-ben kezdhette írni s 1815-ben fejezte be, a mikor aztán pályázatra küldötte, de hogy első kidolgozásában akár Pesten, akár másutt színpadra került volna, azt se a színházi zsebkönyvek, se a színlap-gyűjtemények nem bizonyítják, de nem is valószínű. Dérynének alkalmasint akkor jutott eszébe Petur hevességét a

Katonáéhoz hasonlitani, midőn a mű később színpadra került; öreg napjaiban aztán, midőn naplóját írta, e két emlék lelkében összeolvadt. Hogy tanúja lehetett olykor a fiatal Katona heves kitöréseinek, a mi kevés szavú embernél nem ritka eset, az valószínű, de ebből még nem következik Katona és Petur bán jellemének ugyanazonossága.

Karacs Teréz szintén megemlékezik róla mint színészről, de csak annyit mond, hogy Kotzebuenak magyarosított *Szerelem gyermeke* czímű drámájában az egyik főszerepet játszta.[1] Balog István, kinek nyilatkozatát Vahot Imre és Toldy Ferencz jegyezték föl, jó színészi tehetségnek állítja Katonát, a ki egyaránt játszott komoly és víg szerepeket s különösen tetszést aratott, mint Hamlet és *Smolenszk ostromá*ban, mint öreg kozák.[2] Mindent összevéve, úgy látszik, hogy a kitünőbb fiatal színészek közé tartozott s ha csengő hanggal nem volt is megáldva, de a szenvedély fölfogásához és kifejezéséhez értett. Mindenesetre némi sikert vívott ki. Azonban se a siker, se folyvást lángoló szenvedélye nem bírhatták reá,

[1] *A régi Pestről. Föv. L.* 55. sz.

[2] *Magyar Thália.* Szerkeszti Vahot Imre. Pest, 1853. 291. l. *A magyar költészet kézikönyve.* Kiadta Toldy Ferencz. Pest, 1857. 363. l.

hogy a társulat szerződött tagja legyen. Éveken át csak mint műkedvelő játszott és mindig álnév alatt. Mély érzései, heves szenvedélyei mellett is, kevés erély volt benne, minek oka aligha csak méla, magába vonúlt természetében rejlhetett. Hányszor látunk csöndes és bátortalan embereket bátrakká és erélyesekké válni, ha arról van szó, mi szívöknek drága, egyetlen. Kölcseyben se a zajtalan magánélet, se a csaknem leánydad szelídség nem tudták elnyomni az erélyes kritikust és bátor szónokot. Katonát az akadályok hamar tünődővé tették és szigorú erkölcsi érzéke visszariadt mindentől, a mi másoknak némi igazságos fájdalmat okozhatott. Szíve és esze kemény harczot vívtak egymással s erélye lassanként a stoicismus és önkínzás vegyes hangulatába veszett, mely hősies lemondással tűr és gyáván emészti magát. Talán ezért szerette és játszta jól Hamlet szerepét, talán ezért festhette oly találón Bánk bán tünődő pillanatait.

Évek teltek el; 1813 derekán bevégezte az egyetemen a jogi tanfolyamot, föleskűdött a királyi táblára s egész 1815 novembereig két évnél tovább gyakornokoskodott Halász Bálint pesti ügyvéd mellett, de azért a színészettel és színműírással nem hagyott föl. Se a színészettől egészen elszakadni, se valóságos színészszé lenni nem tudott. Hogy szenvedélyének áldozva, köte-

lességét nem hanyagolta el, tanúsítja főnökének maig is fönmaradt s Mileez birtokában levő bizonyitványa, mely szerint, mint joggyakornok serénykedett, az ifjúság romlását előmozditó erkölcstelen helyeket soha sem látogatta, hanem inkább a törvényszüneteken, midőn üresebb ideje volt, a magyar irodalmat és a széptant tanúlmányozta.[1] Küzdelme önmagával és búskomorsága gyakran megújulhatott. Végre a sors is segítségére jött, a színészek 1815-ben eltávoztak Pestről s ő mintha el akarná maga előtt vágni az útat, 1816-ban letette az ügyvédi vizsgálatot s végkép búcsut vett a szinpadtól.

[1] E bizonyítvány eredetije egész terjedelmében így hangzik: «Infrascriptus praesentibus fidem facio et attestor: Egregium juvenem Josephum Katona, ab initio statim S. Stephani termini anni 1813 usque modernam et infrascriptam diem, adeoque per duos integros, et quod excedit, annos apud, me praxi judicariae sedulo operam navasse, loco distrachionis corruptionem juventutis post se trahentia nunquam frequentasse, sed tempora juristitiorum quando magis vacabat, potius literaturam hungaricam praeprimis aestheticam respicientem coluisse, meque magna singulari morum probitate, ita sibi devinxisse, ut firmam spem habeam pro futuro etiam majoribus suis semet honeste gerendi modo exhibiturum, utilemque patriae civem affuturum. Pestini die Novembris anni 1815. Valentinus Halász m. p. advocatus.

Ez elhatározására nem annyira a magyar színészi élet bizonytalan és szegényes volta folyhatott be, mint inkább szüléi iránti kegyelete. Föntebb idézett értekezésében elkeseredve emlegeti ugyan a nyomor és előítélet súlyát, mely alatt színészetünk nyögött, de mindez magában még vissza nem tartóztatta volna. A legtisztább, a legszenvedélyesebb lelkesüléssel csüggött a színpadon, majdnem bálványozta. Innen várta a nemzetiség erősbülését, a hazafiság terjedését, inkább, mint magától az irodalomtól. A holtak ítélőszékének, a nemzetek tanítójának, az erkölcs templomának tartotta, mely a történelem és philosophia nagy tanításait a leghathatósban hirdeti. Egy ennyire lelkesűlt ifju bizonyosan örömest tűr és szenved, csak czéljának élhessen, kivált ha nem szokta meg a kényelmet s korán megtanúlt nélkülözni. Azonban Katona nem kevesebb szenvedélylyel szerette szüléit is, a kik erejökön fölül neveltették, gyöngéden bántak vele, benne helyezték büszkeségöket s mintegy támaszuknak nézték. Ez érte dobogó szíveket, e jó szülőket kell vala a szerető fiúnak kétségbe ejteni, ha színészszé lesz. Az atyja már megtudta, hogy néha a színpadra lép és összeütközés is volt köztök. Karacs Teréz említi, hogy 1812-ben vagy 1813-ban atyja egyenesen azért jött Pestre, mert azt hallotta, hogy fia színész lett. Kereste, de nem találta

otthon, a színházban épen játszott. Más nap haza akarta vinni. A fiú elvégre megnyugtatta atyját, de megnyugtathatja-e, ha csakugyan színészszé lesz? S a jövő neki magának is igér-e megnyugtatást? Mint színésznek lehetetlenné válik őket ápolni, segítni, sőt egykor elbetegeskedve, elnyomorodva majd még neki kell hozzájok folyamodni. A reá annyira büszke atya ügyvédet, városi tanácsost, főbírót remélt belőle s most lealacsonyítva, mint vándorszínész térjen-e vissza szülővárosába? El fogja-e viselhetni atyja átkát és anyja könnyeit? Aztán ennyi áldozat árán is vajon lesz-e belőle jó színész, díszére, dicsőségére fog-e válni hazájának? Kétkedni kezdett magában, hogy szenvedélyét fékezhesse, földúlni igyekezett művészi önbizalmát, hogy visszanyerhesse már-már veszendő fiúi kegyeletét és midőn visszanyerte, hihetően szerencsétlenebbnek érezte magát, mint azelőtt.

Katona visszavonulása a színpadtól nagy veszteség volt reá, s az reánk nézve is. Nem azért, mintha nagy színész vált volna belőle, mert nagy színész és nagy drámairó alig egyesülhet egy személyben — legalább nincs reá példa — hanem mert egyszersmind elveszett benne a drámairó s épen akkor, midőn tehetsége erősb fejlődésnek indúlt. Ha Katona színésznek marad, a becsvágy és szükség okvetlen oly tevé-

kenységre buzdítják, mint a mily tétlenné tették az elkeseredés és elvonúlt élet. Nem tűnhetve ki, mint legjelesb színész, mint legjelesb drámaíró igyekezett volna maga iránt figyelmet gerjeszteni. A nyomorban is vidor és folyvást izgatott színészi élet nem engedte volna azon búskomorságba esni, mely fölemésztette életét. Újabb meg újabb drámákkal igyekezett volna lekötelezni igazgatóját és közönségét. Meglehet, írt volna elhamarkodott, napi becsű műveket, de a mint emelkedett a színészet és dráma iránti részvét, fokozódott volna erélye, műgondja; tehetsége és szilárdan megveti vala nemzeti drámánk alapját, melyet *Bánk bán*nal csak megkezdett.

A tapasztalat azt bizonyítja, hogy a színész-drámaírók, ha nagy tehetségűek, legjobb drámaírókká válnak, épen mint a csekély tehetségűek leginkább megronthatják a drámai művészetet. Mindez a helyzet természetéből foly. A színész legjobban ismerhetve a színpadot és közönséget, leginkább megfejtheti a dráma azon kettős föladatát, mely Lewes egyszerű és találó kifejezése szerint nem egyéb, mint kielégíteni a közönséget, mely mulatni akar s eleget tenni a művészetnek, mely a mulatságnál magasabb követelésekkel áll elő. Azonban ez előny mindig nagy hátránynyá válik, ha nem fékezi a geniusz ereje vagy a művészet cultusa. A színész-drámaírót számtalan

körülmény csábitja, készti, hogy visszaéljen helyzetével, tapasztalataival s a helyett, hogy a közönséget magához emelje, mindinkább lesülyedjen hozzá. Papja helyett lassanként cselédjévé aljasúl. Jól ismervén a hatás minden eszközét, a színpad minden titkát, a közönség minden gyöngeségét, tetszést hajhász minden áron s a puszta szórakozást és mulatságot emeli a művészet legfelső elvévé. A kik az újkor drámáját megalapították s legmagasb tökélyre emelték, Shakspeare és Molière, színészek voltak; a kik kiűzték a drámából a költészetet, nagy részt szintén színészekből teltek ki. Katona alkalmasint meglábolja ez örvényt, összeegyezteti azt a meghasonlást, mely színpadunk és irodalmunk között mind e mai napig tart. Legalább helyzete sokkal szerencsésebb volt, mint Kisfaludy Károlyé, e kor- és versenytársáé, a ki oly könnyű győzelmet vőn rajta. Hijába. Lassanként maga tépte szét jövőjét. Midőn visszavonúlt a színpadtól, szerencsétlenségei első lépését tette meg, s fiúi kegyelete már-már ragadta tehetsége megbénítására.

Vajon hibáztassuk-e érte? Vádoljuk-e a szülőit szerető fiút, mert nem volt meg benne az a hősies bátorság, mely a nagy czél és siker nevében a legerősebb erkölcsi kötelékeket is széttépi. Gyávának, korlátoltnak nevezzük-e, mert inkább szerette szülőit, mint a dicsőséget, inkább kímélt

két öreg embert, mint egy egész nemzetet? Irodalmunkban is kezd terjedezni az a tan, mely a lángeszű vagy nevezetes emberekre más morált alkalmaz, mint a közönségesekre. Nálunk is divatozik már a lángész bizonyos beteges cultusa, mely mint az anya vásott, de eszes gyermekének nemcsak mindent megbocsát, hanem a tévedést, hibát és bűnt mintegy a nagy tehetség alkatrészeinek, végzetszerű szükségnek tekinti. Valóban a kiváló vagy nagy ember bonyolúltabb körűlményei-, kivételes küzdelmeinél fogva mindig inkább számíthat mentségre, mint a közönséges, kinek alkalma is alig lehet nagy botlásokra; valóban a sok érdem nem egyszer enyhíteni képes a tévedések és bűnök emlékét, de az erkölcsi szempontot soha sem változtathatja meg, sem a lángész, sem a siker varázsa. Napoleon szegte-e meg esküjét vagy valamelyik kis város mairje, elvégre is semmit sem változtat a bűn lényegén. Goethe könnyelműsége vagy nagyravágyása zúzta-e össze Friderika szívét vagy egy homályos nevű jogtanulóé, szintén csak egyre megy. Igen, de Goethének, bármily szerelmes volt is, éreznie kellett, hogy előtte egészen más pálya áll, mint a minőn Friderika a világ előtt megállható társa lehetne; aztán a fiatal geniusz ellensége a házasságnak s ha Goethe a sesenheimi lelkész leányához köti sorsát, soha sem fog belőle

oly nagy író válni — mondják sokan, a kik a lángész minden tettét igazolni szokták. Meglehet. De Friderika földúlt boldogsága minden esetre ér annyit, mint Goethe legszebb költeménye.

Miért neveznők hát Katona fiúi kegyeletét gyávaságnak, vagy korlátoltságnak? Miért riaszszon bennünket vissza a szabadelvűség jezsuitismusa, hogy minden sajnálatunk mellett ne méltányoljuk a fiút, a ki szülőiért ily nagy áldozatra képes? A hiúság önzésének, a képzelődés hóbortjának, a szenvelgés betegségének különben is annyi példáira találunk a költők és művészek életében, hogy mindig jól esik egy-egy tiszta érzés, néma föláldozás, leplezett erény emlékénél megnyugodnunk, ha mindjárt fölötte drágán volt is vásárolva.

III.

Katona mint drámaíró 1811—1815. Színész-drámaírók. Fordított drámái. Az akkori műsor. Eredeti kisérletei. Monostori Veronka. Lucza széke. István, a magyarok első királya. Ziska. Nyomok Bánk bánhoz. Aubigny Clementia. A borzasztó torony. Jeruzsálem pusztulása. Új nyomok Bánk bánhoz. Elveszett művei. Rózsa czímű vígjátéka és Déryné. Forduló pont élete- és költészetében. Bánk bánba kezd.

Míg Katona színészkedett vagy legalább a színészekkel szorosb viszonyban volt, 1810—1815, nagy munkásságot fejtett ki a drámaírás terén. Ragadta lelkesülése és ösztönözték a körűlmények. Nem volt mit játszani. Az a néhány eredeti és fordított mű, melyeket a múlt század drámai mozgalma szűlt, épen nem elégítette ki a szükséget. Endrődy *Magyar játékszíne* s az *Erdélyi játékos gyűjtemény*, eredeti és fordított színműveink e gyűjteményei, rég megszűntek, újabbak nem pótolták s általában kevés eredeti vagy fordított dráma jelent meg nyomtatásban. A régibb drámaírók, mint Bessenyei, Simai, Dugonics, Szentjóbi, Soos, Boér vagy meghaltak vagy kevesebbet írtak, vagy egészen elhallgattak, s habár néhány új drámaíró csatlakozott hozzájok, mint Gorove, Lakos, Vitkovics; s maga Kazinczy

is regibb *Hamlet*-forditásához Goethenek egy pár új darabját csatolta, nagy részt mégis színigazgatók és szinészek irták, dolgozták át vagy forditották a legtöbb drámát. A pesti színtársulat kulónösen kitűnt e tekintetben. Maga a pártfogó, báró Wesselényi, adta a jó példát, Vida és Mérey igazgatók követték; amaz eredeti, emez forditott színművekkel is. A társulat előkelő tagjai, mint Benke, Láng, Murányi, Andrád, Vandza nem egy eredeti drámát írtak és számos idegent dolgoztak át vagy forditottak. Benke öt eredeti drámát írt és tízet forditott, Láng eredeti drámáinak száma huszonhat, forditásaié százöt.[1] Andrád a magyar történelem némely dicsőséges mozzanatát vitézi drámává dolgozta föl. A fiatal színészek közül Déry és Balog tűntek ki fordításaikkal, ez utóbbi csakhamar eredeti bohózatokat is kezdett írni. Nem csoda tehát, ha a fiatal Katona is követte társai példáját.

Úgy látszik, hogy egy pár tetszéssel fogadott műve újabb munkásságra ösztönözte s a színészek, a kik rendesen új s ha lehet, nemzeti tárgyú drámát szerettek jutalomjátékúl választani, nem hagyták nyugodni tollát. Az alig húsz-huszonhá-

[1] *A komáromi magyar szinészet története.* Írta idősb Szinnyei József. Komárom, 1882. I. füzet 25, II. füzet 101 lap.

rom éves ifju néhány rövid év alatt mintegy tizenhét eredeti és öt fordított drámával gazdagította az akkori szegény műsort. [1]

Fordításokkal kezdette drámaírói pályáját s alkalmasint sokkal többet fordított, mint a menynyiről tudomásunk van. Az 1813-ki *Pesti játékszíni zsebkönyv*ben találjuk először fordított drámái czímét, az 1812-ben előadott drámák között, s minthogy mind a három mű január és márczius elején és april derekán adatott, bizonyosnak látszik, hogy mind a hármat vagy legalább az elsőt 1811-ben fordította. De valószínű, hogy már 1810-ben is fordított, mert akkor már műkedvelősködött s ez év volt Vida igazgatásának fénypontja.

Fordított drámái a következők: 1. *Jolantha, jeruzsálemi királyné.* Szomorújáték négy fölvonásban. Írta Ziegler Vilmos. Adatott először Pesten, 1812 január 12-dikén. Elveszett. 2. *Szmolenszk ostroma.* Adatott először Pesten, 1812 márczius 7-dikén. Elveszett. 3. *Üstökös csillag.* Vígjáték egy fölvonásban. Adatott először Pesten, 1812 april 17-dikén. Elveszett. 4. *Medve Albert.* Adatott először Pesten, 1813 február 17-én. Elve-

[1] A mi e művekből reánk maradt, nem rég nyomtatásban is megjelent Abafi Lajos *Nemzeti könyvtárá*ban: *Katona összes művei.* I—III. Buda-Pest, 1880—81.

szett. 5. *Montbelli grófok vagy az atya és gyermekei.* Nézőjáték három fölvonásban. Francziából szabadon készítette Haussereck, magyarra fordította ifjú Katona József. Paternus amor vincit omnia. Ovidius *Eleg.* Lib. I. 12. Másolata megvan a nemzeti színház könyvtárában, s Abafi gyűjteményében először jelen meg nyomtatásban. Abafi még két fordítást tulajdonít Katonának, melyek az akkori műsoron gyakran megfordúltak: *Comoedia ex tempore* czímű vígjátékot Kotzebuetól vagy Henslertől és a *Pártosság dühé*t Zieglertől, de nem jelöli meg a forrást, a honnan merített, s minthogy más források ez adatot nem támogatják, az legalább is kétségesnek látszik.

E fordítások mutatják, hogy az ifjú költő izlése eleinte egészen színésztársai befolyása alatt állott. Színpadunkon akkor csak kivételkép adták Shakspearenek egy-egy darabját, leginkább *Hamlet*et és *Othellót*. A franczia klassikai drámának majdnem egyetlen képviselője Molièrenek Simai által magyarosított *Zsugori*ja volt. A német múzsa uralkodott színpadunkon, de nem valódi kegyenczei képében. Goethének csak a *Testvérek* czímű kis műve adatott elő gyakrabban, de ſe sem fordított *Götz von Berlichingen*e durva és lelketlen utánzásainak, a német lovagdrámáknak, egész raját fordították és játszták magyarúl. Schillernek leginkább *Haramjái* tetszettek s

minden oly német dráma, mely ebből vett ihletet, szintén tetszést aratott. A míg így egyfelől a német *Sturm und Drang*-korszak elfajulásából táplálkozott a magyar színpad, addig másfelől Kotzebue leleményes és köznapias szelleme egészen megigézte közönségünket. Lessing *Galotti Emiliá*ja ritkán került a műsorra, de Kotzebuenak minden héten előadták egy-két komoly vagy víg művét. A lovag- és érzékeny polgári drámák és bohózatos vígjátékok tetszettek legjobban. Nagy divatban voltak a szörnyű, de ostoba gazemberek, az üldözött, de gyámoltalan ártatlanok történetei, a kardcsörtető, történelmi episodok, különösebb bűnvádi esetek, az érzékenycsaládi bonyodalmak, a megtért tévedők s a könnyen megbocsátó szenvedők rajzai. Minden ily mű hamar talált fordítóra vagy átdolgozóra; egy-egy német lovagdráma a magyar történelem eseményei közé tétetett át s a német érzelgés összeolvadt a magyar hazafias szónoklattal. A fordított és átültetett német drámák szelleme megérzett eredeti drámaíróinkon is, de ha a magyar történelemhez fordultak, olykor eredetiségök is fölcsillámlott. Kedvelték a magyar történelem dicsőséges eseményeit s bár inkább epikai, mint drámai rajzokra törekedtek, s oly helyzeteket kerestek, melyekben kifejezzék hazafias érzésöket és vágyukat, mindamellett a magyar jellem egy-egy vonását is elta-

hallták és a hazafias szóárban megrezdült néha a valódi érzés egy-egy hangja is.

Katona nemcsak mint fordító kedvelte a német lovag-, érzékeny polgári es történelmi drámát, hanem mint eredeti iró is. Utánzásukra törekedett egy húsz éves ifju naiv könnyelműségével. Kotzebuet *Ziská*hoz írt egyik jegyzetében a század egyik legjelesb írójának tartja s a *Husszitúk Naumburgnál* czímű kis drámáját felséges műnek nevezi. Kotzebue és Ziegler voltak eleinte példányai, sőt az sem lehetetlen, hogy némely elveszett műve nem egyéb, mint valamely német lovagdráma magyaros átdolgozása. Azonban Shakspeare és Schiller is hatottak reá, nem annyira műalkat és jellemrajz, mint hangulat és dictio tekintetében. Moor Károly eget vívó pathosza és Hamlet világfájdalma korán elbűvölték s itt-ott vissza is csillogtat belőlök valamit. Shakspeare némely hőseinek féktelen szenvedélyeit is megmegvillantja néha, habár torzvonásokban. Katona pályája első felében nagy részt a színészek növendéke volt, ízlésök szerint, számukra és nógatásukra dolgozott s nem mondhatni, hogy haszon nélkül járt ez iskolába. Kísérletei ugyan csekély becsűek s mint kísérletek is többet váratnak oly költőtül, a ki csak hamar *Bánk bán*nal áll elő, de mutatják, hogy sokat tanúlt, a minek később hasznát vette. Ismerni tanúlta s megis-

merte a színpadot s ez az oka, hogy egy pár ifjukori műve egész az újabb időig fönn tudta magát tartani a műsoron. A cselekvénynek nincs ugyan erős alapja, de mégis cselekvény, nyelve nehézkes, de mégis párbeszéd, a történelmi elemet nem tudja költőileg feldolgozni, de érzéket árul el a történelem drámai eseményei iránt. A művészi formát még nem bírja, de technikája aránylag erős. Mindamellett nem elégszik meg az egyszerűbb tárgyakon begyakorlott technikai készségével, szövevényes tárgyakhoz fog, melyeken nem tud uralkodni, de küzdeni tanul s kicsikarja legalább egy-egy részlet drámaiságát. Mindent összevéve, az ifjú költő munkássága különös keveréke a különböző s néha ellentétes ízlésnek és iránynak, a fejletlen és fejlődő tehetségnek. A gyermekes leleménybe néha egy-egy férfias részlet vegyül, az erőszakos és túlzott jellemrajzba egy-egy találó vonás s a dagályos dictióba egy-egy meglepő ötlet. Sőt egy pár darabjában megtalálhatni *Bánk bán* némely alakjának és pathoszának csíráját is.

Első eredeti műve egy vígjáték volt, a *Farsangi útazás*, öt fölvonásban, melyet alkalmasint 1811-ben írt, de a mely csak 1812-ben került először színre Kecskeméten; Pesten valószínűen gyöngesége miatt nem adták. Kézirata elveszett s tartalmáról sem tudunk semmit.

Második műve: «*Monostori Veronika vagy a harcz két ellenkező ügyért.* Nemzeti vitézi szomorújáték öt fölvonásban, szerzette Katona József, 1812.» Eredetije a nemzeti színház könyvtárában. Nem tudni: vajon előadták-e, de az bizonyos, hogy nem maradt a műsor állandó darabja, zavaros és vontatott cselekvénye miatt. Egészen a német lovagdrámák modorában van írva, bár a költő mindenkép igyekszik némi magyar mázzal vonni be. A török uralom előtt, a középkorban játszik, midőn még állottak Alpár és Szent-Lőrincz várai és falvai, a cselekvény színhelyei, melyek már régóta puszták. Lélektani képtelenségek halmaza e mű, Kotzebuetól kölcsönzött kétes moral kíséretében. Egy szörnyü gazember intézi a bonyodalmat, a ki se czéljával, se szenvedélyével nem tud érdeket gerjeszteni. Kopár Tamásnak hívják és Szentlőrinczi Loránt fegyvernöke. Ez egy fiatal várúr, a ki világlátni indúl Tamás kíséretében. A tokaji szüreten jól tölti az időt; ezalatt Tamás beleszeret egy parasztleányba, Monostori Veronkába, a ki nem viszonozza szerelmét. Loránt megszánja fegyvernökét, meglátogatja Veronkát és atyját, hogy ajándékaival kieszközölje a házasságot, de maga szeret belé Veronkába, a ki tulajdonkép nem parasztleány, hanem egy elszegényedett nemesember leánya. Nőül is veszi, T másnak pénzt adva kárpótlásúl. Azonban cs

hamar egy más nőbe szeret, házasságtörővé válik, de megbánva bűnét és nem remélve neje bocsánatát, elszökik Tokajból és haza indúl. Az úton rablók támadják meg, épen Alpár vára erdeje alatt, hol a várúr, Alpári Farkas húga, Katalin, vadász és meghallva a zajt, megmenti a megsebzett Lorántot, a ki így, akaratlan Alpár vára vendége lesz. Katalin beleszeret az üdülő Lorántba, a mit észrevevén Tamás, fölhasználja e körűlményt Loránt ellen rég táplált boszúterve megvalósítására. Azért elhiteti Katalinnal, hogy Loránt szereti őt, légyottot kér nevében, melyre csak maga megy el s az urától ellopott gyűrűvel a sötétben eljegyzi a leányt. Ez ostoba tervnek épen nem valószínű sikere még több ostobaságra ragadja a cselszövőt, s még több képtelenségre a költőt. Tamás bevádolja urát Katalin bátyjának, Farkasnak, mint csábítót, s úgy intézi a dolgot, hogy ez egy este Katalint együtt találja Loránttal. A felbőszűlt bátya húga nőűl vételére kényszeríti Lorántot, de az vonakodik, mire mindketten még jobban felbőszülnek. Farkas elfogatja Lorántot, a szomszéd gvardiánért s a távolabb lakó püspökért küld, hogy velök a házassági szertartást végrehajtassa. A gvardian külön kikérdezi mindkettőt. Katalin Loránt csábítottjának vallja magát; Loránt ártatlanságát erősíti, elbeszéli egész életét, bevallja, hogy ő már nős s csak nejét szereti.

A gvardián erre kijelenti, hogy nem eskettetheti őket össze s minthogy egyik fél sem tud bizonyítani, inditványozza, hogy Isten itélete döntsön Farkas és Loránt között. A bajvívás egész ünnepélyesen megtörténik. Farkas legyőzi Lorántot, mire a megérkezett püspök, a ki nem más, mint Tamás egy öreg püspöknek öltözve, megparancsolja a gvardiánnak, hogy adja össze Katalint és Lorántot, mert az Isten itélete a Loránt vallomását hazugságnak bizonyította. A gvardián összeadja őket, de Loránt utálattal fordúl el új nejétől, a ki ezért halálos boszút esküszik ellene.

Ekközben új fordulat készűl e nehezen kibonyolítható cselekvény kibonyolítására. Az ősz Monostori kiindúl Tokajból leányával, Veronkával, hogy fölkeresse Szent-Lőrinczen legjobb barátját, Tóth Andrást, a ki Loránt nevelője volt. A mint az alpári erdőn átútazva, a fűre ledűlnek és elszunnyadnak, Farkas egyik vendége, Orgoványi, meglátja őket, megtetszik neki Veronka, elragadja és Alpár várába viszi s Farkas gondjaira bízza, a míg haza vihetné mint menyasszonyát. De ha nőűl akarta venni, miért rabolta el, miért nem kérte nőűl atyjától, hisz nem tudhatta, hogy férjes nő? Majd minden fordulat ily gyönge alapon nyugszik az egész műben. Farkas jól bánik Veronkával, sőt belé szeret. Azonban Loránt és Veronka találkoznak, egymásra ismer-

nek, Veronka mindent megbocsát bűnbánó férjének, épen mint Kotzebue *Embergyűlölés és megbánás* czímű drámájában Meinau Eulaliának. Farkas meggyőződvén, hogy Loránt csakugyan nős, ellágyúl és elhiszi, hogy nem csábította el húgát, mintha nős férfi nem lehetne csábító. Nagylelkűsége Veronka iránti vonzalomból is egész odáig terjed, hogy Lorántot haza küldi népe fölfegyverzése s neje megvédése végett Orgoványi ellen; pedig mindezt saját várában maga jobban megtehetné. Ezalatt Katalin, a ki minderről semmit sem tud, kifőzi boszútervét. Egy boros pohárba mérget tölt Loránt számára, mintha bizony az asztalon hagyott poharat nem hamarább fölhajthatná bátyja, a ki mindig szomjas és folyvást iszik az egész darabban. Maga sem bízik e tervében eléggé, azért egy Benjamin nevű nemes ifjat, a ki szerelmes belé, szerelmi ígéret árán reá vesz arra, hogy Lorántot mérgezett karddal meggyilkolja. Ezt a mellékszobában meghallván Veronka, a gvardiánt Loránthoz küldi, hogy értesítse a veszélyről. A mérgezett boros pohárról mit sem tud, azért nem figyelmeztetheti Farkast, a ki azt kiiszsza, mit meghallván Katalin, kétségbe esik. E zavarban megérkezik Orgoványi embereivel, hogy magához vegye Veronkát, a ki vonakodik őt követni. Ekkor Orgoványi cselhez folyamodik, s azon szín alatt, hogy férjéhez viszi,

magával csalja. Azonban rosszul számitott. Lóránt összegyűjtött vitézivel várja őt Alpár alatt s megmenti Veronkát. Ugyanekkor megtudván a gvardiántól Benjamin szándékát, elvéteti tőle a mérgezett kardot, de minthogy az egy más kardot ragad föl, megvív vele, elejti s egyszersmind hadat izen az alpáriaknak, mint olyanoknak, a kik orgyilkost küldöttek reá. Megkezdődik a két fél között a harcz, melyben maga Veronka is részt vesz. Mindkét részről néhányan elesnek. Ekkor a gvardian közbe lép, békességre inti őket. «Szentlőrinczinek igaz ügye van — úgy mond — de a derék Alpári is ártatlan és két ártatlan felekezet harczoljon-e egymással?» Ezalatt megjelen a méreg hatása alatt dühössé vált Alpári, karddal űzve húgát, a kit meg akar ölni az orgyilkos terv miatt, de összerogy. Ekkor aztán minden kiderűl: az elfogott Tamás bevallja egész cselszövényét, mire Katalin átdöfi őt s haldokló testvérére borúl. Mindnyájan térdre esnek, leveszik fövegöket s égre emelt szemekkel imádkoznak.

A mily valószinűtlen mesterkélt a cselekvény, épen oly önkényes, söt gyermekes a jellemrajz. Egy középkori szilaj hölgy, kit elcsábítnak, a nélkül, hogy tudná ki volt a csábító, a ki méregkeverésen töri fejét, pedig karddal is tud ölni; egy becsületére kényes várúr, a ki mindig részeg

s mindegyre változik minden fejlődés nélkül; egy bűnbánó férj, a ki meg sem kísérli kiengesztelni nejét s vitéz lovag létére teljesen szenvedőleges s mintegy a véletlen játéka; egy megcsalt nő, a kinek nincs semmi erélye, méltósága, a kivel férje mindent tehet s a ki mégis amazon módjára a csatában is részt vesz; egy gonosz szolga, a ki sehogy sem emelkedik a köznapiság fölé, mégis tervének minden sikerűl: íme a mű főalakjai. Közűlök egyik sem tud a mű központjává emelkedni vagy lebilincselni részvétünket. Az ifjú költő inkább a színpadot tanúlmányozta, mint az emberi szenvedélyeket, inkább a divatos ízlésből merített, mint önkebléből. Ott van művében az Isten-ítélet, az egymás ellen küzdő két vár, a harczoló amazon, a jóakaró szerzetes, a gonosz cselszövő, egy csoport érzékeny jelenet, de kevés drámai s még kevesebb tragikai emelkedés. A sok esemény s váratlan fordulat nem tud egy kerek cselekvénynyé alakulni, de kiemelkedik egy-egy színpadiasan hatásos jelenet s a kor obligát pathosza, bár nagy ritkán, természetessé is válik. Legtöbb eredetiség a Farkas jellemrajzában nyilatkozik. Ebben van némi élmény, tapasztalat. Katona a jelen szilaj, de nemes szívű, elparlagiasodott, de jeles tehetségű ifját a középkorba tette át s bár torzalakot rajzolt, de egy-két vonást eltalált. Heves kitörései durvák és szenvelgők, de

mintha megcsendülne bennök egy-egy hang, mely később Petur bánban igazzá és művészivé válik.

Harmadik műve: «*Lucza széke karácsony éjtszakáján.* Dráma három fölvonásban. Írta Katona József.» Másolata a nemzeti színház könyvtárában. Először adatott Pesten, 1812 deczember 26-án s azután többször, a nemzeti színházban meg a negyvenes években is, és vidéken egész a hatvanas évekig. Sikerének oka nemcsak bizonyos alkalomszerűségben keresendő, rendesen karácsony hetében adatott, hanem szerkezete jelességében is. A fiatal költő sokat tanúlt, kerüli a hosszadalmasságot, czélra siet, bizonyos drámai arányosság- és takarékosságra törekszik. A mű tartalma is több eredetiséget tanusít, a mennyiben némi magyar genrerajzot találunk benne, bár a főrész Shakspeare és Kotzebue hatását árulja el. E két költő hatása együtt egy kissé furcsának tetszik, de nem furcsább, mint az a tény, hogy épen Shakspeare hazájában ünnepelték legjobban Kotzebue *Embergyülölés és megbánás* czímű drámáját. Hihetetlen e mű hatása a kor drámaíróira. Főszemélyei: Meinau és Eulalia másolatát nem egy műben megtalálhatni. Katona második művében már ott szerepelnek, itt e harmadikban is, bár más változattal. Gróf Vérhanti épen oly embergyülölő neje hütlensége miatt, mint Meinau. Rozina, a grófné, csak gyanúsított és ártatlan

ugyan, de épen oly módon akar kibékűlni férjével, mint Eulalia. Fiok, Lázár, már egészen Hamlet, polgári viszonyok között. Anyja meghalván, nem hisz természetes halálában, atyjára gyanakszik s őrültséget tettetve, nyomozza a titkot. S valóban a dolog úgy is van, a mint sejti. Csakugyan atyja a gyilkos; házi orvosával megmérgeztette nejét, kiről azt hitte, hogy házasságtörő, mert egy reggel egy katonatisztet látott kilépni hálószobájából. Azonban a nő ártatlan, a katonatiszt testvére volt, kinek hirtelen távozni kellett s egy perczre búcsuzni futott föl testvéréhez. E műnek szintén meg van a maga cselszövője, de ez sem sokkal eszesebb, mint az előbbi mű Tamása. Az orvos ez, a ki meg nem nyerhetvén a grófné szerelmét, férjét igyekszik tőle elidegeníteni, gyanúval tölti el, de midőn ez féltékenységében elhatározza neje halálát s a gyilkossággal őt bízza meg, nem mérget, csak álomitalt ad neki s egy sírbolti üregben kenyéren s vízen tartja, míg elszöktetheti. Egy kissé hóbortos s nem valószínű cselszövény. De ha sikerűlne is, mit nyerne az orvos? Vajon megnyerhetné-e az őt gyűlölő asszony szerelmét, s ez kiszabadúlva sírbolti börtönéből, elszöktetve is, nem tehetné-e könnyen semmivé? Az orvos mindezzel nem gondol, s minthogy a fiú gyanakszik reá, az atya pedig összetűz vele, siet elszökni áldozatával, noha

erre ezelőtt is elég oka volt, s valóban csodálkozhatni, hogy csak most jut eszébe. Épen karácsonéjjelen bemegy a sírboltba, hogy a grófnét a szökésre előkészítse. Ugyanekkor egy paraszt, Körtés, szintén a templomba tart, Lucza székével, melyről az a babona, hogy a ki karácson-éjjel a templom tornáczában reá ül, mind megismeri a nők közül a boszorkányokat. Meglátja a sírboltba suhanó orvost, közli titkát a gróf szolgájával, ez pedig az ifjú gróffal, a ki tüstént a sírboltba siet s ott elbúvik. Az orvos kihozza az üregből a grófnét és szökésre kényszeríti; ekkor a fiú előlép, lelövi az orvost, megszabadítja anyját. A szegény nőre új szenvedések várnak. Férje nem akarja visszavenni a szerinte házasságtörő nőt, bár maga a nő s egész háza népe ostromolják. E jelenet egészen Meinau és Eulalia végjelenetének másolata az *Embergyülölés és megbánás*ból. De Katona másolata még inkább sérti erkölcsi érzésünket, mint Kotzebue eredetije. Rozina, az ártatlan és elevenen eltemetett nő, rágalmazóját és gyilkosát kérleli a bűnös Eulalia fogásaival s nyomorúlt férje csak akkor bocsát meg neki, midőn Körtés leánya Ágnes s ennek kedvese Mártonka hírül hozzák, hogy az orvos haldokló szolgája ártatlanságát bizonyítja, de ekkor egyszersmind magát is meg akarja ölni. Szerencsére Mártonka elkapja a pisztolyt, min-

den jóra fordúl, a gróf és grófné kibékülnek s boldogúl élnek. Boldogúl? Vajon egy nő, a ki ennyire megalázta magát, egy férj, a ki ily gyalázatosan bánt nejével, élhetnek-e boldogúl? Ez nem megoldása a csomónak, hanem erőszakos kettévágása.

Egy szóval Katona e második művében is inkább technikai mint költői fejlődést tanúsít. Még mindig kora kedvencz darabjainak hatását dolgozza föl, előbb a lovag-, most a polgári drámákét, de mind több ügyességgel. Már valóságos színpadi művet tud írni a drámai mesterség készségével. Némelyek hibásan kettős cselekvényt vélnek föltalálni e művében: a Körtés és családja jelenetét nézik egyik cselekvénynek, pedig az csak a cselekvénybe olvasztott epizod, mely elhatározó befolyással van mind a bonyodalomra, mind a kifejlésre, két ponton is; először midőn Körtés észreveszi az orvosnak a sírboltba menetelét, mi az orvos tervét meghiúsítja, másodszor midőn Agnes és Mártonka értesítik a grófot az orvos haldokló szolgája vallomásairól. Katona ez episodot épen nem nyújtja hosszúra, röviden és drámailag tárgyalja, s alakjait élénken és jellemzőn tünteti föl. E népies genrerajz sokkal sikerűltebb, mint a főbb személyeké. Ezek közűl csak Lázárnak, az ifjú grófnak expositiója ér valamit, magán- és párbeszédeiben Hamlet szelleme szik-

rázik itt-ott, de sokkal több érdeket költ fel, mint a mennyit megtartani képes, s a végén épen megromlik, midőn atyjával szemben egészen tétlen marad.

Katona negyedik drámája: *«István, a magyarok első királya.* Eredeti vitézi néző játék négy fölvonásban, a magyar nemzeti játékszínre szabadon készittetett Katona József által Pesten, 1813 júliusban.» Másolata a nemzeti színház könyvtárában. Először adatott Pesten 1813 augusztus 19-dikén. Némelyek azt tartják, hogy Katona e művét Kotzebue után dolgozta. Igaz ugyan, hogy Kotzebue epen az azelőtti évben a pesti német színház megnyitásának ünnepélyére *Ungerns erster Wohlthäter* czím alatt irt egy kis művet szent Istvánról, de ez nem dráma, hanem egy rövid dramatisált költemény karénekkel s a tárgyon kívül semmi rokonságban nincs a Katona művével.[1] Kotzebue alkalmi költeménye inkább csak néhány kép sorozata mint dráma. Az első kép Istvánt mutatja föl, a mint hívei között a

[1] Kotzebue művének teljes czíme: *Ungerns erster Wohlthäter.* Ein Vorspiel mit Chören. Zur Eröffnung des neuen Theaters in Pesth, verfasst von August Kotzebue, in Musik gesetzt von Ludwig von Beethoven. Aufgeführt den 9. Februar 1812. Pesth, 1812. Nemcsak külön kiadásban jelent meg, megtalálható Kotzebue összes művei közt is.

trónon ül s elébe hozzák Gyulát, egy lázadó vidék vezérét, a kinek megbocsát, s a kit e nagylelkűség szellemileg is legyőzvén, hűséget esküszik neki és keresztyénné lesz. A második képben Gizella jelen meg, István menyasszonya, a kit ez üdvözöl. A harmadik képben István beszédet tart népéhez s lelkére köti az ősi vitézséget a keresztyén erkölcscsel egyesítve s átnyújtja neki új törvényeit. A negyedik képben föllép a római követség, mely királyi koronát hoz. Az ötödik képben István fejére teszi a koronát s lelkesülésében feltűnnek előtte a jövendő századok, beszél az Árpád-ház királyairól, megemlíti Nagy Lajos és Mátyás királyok dicsőségét, a Habsburgház oltalmát a török ellen, Mária Terézia unokáinak a magyar nép iránti szeretetét. Mindebből alig van valami Katona művében, azonban az nem lehetetlen, hogy őt Kotzebue példája ösztönözte e dráma megírására. A magyar színészeknek is kellett egy dráma az első magyar királyról, melyet szent István napjakor előadjanak. Volt-e a német színészeknek a Kotzebue ünnepi művén kívül egy más, szintén szent Istvánról írt drámájok, nem tudjuk, de az feltünő, hogy Katona, a míg más műveit *írtak*nak hirdeti, ezt szabadon *készített*nek mondja. Ez átdolgozást is jelenthet, de jelentheti valamely történelmi rajz földolgozását is.

Katona e művet egészen a szinpad számára irta. Inkább szinpadi mű az, mint költői. A pogányság es keresztyénség, az ó és új világ küzdelme, se költőileg, se tragikailag nincs benne fölfogva. Az egész cselekvény egy pár durva cselszövényből áll, melyek könnyen meghiúsulnak. Kupa, a somogyi vezér, külsőleg István híve, de titkon összeesküvést szervez ellene. Két dologba veti reményét: először, hogy Venczelint, István fővezérét, hűtlenséggel elvádolva, megbuktatja; másodszor, hogy István mostoha anyját, Adelaidot, nőül vévén, tekintélyét megerősíti még az István felé hajlók előtt is. De mindkét cselszövénye meghiúsul. Venczelinnek ártatlansága nemcsak kiderűl, hanem Kupa összeesküvését is fölfedezik; miért aztán ez megszökik István udvarából a nélkül, hogy magával vihetné Adelaidot. Ekkor nyíltan kitűzi a lázadás zászlóját, de most is kevésbbé bízik azon eszmékben és érzésekben, melyeknek képviselője és újra cselszövényhez folyamodik. Az István udvarából kolostorba készülő Adelaidot s az őt kísérő Boleszlávot, István sógorát, elfogják a lázadók s Kupa csak oly föltétel alatt igéri kiadásukat, ha István átengedi az ország felét, beleegyezik Adelaid nőül vételébe, s nem háborgatja az ősi vallás gyakorlatát az általa bírt országrészben. István nem áll reá, s koczkáztatva mostoha anyja és Boleszláv életét, Veszprémnél

megtámadja Kupát és legyőzi. Maga Kupa is elesik, Venczelin kardja szúrja le; Adelaid és Boleszláv megszabadulnak, Aba pedig jelenti, hogy megérkezett a királyi korona Rómából Esztergomba. «Éljen István, a magyarok első királya, föl Esztergomba!» — visszhangozza a nép.

A jellemrajz hű kifejezője a cselekvénynek; ez sem emelkedik költői színvonalig. Kupa s egész pártja inkább aljas cselszövő, mint hős s valamely nagy eszme képviselője. István és környezete a keresztyénség képviselője ugyan, de élet és emelkedettség nélkül. A korrajz is elhibázott. Kupa ősi vallása a Mars és Hercules szobrainak tisztelete, melyeknek embervérrel áldoznak. Általában feltünő, hogy Katona, a ki a nemzeti visszahatás képviselőit később oly híven festette, itt csak vadaknak és aljasoknak festi. Hogy a keresztyénség képviselőinek fogja pártját, az természetes, de szükséges volt-e akár történelmi, akár æsthetikai szempontból az ősi hit és szabadság védőit általában aljasoknak festeni? A huszonegy éves ifjú költő a történelmet még csak külsőségekben fogja föl, csak egy pár hatásos jelenetet keres bennök s nem emelkedik följebb a köznapi fölfogás színvonalán. Azonban azt meg kell adni, hogy tárgyát kiváló technikával dolgozta föl. A cselekvény folyvást halad, emelkedik, a katasztróf gyors s egyetlen fölvonásban

sem hiányoznak a hatásos jelenetek, melyeket diszitmény és pompa is emelnek. Épen, mint *Lucza széke*, az alkalmiságon kívül szinpadias szerkezetének köszönhette, hogy oly sokáig a műsoron maradt.

Ötödik műve *Ziska* két részben; az első: «*Ziska vagyis a husszitákelső pártütése Csehországban*. Eredeti nézőjáték négy fölvonásban. Írta Katona József Pesten, harmadik esztendőben törvényt tanulván, 1813.» Eredeti kézirata a nemzeti szinház könyvtárában. Szinpadon nem adatott elő, legalább nem találhatni nyomát, hogy előadatott volna. De úgy látszik, hogy maga Katona is inkább olvasmánynak szánta. Mintegy ezt bizonyítja előszava és bevezetése is. A bevezetés nem egyéb, mint egy kis értekezés Schulz nyomán, mely Hussz életét s a husszita háború előzményeit adja elő. Abafi kiadásában ez értekezés egészen hiányzik. A költő úgy véli, hogy mindezt szükséges tudnia az olvasónak, mert a dramaturgia, főképen a censura nem engedi, hogy mindent a színre hozzon. Az előszóban engedelmet kér az olvasótól, hogy hazai tárgy helyett idegent dolgoz föl, de ezzel is a nemzeti műveltséget czélozza, mert úgy tapasztalta, hogy a husszitákat alig ismeri a magyar közönség. «Oh magyar — fejezi be az előszót — neked szentelem minden betümet, neked mindazt, mit lelkem,

bár erőtlen szárnyakkal, kegyes megítélésed elébe röpíthet: ajándékozz' meg engemet azon szerencsés érzéssel, hogy midőn munkámat olvasod, azt képzelhessem tőled hallani: egy huszonegy esztendős ifju is igyekszik, hogy magyarnak ismertessék és édes anyai nyelvét tehetsége szerint előmozdítni izzadoz».

Katona eddig egészen a színpad számára írt, most az irodalom is szeme előtt lebeg, eddig egészen a divatos ízlést követte, most másra is tekint, és saját ízlése szellemét is követi. Schiller *Wallensteina* lebeghetett szeme előtt, legalább a külső formára nézve és Shakspearenek az angol történelemből vett színművei. Sok tárgyára vonatkozó történelmi munkát elolvasott s idéz is belőlök az illető helyeken. Egészben véve mindkét dráma épen oly kevéssé színpadi, mint költői mű, de vannak bennök oly jelenetek, melyek mindkét tekintetben fölülmúlják eddigi műveit. A rajtok elömlő szellem is általában véve férfiasabb s páthoszában is több a természetesség és önkénytesség. Egységes és érdekes cselekvénye egyiknek sincs, hajlanak az eposz felé s Ziskának, a főhősnek egysége tartja össze az epizodos cselekvény szálait. Az első mű azt rajzolja, hogyan válik lázadóvá Ziska, a ki Venczel, cseh király kamarása és kegyencze. A költő a censura miatt egészen mellőzi a vallásos indokot, inkább

csak politikai forradalomnak tünteti föl a huszszita fölkelést és Ziska is nem vallásos meggyőződésből, hanem nagyravágyásból és boszúból fog fegyvert. Venczelhez hála köti, nagyravágyása a nép felé vonja. E kettő között ingadoz, midőn hírül hozzák kolostorba vonúlt hugának meggyalázását. Ekkor boszút esküszik, s a husszitåk élére áll és elfoglalja Prágát. Majd ostromolni kezdi a kunradici várat, hova Venezel vonta magát s hol lelkiismeretfurdalásai, boszús fölgerjedései miatt hirtelen halál éri; Ziska immár a várba hatol, midőn a király holt testét elébe hozzák. A királyné békét köt a husszitákkal, a szabad vallásgyakorlat föltétele alatt; Ziska a király holt testére borúl, önvádat érez, megsiratja, majd összeszedve magát, így kiált föl: «Egyet léptem előre, soha többé visszalépni nem fogok, ha mennykövek csapdosnak is le előttem. Utánam husszitåk, ismét Ziska vagyok».

Katona a Ziska jellemzésére helyezte a fősúlyt s a hála és nagyravágyás, a szeretet és boszú összeütközéseit akarta rajzolni, azonban a különböző elemek, melyek Ziska tetteiből folynak, nincsenek kellő arányban vegyítve és összeolvasztva. Néha alig értjük meg lelki állapotát. És mégis jellemrajzának e módja tetemes haladást tanúsít. Katona megkísérli a különböző indokok összevegyítését s a szenvedélyeknek nem-

csak egy színnel való festését, melyet *Bánk bán*ban annyi sikerrel használ. Ziska még más tekintetben is némi rokonságot mutat Bánkkal, kit szintén erős kötelékek csatolnak a királyi házhoz, kit szintén gyalázat ér s boszú sodor a forradalomba. Mindamellett, hogy a költő egész erejét összepontosította a főszemély rajzára, Venczel jellemzése jobban sikerült. Az egykor kegyetlen, most tehetetlen és megtört, de indulatos királyt élénken emeli ki egy pár találó vonás, bár néhol a groteszket érinti. Egy pár jelenet, különösen a király halála és Ziska ellágyulása a király holt teste fölött, nem közönséges drámai erőre mutatnak.

A második részben kevesebb a drámaiság. Ziska további pályáját veszszük benne s a huszsziták küzdelmét egész Ziska haláláig. Ziska már mindkét szemére vak, csak névleg fővezér s Prokop vezeti a hadakat. Bár egy pár harczias jelenet drámai mozgalmassággal foly le, a dráma központja, a mennyiben szó lehet erről, sem Ziska, sem Prokop, hanem Ziska leánya, a ki Jaromir név alatt férfiruhában mint dobos mindig atyja közelében van, a nélkül, hogy ez tudná kilétét. E regényes leány csodadolgokat mível. A csatában megmenti atyját, a kit a császárpárti Dube András agyon akar sújtani s ugyanakkor megmenti Dubét, a kire Prokop mér halálos csa-

pást. Dube börtönbe kerül, de a leány onnan is kiszabadítja, mert szereti s ez őt viszont. Végre atyját, midőn ez újra bevonúl Prágába, abba a házba szállíttatja, hol nagynénje, a Ziska szerencsétlen húga, a ravatalon fekszik, a ki álruhában szintén részt vett a hadjáratban s a Dubetól kapott sebben halt meg. A kifáradt Ziska is haldoklik, akkor a leány fölfedi kilétét, a ravatalhoz viteti atyját s kéri, hogy bocsásson meg Dubénak s áldja meg frigyöket. Ziska megáldja őket, s a husszitáknak Prokopot ajánlja utódáúl. E meglehetős gyönge leleménynek még jobb részei is inkább dalműszerűek, mint valóban drámai hatásúak. Azonban néhol valódi költői hangulat ömlik el a művön, bizonyos melancholia, mely többet sejtet, mint a mennyit kifejez. Midőn Ziska mélázva, a múltra és jövőre gondol, a hallgatag Prokop csak néha szólal meg, a vén Voda iszik és elfecseg, mint gyermekies öreg emberek szokása s örvend Jaromirnak, a ki lanttal és énekkel mulattatja őket: mindez együtt megható kép, melyen a különböző lelki állapotok, mint fény és árny egymást kiemelve, teljes összhangban olvadnak össze. Ily hangulattal *Bánk bán*ban is találkozunk, Voda jellemzésében is van egy pár oly vonás, melyből később Mikhál bán alakul.

Még ugyanabban az évben két drámát írt Katona, de ezeket egészen a színpad számára.

Az egyik — s ez már hatodik eredeti műve — «*Aubigny Clementia vagyis a vallás miatt való zenebona Francziaországban IV. Henrik alatt.* Vitézi darab négy szakaszban. Készitette Katona József Pesten, harmadik esztendőben törvényt tanulván, 1813.» Másolata a nemzeti színház könyvtárában. E művet némelyek fordításnak tartják, de minden bizonyíték nélkül. Legfeljebb átdolgozás lehet, valamely idegen beszély vagy történelmi rajz át- vagy földolgozása, és semmi esetre sem fordítás, mert az ilyenhez mindig oda írta Katona, hogy fordította. Középfajú, úgy nevezett érzékeny dráma ez, mely tragikai erős összeütközéseket könnyed módon békít ki. A mű hőse, Clementia grófné, valóságos hősnő, a ki kardot köt és sergeket vezérel, IV. Henrik híve s midőn megtudja, hogy gróf Chatre a *ligue* egyik vezére lett és vára ellen indúl, rábírja fiát, a ki a Chatre leányába, Rozaliába, szerelmes, hogy szakítson mátkájával. De a leány, a ki épen a várban időzött, szintén atyja ellen nyilatkozik, s midőn ez fölkéri a várat, csak azért megy hozzá, hogy lebeszélje szándékáról. Chatre magánál tartja leányát s ostromolja a várat; nem veszi ugyan be, de elfogja az ifjú grófot, Clementia fiát, midőn ez egy csapat élén a visszavert ostromlókat üldözőbe veszi. Ekkor Chatre megizeni az anyának, hogy megöleti fiát, ha a várat föl nem

adja. A várőrség, hogy megmentse az ifjú grófot, kész a feladásra, de az anyában erősb a hűség királyához és elveihez, legyőzi anyai fájdalmát és visszautasítja a föltételt. Erre Chatre új ostromot kezd; Clementia hősiesen védi a várat, kardjával visszasújtja a vár fokára már-már följutó vezért, kit lehanyatlásában két zarándok fog fel, leánya és Sericour, a fölovászmester, a kik álruhában várták az ostrom eredményét. Chatre nem halt meg, csak megsebesült, s most már végre akarja hajtatni határzatát, az ifjú gróf kivégzését. Azonban Sericour csendesíti, elmélkedik a király iránti hűségről s a vallásos fanatismus hiúságáról, s mikor meglágyította szívét, Rozaliával együtt felöltözik zarándokruhába, s mindketten elébe térdelve az ifjú gróf életéért esdekelnek. Chatre megmentőit ismerve meg bennök, megkegyelmez az ifjú grófnak, sőt maga is a király hűségére tér, mit a seregével közelgő király igen kegyesen fogad, s hogy kímélje büszkeségét, nem kegyelmet ad neki, hanem szövetséget köt vele. A fiát viszszanyert anya boldog s nem kevésbbé az ifjú mátkapár.

A mű technikája jeles, de tartalma annál kevésbbé. A cselekvény színpadi csínyek lánczolata, a jellemrajz pedig chablonszerű. Nincs benne élet, elevenség s a lélektani fejlémény folyvást erőszakolt. Clementia hősködése, Chatre megté-

rése csak külsőkép drámai s inkább a néző kínzására vagy elérzékenyítésére számított, mint meghatására és fölemelésére. A vallásos fanatismus rajzát is kerüli az ifjú költő, épen mint *Ziskában*, de itt mégis bátrabb s ha a jellemrajzba nem szövi is be, a párbeszédekben legalább elárulja nem annyira személyei, mint a maga nézetét. «A vallásért harczoltál — mond Sericour Chatrenak — és a vallásért akarsz harczolni. Mi okból? Hogy az embereket erővel kergesd a paradicsomba, a kik oda bemenni nem akarnak, vagy legalább azt hiteted el magaddal, hogy be nem mehetnek?» «Hidd el nekem, Chatre — folytatja később — az emberek véleménye, melyet isteni tiszteletnek nevezünk, nem egyéb egy bálháznál, a hol is török, zsidó, indus, görög és római maszkarák fordulnak elő, senki sem láthatja, hogy melyik lárva rejtheti el a nagyobb szépséget. A külső festéket tekintvén, egyiknek ez, a másiknak amaz tetszik, már most kardot vonjunk-e egy igaz szívű ember ellen, mivel ő beléje az örökkévaló ezt és nem azt a vágyakodást alkotta, melyet mi mindnyájok között elsőnek találunk? Miért akarsz te másokat erővel is a te ízlésedre kényszeríteni, a melytől mások undorodnak? Majd az éjfélnek órájában le fognak a lárvák hullani és mindenik a maga formájában áll a bíró előtt.» Alkalmasint ily elmélkedések

miatt nem került színpadra e mű, még a vidéken sem. Legalább a nemzeti színház másolatán a következőt olvashatni: «Ezen darabot előadni nem szabad, mert szitkokkal tele vagyon, Istenről nagyon illetlenül szól és régi vallásbeli villongásokat előhoz. Kassa, decz. 23. 1831. Magyar József.» Azonban 1819-től fogva *Hedervári Czeczilia, a magyar amazon vagyis Hedervár ostroma* czíme alatt magyarosítva gyakran adatott. Személyei a következőkép magyarosodtak meg: IV. Henrikből lett III. András, Clementiából Hedervári Czeczilia, Kont István leánya, Drugeth Miklós özvegye, Aubigny grófból Aladár, Chatreból Ujlaki Ugrin, dalmatiai vicekirály, Rozaliából Olivia és Sericourból Drágfi Loránt. Az, hogy vajon Katona magyarosította-e meg művét, nem épen bizonyos. A nemzeti színház példányán a czím alatt ugyan ez áll: 1819-ben magyarosíttatott Katona József által, de a neveken kívül nincs más változtatás rajta, mint kihagyása mindannak, a mi a franczia viszonyokra és vallásos villongásokra vonatkozik. Katona bizonyosan többet változtatott volna. Lehet, hogy a színészek magok magyarosították meg, hogy előadhassák s koronként hazafias beszédeket szőttek bele, mert a *Honművész*[1] 1833-ban megrója e műben a sok

[1] 1833. II. félév. 71. sz. 812 l.

hazaszeretet és nemzeti lelkesedés emlegetését, bár más alkalommal és mások műveiben az ilyesmit magasztalja s híven följegyzi, hogy a hazaszeretetről, nemzeti nyelv megbecsüléséről, a hazai törvények megtartásáról szóló helyeket mily lelkesen megtapsolták.[1]

A másik mű, Katona hetedik eredeti drámája: «*A borzasztó torony vagyis a gonosz talált gyermek.* Eredeti nézőjáték öt fölvonásban; készítette Katona József Pesten.» Eredeti kézirata a nemzeti színház könyvtárában. Előadatott Pesten, márczius 27-dikén 1814. Ez is alkalmasint valamely német lovagregény dramatizálása, ha nem is egészen, legalább részben. Van ebben minden, a mi a német lovagregényeket jellemzi: egymás várát feldúló lovagok, szörnyű gonosz cselszövők, szöktetések, párbajok, titkos folyosók, iszonyú börtönök, visiók, boszorkányok, sok és nagy erény, sok és nagy bűn, ártatlanok üldözése, szerencsés véletlen, s végre a bűn kudarcza s a nemes és érzékeny szívek diadala, boldogsága. Hogy valamely német regény lebeghetett a költő szeme előtt, az is mutatja, hogy cselekvénye sokat ölel fel s inkább regényi, mint drámai compositió, bár egyes hatásos jelenetek vannak benne. A cselekvénynek

[1] 1833. I. félév. 90. sz. 72 l. és 1833. II. félév. 39. sz. 315 l.

három ága is van, s bár összefonódnak, de két ág folyvást versenyez, hogy egyik a másiktól elvonja az érdeket. A Lövenstein-család esete bonyodalmaival kezdődik a dráma. Lövenstein Prokop egy Svertling nevű talált gyermeket neveltet, a ki leányába, Matildba, szeret, s a leány kezével együtt idővel a várat is elnyerhetni reméli. De Matild Ditmár Adolf lovagba szerelmes s már férjhez menendő hozzá. A hálátlan és gaz Svertling csalódva reményében, boszút esküszik s reá beszéli a szomszéd vár fiatal urát, a vad Tóbizt, hogy ragadja el a leányt, majd ő kezére játszik. Mindezt abban a reményben teszi, hogy Tóbiztól aztán ő fogja elszöktethetni a leányt, akár erővel, akár mint megmentője. A rablás első kísérlete nem sikerűl, de a mikor Adolfnak még a nász előtt távozni kell, mert atyja várát megtámadták, Tóbiz Svertling segélyével a várat meglepi, Matildot elrabolja. Ezalatt Adolf haza érkezik, de késön: szülei halva, nővére elrabolva, vára feldúlva. Boszút esküszik Gellhorn ellen, a ki ezt tette, de hasztalan, mert Gellhorn emberei elfogják, urok elébe vezetik, a ki csak oly föltétel alatt igér kegyelmet neki, ha minden jogáról lemond. Adolf visszautasítja e föltételt s ezért a «borzasztó» toronyba eresztik le, hogy ott éhen haljon. De a torony alján mégis van egy rés, melyen megszabadúlhat. Ugyanis e résen egy medve téved

be, Adolf követi nyomát, megszabadúl s az erdőben találja hű fegyvernökét, a ki azalatt urát megboszúlandó, párbajra hívta Gellhornt, melyre most maga megy el. A legyőzött és haldokló Gellhorntól megtudja azt is, hogy elrablott nővére él, szintén fogságban, egy más vár börtönében. Adolf kiszabadítására siet, s itt a cselekvénynek egy mellékága képződik, mely Vülfinda és Hugo szerelmét tárgyazza. Most a cselekvény a Lövensteinok felé fordúl. Adolf megtudja, hogy Tóbiz feldúlva Lövenstein várát és elrabolva Matildot, egy csehországi várába vonúlt, hogy könynyen föl ne találhassák. Keresésre indúl s végre csodálatos úton-módon megtalálja a várat, hol épen nászra készűlnek. Svertling a nász előtt meg akarja szöktetni Matildot, még pedig azon ürügy alatt, hogy Adolfhoz viszi. Azonban Tóbiz, boszorkány mostohája segítségével, meghallja beszélgetésöket s leszúrja Svertlinget. Végre a várba hatol Adolf is, megszabadítja mátkáját s minden boldog véget ér, valamint Zabern Stanno bonyodalma is, a cselekvény harmadik ága, melyet mellőztünk s mely szintén ily várföldúlást és rablást tárgyaz, de az Adolf cselekvényéhez igen vékony szál köti.

Mindamellett a mű tetszésben részesült nemcsak a fővárosban, hanem a vidéken is. Többször előadatott; a kettős, sőt hármas cselekvény von-

tatottságát, a jellemrajz köznapi ürességét fedezték a bonyodalom meglepő fordulatai s egyes jelenetek drámaisága. Színpadunk még mindig egy pár középszerű német író befolyása alatt állott s Kazinczy törekvése, a ki Goethe felé irányozta a figyelmet, csak a lyrai költészetben talált visszhangra. A színpad egész Kisfaludy Károlyig érzéketlen volt költészetünk újabb áramlatai iránt s a nyelvújítást is csak akkor fogadta be, midőn már diadalát kezdette ünnepelni. Katona hódolt ez ízlésnek, de szelleme koronként mintegy föltámadt ellene. Alig végezte be e legnémetebb művét, már egy újba fogott, melynek semmi köze a német lovagdrámával s a közönség ízlésével. Shakspeare felé fordúlt, az események külső bonyodalma helyett a bensőt kereste, jellemet akart rajzolni s a szív örvényeit festeni. De a fiatal juratus szeme, ha észrevette is a szenvedély természetét, különböző alkatrészeit, nem tudta azokat egészszé olvasztani s a tragikai felé emelkedve, a borzalmasba tévedt.

E nyolczadik eredeti drámájának czíme: «*Jeruzsálem pusztulása.* Eredeti vitézi szomorújáték öt fölvonásban, Flavius Josephus akkoriban volt galilæai igazgató rég talált írásaiból szerzette Katona József, hites jegyző, 1814.» Eredeti kézírata a nemzeti színház könyvtárában. Úgy látszik, hogy előadatott, legalább a kéziraton két

censor engedélyét is olvashatni; az egyik 1814-ben kelt, a másik 1833-ban. Azonban aligha maradt sokáig a műsoron. A költő törekvése nagyobb, mint ereje, föl tudja idézni a szellemeket, de nem képes uralkodni rajtok. A cselekvény Jeruzsálemben s a várost ostromló római táborban játszik, de a két színhely személyei nem igen hatnak egymásra, s így a pusztuló város inkább csak háttere a római táborban vívó szenvedélyeknek. Itt három alak között oszlik meg az érdek, Berenice, Titus és Florus között, de egyiknek sem jut elég tér szenvedélyök kifejtésére. Berenice és Titus igénylik leginkább részvétünket, de a felköltött részvét nem emelkedik, sőt alászáll s nem lel tragikai kifejlést. Egyikben sem hiányzik egy pár erős jellemző vonás, mindenik hallatja a szenvedély egy-egy igaz hangját, de a különböző indokok, melyek vezérlik tetteiket, mintegy megsemmisítik egymást. Ezért képtelenek erősb tragikai bonyodalom alkotására s néhol érthetetlenek is. Katona ismét a bonyolúlt szenvedélyek rajzát kísérti meg s bár sikertelenűl, de egy lépést tesz *Bánk bán* felé. Berenice zsidó nő, a jeruzsálemi királyok véréből, a ki nem él férjével, hanem egyik rokonával tilos viszonyban. Meg akarja menteni az ostromlott Jeruzsálemet, azért kiszökik belőle a római táborba, hogy megölje Titust, a császárfit, az ostromló sereg fővezérét. Florus, a zsidók

ostora, ezelőtt jeruzsálemi helytartó, megismeri őt és szerelmet vall neki, de ez visszautasítja. Ekkor lép ki sátorából Titus, a ki Berenicet még Alexandriában megszerette, s örömmel üdvözli a szép királynét. Berenice kaczérkodik vele, Florus ellen ingerli és mindent elkövet Jeruzsálem ostroma akadályozására és szerelme vissza is vonja Titust az ostromtól. Florus boszús, hogy Titus az ostromot halogatja. Neki kettős czélja van: a város bevételekor kirabolni a kincses templomot és bírni Berenicet. Elhatározza hát Titust Berenicetől elszakítani, annyival inkább, mert ezt amaz már nőül akarja venni. Azért Titus előtt egy levelet ad át Berenicenek férjétől, ki ebben szemrehányásokat tesz nejének. A levelet Titus is elolvassa, s megtudja belőle, hogy Berenice nem vált el férjétől, mint eddig őt hiteté, és szeretője is van. Titus fölgerjedésében szakít vele, mire ez búba merül, nemcsak azért, mert Titus haragia vészt hozhat a zsidókra, hanem azért is, mert már valóban bele szeretett Titusba. Ekkor a bánatos és boszús nőnek Florus ajánlja szövetségét, s ráveszi őt Titus meggyilkolására, Berenice nem tudja azt végrehajtani, de Florussal csakugyan szövetkezik, szerelmét ígéri neki, ha Jeruzsálemet kíméli s Titus élete ellen nem tör. De Florus megcsalja őt, mert Jeruzsálem bevételekor Titus parancsa ellenére a templomot kiraboltatja, fölgyúj-

tatja, mit Berenice Titus előtt kiderítvén, ez megkötözteti és elítéli Florust s Jeruzsálem romjain bolyongva, Berenice barátságában keres enyhületet.

A mű tulajdonkép inkább a Florus tragédiája, mint Berenice- és Titusé. Katona azonban, úgy látszik, sem egyik, sem másik tragédiáját nem czélozta, hanem Jeruzsálem pusztulásáét. Valóban a háttér tragikaibb, mint maga a cselekvény. A jeruzsálemi nép vezérei: Simon, János, Eleázár, a szenvedély óriási alakjai, s bár el-eltorzulva sértik ugyan ízlésünket, mindamellett sok erőt tanúsítanak. Az elszántság, gyűlölet, kegyetlenség, bizonyos őrült hazafiság képviselői ezek, élesen jelölt egyéni vonásokkal, kik végleheletig védik Jeruzsálemet, az emberi nyomor legiszonyúbb jelenetei között. De a sötét képen feltűnik egy-egy enyhítő vonás is. Matathias és neje, e két öreg ember, a kik szerették egymást egész életen át s most együtt várják a halált, meghatják a szívet. Egymást vígasztaló párbeszédök, naiv versenygésök művészien van dolgozva. Nem mindenütt művészi hatású ugyan, de tragikai erőre mutat Mária rajza, egy ifjú nőé, ki megöli saját gyermekét, hogy megmentse az éhségtől és rabságtól és megőrül bele. Nagyon megrontja a hatást, hogy Mária őrültségében éhségtől gyötörve, báránynak nézi holt gyermekét, megfőzi és eszik

belőle, söt a rézedényt a szinpadra hozzák s ott huzzák ki a gyermek tagjait. Mintha Katona csak Shakspeare *Titus Andronicus*át tartaná szeme előtt s nem ismerné Horatius tanácsait:

> Nec pueros coram populo Medea trucidet,
> Aut humana palam coquat exta nefarius Atreus.

De az ízlés e tévedései mellett is Mária őrültségében nem hiányoznak a valódi költői vonások. Meg-megvillan benne Melinda alakja, mintha a költő e kísérlet emlékeiből merített volna később. Titus elhibázott rajzában is van valami, a mi később *Bánk bán* II. Endréjében inkább sikerül; az önmérséklet és szenvedély, a kétkedő ingadozás és fájdalmas megnyugvás kifejezése. A nyelv is emelkedettebb és drámaibb, mint előbbi műveiben, söt vannak egyes ötletek és gondolatok, melyeket *Bánk bán*ban is megtalálhatni. Például: Berenice: «Szent név, mi vagy te, ha egy ily ember ajkára is jöhetsz?» (I. fölvonás, 2. jelenet). Bánk: «Szent név, égi s földi mindenem javát szorosan egybefoglaló erős láncz, úgy elomla törhetetlen életed, hogy abból a gazoknak is jutott!» (I. fölvonás, 4. jelenet.) Mária: «Igen, igen, látom is már jöni hirmondóját eszem összebomlásának.» (II. fölvonás, 8. jelenet.) Bánk: «De hallom is közellétét eszem lerontatása hírkürtjének.» (III. fölvonás, 4. jelenet.)

Katonának még négy eredeti művéről van tudomásunk, melyek azonban mindnyájan elvesztek. Ezek a következők: *Doboka vára, Nagyidai czigányok, Comurunna*, római tárgyú komoly dráma, *Rózsa vagy a tapasztalatlan légy a pókok között*. Déryné még egy *Pestis* czíműt is emleget, a melyet Katona fölolvasott ugyan a színészeknek, de visszavett s többé nem adott be. E műnek másutt nincs nyoma s lehetett fordítás is. *Doboka vára* és a *Nagyidai czigányok* alkalmasint 1813 körűl írattak; az első lovagdráma lehetett, a második vígjáték. *Comurunná*ról Balog azt állítja, hogy azt Katona Komáromban társasága számára írta 1815-ben. Az lehet, hogy akkor adták legelőször, de úgy látszik, hogy 1814-ben írta, mert 1815-ben *Bánk bán*nal foglalkozott s ez évben csak egy vígjátékot írt: *Rózsát*, melyről *Déryné naplójá*ban a következőket találjuk:

«A mi elútazásunk Pestről még mindig csak haladt. Egyszer Kulcsár István úr gyűlést hirdet. Összegyűltünk. ‚Most az uraknak azon kell igyekezni, hogy sok új darabot adjanak, hogy begyűjtsék a publicumot, hogy sok pénzök legyen az elútazáskor, s necsak hogy itt mindent tisztába hozzanak, hanem útravalójok is elég legyen, hogy szép hírökhöz méltókép és illendően jelenhessenek meg, mert messze és idegenek közé mennek. Tegnap — így folytatá — egy fiatal ember

jelent meg nálam s egy szindarabot hozva, igen kért, hogy adassam elő. Nevét azonban csak akkor mondja meg, ha tetszésben részesül a darab. Nekem nem volt időm elolvasni; tartsanak belőle olvasó próbát. A személyzet után oda van írva a szerepek kiosztása is. Itt hagyom önöket, adják be véleményöket a darab minemüségéről.» Kulcsár úr elment, a rendező olvassa a darabot. Midőn vége volt, egy mellettem ülő színész azt súgja fülembe: ‚Nem vett észre semmit, hiszen az a rózsa története, maga van érdekelve'. ‚Vettem észre egy kis vonatkozást, de hiszen én nem vagyok kaczér, ez a nő pedig az egész játék alatt csupa kaczérságból áll, aztán végül sül ki, hogy a kivel szerelmi viszonyt folytat, testvérbátyja.' ‚De — mondja szomszédom — a nevek is azt bizonyítják, hogy ez az egész társaságot illeti. Íme nézze a személyek:

Deresházi --- --- --- --- ---	Déry
Deresháziné --- --- --- ---	Déryné.
Benedeki --- --- --- --- ---	Benke.
Muraközi --- --- --- --- ---	Murányi.
Gyergyoviczky --- --- --- ---	Gy—ánfi.
Nyalóczi --- --- --- --- ---	Nagy.

És így az egész társaság tagjai nevének első syllabái mind így vannak kiírva, úgy hogy mindenikünkre reá lehet ismerni. Csak Gy—ánfi

neve nem volt kiírva, helyét három csillag jelölte, de mint gazdag gavallér volt kijegyezve. A darab czíme pedig ez volt: *A rózsaharcz vagy az ártatlan legyek a szemtelen pókok között.* Én már a darab czímét is születlennek találtam, de egy szót sem szóltam, csak oda mentem Benkéhez s mondám: ‚Adja csak ide azt a darabot, atyus, keresztűl akarom lapozni, minthogy nekem van benne főszerepem.‘ ‚De a szerepeket ki kell íratni belőle‘ — viszonzá atyus. ‚Majd holnap‘ — mondom — s azzal egyenesen mentem Kulcsár István úrhoz a darabbal. ‚Tekintetes úr, ezt a darabot nem adjuk elő.‘ ‚Nem-e?‘ ‚De nem ám!‘ ‚Hát mi okból?‘ ‚Itt van, elhoztam s igen kérem, tessék eltiltani és örökre megsemmisíteni, mert engem akarnak compromittálni vele és ha színre kerűl, én azonnal elhagyom a társaságot, s megyek Debreczenbe.‘ ‚A volna még a szép! — kiáltja Kulcsár úr — no hát ez a darab nem lát napvilágot többé.‘ Szépen megköszöntem s haza mentem. Másnap csak bámulnak a tagok, hogy nem írhatnak szerepeket, én meg fricskát mutattam nekik kaczagva, de egy szót sem szóltam. Nem mindenik tudott róla, hanem végre mégis tudtomra esett, hogy Gy—ánfi ötven forintot adott Katona Józsefnek, hogy csak írjon egy darabot azon estélyről, midőn Gy—ánfinál voltunk és a rózsa történetéről, csak hogy más színben.

Ez Katonától elég nem szép volt, én vele többé soha sem találkoztam.»

Mindezt Dérynének kéziratí s nem kinyomatott naplójából idézzük, melyben némi kihagyások vannak s hogy megérthessük a Gy—ánfi kalandját s a rózsa történetét, szükséges a napló azon részét is elmondanunk, mely ezt tárgyazza s melyet a kinyomatott napló egészen mellőz. Déryné 1815 elején még együtt élt ugyan férjével, de P—y Samut szerette folyvást, kit Katona mutatott volt be neki és férjének, de a kit a féltékeny férj később eltiltott a háztól. Körülbelül ez időtájt egy gazdag úrficska is bele szeretett Dérynébe, Gy—ánfi, ki megismerkedvén Déryvel, gyakran járt a házhoz. Hebegő és ügyetlen ifju volt, kit Déryné hidegen fogadott, de férje mint nem veszélyes udvarlót megtűrt, sőt ebédeire és vacsoráira is eljárt. Gy—ánfi egyszer nagy estélyt adott, meghívta az egész színtársulatot, Déryt és nejét kitüntette, amazt aranyzott kristály poharakkal, emezt egy drága shakkal ajándékozta meg, a melyen együtt játszottak. Nem sokkal azután egy szép rózsát is küldött Dérynének, melyet ez elfogadván, poharába tett. Épen délután volt, s a férj nem lévén otthon, Déryné háborítlanúl válthatott szót Samuval, ki gyakran járt egy a házban lakó ismerőséhez s ilyenkor egy pár perczre találkozhattak az ajtóban vagy az

udvaron. Samu az ajtóból meglátván a rózsát, így szólott: «Ej beh szép rózsája van az én rózsámnak!» Déryné erre hirtelen kikapta a rózsát a pohárból, s megtörölve szárát, átnyújtá neki: «Neked adom, Gy—ánfi küldötte, majd elbeszélek mindent, ha majd sétálni mehetünk. De most csak menj, mert jőni találnak.» Samu távozta után Dérynének csakhamar eszébe jutott, hogy Gy—ánfi megemlítheti férjének a küldött rózsát s ő nem tud számot adni róla. Ezért a szobaleánynyal egy csomó rózsát hozatott s a pohárba tette. Csakugyan másnap Gy—ánfi meglátogatta Déryt s elbeszélte, hogy nejének mily szép rózsát küldött. Déry Gy—ánfival bement neje szobájába s kérdezte nejétől, hogy hol van az a szép rózsa, melyet tegnap kapott. Déryné rámutatott a pohárra s azt mondotta: ott van a többi között. De Gy—ánfi nem találta meg az ő rózsáját a rózsák között, annyival inkább, mert abba egy pár sor vers is volt rejtve, miről Déryné semmit sem tudott. Déry elkomorúlt, s vallatta nejét, a ki végre megvallotta, hogy a rózsát Samunak adta, kivel az ajtóban találkozott. A férj még inkább elkomorúlt, szóból szó támadt; végre Déryné kiment a szobából, hogy véget vessen a pörpatvarnak. Másnap Gy—ánfi újra megjelent a pörös rózsával együtt. «Itt a rózsa — kiáltá győzelmes hangon — elmentem Samuhoz, visszakértem tőle a ró-

zsát, semmi áron nem adta, de a mikor azt mondottam, hogy Déryné tiszteli s visszakéri a rózsát, akkor mindjárt ideadta.» Déryné nagyon megharagudott, hogy így kijátszták s addig meg nem bocsátott bárgyú udvarlójának, míg vissza nem vitte a rózsát Samunak s be nem vallotta neki füllentését.

Íme a rózsaharcz története, melyből Katona vígjátékot írt s melyben Déryné kaczérságát rajzolta, bár úgy látszik, hogy épen nem botrányosan. Déryné boszúsága érthető, de az már kevésbbé, hogy elhitte azt a mende-mondát, mely szerint Katona Gy—ánfi ötven forintjáért írta volna vigjátékát. Egy bárgyú udvarló boszújának lett volna Katona eszköze pénzért, az a Katona, kit maga Déryné is hallgatag, különcz, szigorú erkölcsű ifjunak mond, s kit férje épen csodabogárnak nevez? Déryné éles szeme hamar észreveszi ugyan a férfiak gyöngeségeit s női és színészi hiúságát mindenütt belevegyíti naplójába, de úgy látszik, hogy oly jellemhez, minő Katona, nem volt kulcsa, különben a vígjáték okát csak hiúságból is nem Gy—ánfi ötven forintjában, hanem Katona iránta való hajlamában kereste volna. Ha figyelemmel összevetjük mindazt, mit Déryné naplójában Katonáról ír, igen valószínűnek látszik, hogy a vígjáték nem egyéb, mint Katona Déryné iránti hajlamának, érdeklődesének utolsó

föllobbanása. Állítsuk össze az adatokat. Katona azelőtt négy évvel, mint kezdő műkedvelő színész bele szeretett Dérynébe, a ki akkor még leány volt és kellemével és művészetével egyaránt elbájolta. Levelet írt hozzá K. J. aláírással, melyben bevallotta szerelmét, s feleletűl rózsaszín szalagot kért, ha viszonozza, s feketét, ha nem. Déryné nem válaszolt a levélre s nem is sejtette, hogy azt Katona írta, mert a kezdőbetűk más ismerősét is jelenthettek. Mikor férjhez ment, kiderűlt a dolog, mert Katonával találkozva az útczán, ez főkötőjére czélozva így szólott: «Ezért nem felelt hát levelemre? Sok szerencsét Déryhez.» Úgy látszik, Déryné Katona szerelmét csak szeszélynek, tréfának hitte, mert Katona többé soha sem emlegette s visszariadt minden udvarlástól, melyhez Déryné szokva volt, minden regényes fogásoktól, melyeket e félig ábrándos, félig kaczér színésznő a szerelem csalhatatlan jeleinek tartott. Katona csakhamar kigyógyúlt mámorából, de a mint a mélyebb szívek szokása, bizonyos hajlamot, érdeklődést megőrzött Déryné iránt. Elítélte mint leánynak elhamarkodott férjhez menetelét, mint nőnek kaczérkodását és sajnálta. Midőn P—y Samut, a kivel már Déryné a színfalak között megismerkedett, elviszi hozzá bemutatás végett s Déryné zavarba jő, Katona gyanusan pillant mindkettőjökre, hiszen ezek már jól ismerik

egymást, mégis általa akarnak megismerkedni, s gúnymosoly vonul el ajkain; midőn Déryné öszszezördül férjével, s el akarja hagyni, Katona egy este zártszékéhez lopózik, a mint Déryné írja, félvállra vetett carbonari-köpenyében, s azt súgja fülébe: «Szerencsétlen!» — mindezt Déryné nem hajlama maradványainak veszi, hanem ellenséges indulatnak s ebből ítéli meg vígjátékát is. Pedig e vígjáték utolsó fejezete rövid szívregényének, melyben a hajlam visszatetszéssé, az érdeklődés gúnynyá vált.

Katona ez időtájt nemcsak szerelme emlékeivel szakított végkép, hanem mint drámaíró is fordulóponton állott. Eddigi pályája csak előtanúlmány volt. Megkisérlette erejét a leggyakorlatibb módon, tanulmányozta a színpadot, melyet büntetlen elhanyagolni soha sem lehet. Azonban ez iskolánál semmi sincs veszélyesebb, ha a dráma még bölcsejében szendereg vagy némi virágzás után hanyatló félben van. Itt megállapodni annyi, mint menthetetlenül elveszni. Katona meg is kisérlette koronként a följebb emelkedést, de mindig bizonyos költői láz-álmokba tévedt. Érezte, hogy még nem igazi drámaíró, s hogy mily véleménynyel volt kisérletei felől, mutatja az, hogy *Bánk bán*ig egyetlen egyet sem bocsátott sajtó alá s ezt elsöszülöttjének mondja. Alkalmasint azt is belátta, hogy az ő termékenysége csak

gyorsaság, s ha az ember akarva vagy akaratlan túlteszi magát bizonyos korlátokon, gyorsan és sokat írhat. Elégületlenűl vonúlhatott magába s mindinkább igyekezett kivonni magát a színészek gyámsága alól, a kik untalan újabb meg újabb műért zaklatták. Legalább ilyesmit látszik bizonyítani az a körűlmény, hogy 1814-ben két drámát végzett be ugyan, de a reánk maradt *Jeruzsálem pusztulásá*ban saját szellemét követte, 1815-ben csak egy vígjátékot rögtönzött: *Rózsá*t. Ugyanekkor vagy még előbb szülői kedvéért végkép szakít nemcsak a színészettel, hanem a műkedvelősködéssel is. Mily szerencsétlennek érezte magát, mily küzdelmek között vált meg a színpadtól, mennyi fájdalmába kerűlt, míg széttéphette legszebb álmait! Azonban szíve még ekkor gazdag volt reményekben, még volt ereje küzdeni, még előtte állott a drámaírói pálya, mely vígaszt és kárpótlást ígért. Lassanként megnyugodott sorsában s az emberi szív természete szerint vesztesége fájdalmát a remény örömeivel enyhítgette.

Nyugalma visszatértével egész lelkesüléssel érlelte megírandó drámai terveit. Hitte, hogy e szenvedélye soha sem jöhet öszszeütközésbe sem fiúi kegyeletével, sem leendő hívatalos pályájával. Írói becsvágya tulajdonkép csak most ébredt föl. Az akart lenni a drámairodalom terén, a mi Kis-

faludy Sándor a lyrai költők között. A drámai forma és tartalom összhangja érlelődni kezdett lelkében. Ízlése tisztúlt, szilaj képzelme csillapodott, szeme élesedett. Kettözött szorgalommal fogott Shakspeare és a magyar történelem tanúlmányozásához. Egyszerre mintegy férfiu lett s vergődő geniusza szárnyra kelt. Eddig mint gyermek, csak a csörgedező patak habjaival játszott, most a szenvedélyek viharos tengerére ért; eddig csak a színpad emlékeiből táplálkozott képzelme, most az életből és önkebléből merített; eddig a történelemből csak eseményeket tanúlt, hogy színpadi képeket készítsen belőlök, most megelevenűlt előtte a múlt, megnyíltak a sírok, romok és holtak árnyai zsibongtak körűle. S íme a monda és történelem szürkületéből az idegen befolyás és nemzeti visszahatás küzdelmei közepett kiemelkedett Bánk tragikai alakja.

Szelleme e fordulópontjánál, lelkesülése e napjaiban érkezett Erdélyből az a hír, hogy az erdélyi színház megnyitásának ünnepélyére néhány ifjú mágnás pályadíjat tűzött ki; Katona elhatározta, hogy pályázni fog, s a költői becsvágy és hazafi-érzés büszkeségével tekintett Erdély felé.

IV.

Az erdélyi viszonyok. Döbrentei. Az «Erdélyi Múzeum». Az első magyar drámai pályadíj kitűzése. Katona «Bánk bán»-nal pályázik. A pályázat eredménye: Tokody és Bolgai. Katona tragédiája szóba sem jő. Kijavításához fog. Bárány Boldizsár. A tragédia történeti és mondai alapja. A régi krónikák és újabb történetírók. Bánk külföldi feldolgozói. Katona czéljai szerint egyaránt feldolgozza a történelmi és mondai elemeket. Javításai részint saját belátása, részint Bárány «Rostája» alapján. A német kritika Katonáról. Grillparzer hasontárgyú tragédiája.

A magyar földön csakugyan ez volt az első drámai pályadíj, mert az, melyet Péczeli 1789-ben *Mindenes Gyűjteményé*ben megpendített, minden visszhang és nyom nélkűl maradt. Épen nem csodálkozhatni rajta, hogy erre Erdélyben inkább volt hajlam és pénz, mint Magyarországon. Bár Erdély a múlt század végén és a jelen század elején a nemzeti visszahatás és irodalmi újjászületés küzdelmeiben aránylag szerény szerepet játszott, de a társadalmi élet nemzetiességében fölülmulta Magyarországot. Erdélyben soha sem volt visszamagyarosodás, mert nem volt elnémetesedés. A nemzeti fejedelmek korszaka még nem oly rég telt vala el, hogy a családélet hagyományait idegen erkölcsök emészszék föl. Erdély aristocratiája sokkal távolabb lakott az európai fővárosoktól, és szegényebb volt, mintsem idegen földön veszte-

gesse vagyonát és nemzeti érzelmeit. Beszivárgott ugyan ide is a métely, de kevés tért foglalt, s csak egy pár családra szorítkozott. A politikai élet dermedtsége mellett is a társadalmi közszellem folyvást magyar maradt, a mennyiben a köz- és magánélet fensőbb köreiből soha sem szorult ki nyelvünk s aránylag Erdélyben olvastak legtöbb magyar könyvet. De a könyvírás már nem volt oly divatban. Senki sem találkozott, a ki a szunnyadozó tehetséget ébreszsze, a c-üggedőt támogassa s valamely folyóirat köré gyűjtse. Egy szóval Erdélynek nem volt Kazinczyja. Azonban maga Kazinczy gondoskodott helyetteséről; egy ifjú írót ajánlott gr. Gyulai Ferencznének nevelőül Lajos fia mellé, Döbrentei Gábort, kit az erdélyi főúri körök csakhamar megkedveltek s ki 1812-ben növendékével Kolozsvárra költözve, izgatni kezdett az irodalom ügyében s egyszersmind a mozgalom élére állott.

Döbrentei izgatása hármas irányú volt. Először is Kolozsvárott egy kis irodalmi kört alakított, melybe néhány mágnást is bevont. Hetenként vagy hónaponként egyszer összegyűltek szállásán Kolozsvár írói és tudósai eszmecserére, egymás munkái meghallgatására, bírálatára. E kör anyagi és szellemi támogatásával indította meg Döbrentei az *Erdélyi Múzeumot*, e kor legjobb irodalmi folyóiratát, melyet Magyarország legkitű-

nőbb írói is támogattak s melyből 1814—1818. tíz füzet jelent meg. Mindezzel meg nem elégedve, egy országos nyelvmívelő társaság létrehozásán is fáradozott. Az 1792-iki mozgalmak között Erdélyben egy nyelvmívelő társaság is alakúlt, de minthogy szabályait a kormány soha sem erősítette meg, egy pár évi munkásság után lassanként elenyészett. Döbrentei ezt föleleveníteni törekedett; 1817-ben, midőn növendékét az erdélyi királyi tábla székhelyére, Maros-Vásárhelyre, kísérte, új tervrajzot dolgozott ki, melyet egy erre összehívott népes gyűlés elfogadott s fölterjesztett a kormánynak megerősítés végett. Ez megengedte az alakuló gyűlést, mely elnököket és titkárt választott, titkárúl épen magát Döbrenteit. A társaság már meg is kezdette munkásságát, midőn az ülések a királyi megerősítésig felfüggesztettek s így minden újra enyészetnek indúlt.

A harmadik ügy, a melyet Döbrentei szintén nagy buzgalommal szolgált, a színészet ügye volt. Örömmel tapasztalta, hogy Erdélyben a színészetet nagyobb részvét karolja föl, mint Magyarországon, s Kolozsvárott az állandó színház már épülő félben van, míg a pesti csak a jámbor óhajtások közé tartozik. Úgy hitte, hogy szítania kell a lelkesülést s *Múzeum*ában többször felszólalt a magyar színészet mellett hazafiúi és æsthetikai szempontból. A dráma történelmét és elméletét

nem egy czikk tárgyazza folyóiratában s midőn az erdélyi színház építésének bevégzése pénzhiány miatt folyvást késett, némi keserűséggel fordúlt az erdélyiekhez: «Alig állhatna föl jobban magyar játékszín, mint Kolozsvárott. Az egész lakosság magyar, oda gyűl be télre a legtöbb magyar uraság, kiknek nevelése és pénze is inkább van azt érteni, segíteni, mint eddig elé más polgári rendnek, ott tehát a magyar játékszín nevelő iskolája lehetne azon, idővel megszaporodható játékszíni előadásokra születetteknek, kik utóbb jól elkészülve, a több városokban is jobb ízléssel jelennének meg. Hogy nálunk is lennének oly színjátszók, mint a francziáknál Lakain, Réstier, Baron, Larives; a németeknél Schröder, Echhof, Iffland, Lange, arra példát adott Kócsi néhai feleségével, s Jancsó, kik midőn a nemzetiségeért lángoló b. Wesselényi játékszínünket áldozatokig segítette, úgy állottak elő, hogy idegen földeken is méltó javalást nyertek volna. Most a mikor inkább csúfoltatnak, mint segíttetnének, más felé fordúl a játékszíni tökéletes előadásra született talentum s e hidegség elfojtja a játékok íróiban is az azok főbbje után való tüzes törekedést. Be nem végezve áll az 1792-beli ország-gyűlése végzésénél fogva elkezdett s az 1811-beli által tovább építtetett erdélyi játékszín s igaz, hogy néhány mostoha esztendők nem engedték

meg a közre adakozhatást, de lehet-e reménylenünk jobb időkben azon épületnek egészen fölállítását?»

Döbrenteinek különösen szívén feküdt az erdélyi színház fölépítése és megnyitása. Már 1813-ban, midőn folyóirata megindításához készűlt, gondolt a megnyitás ünnepélyére. Úgy hitte, hogy az első magyar állandó színházat csak egy új eredeti drámával nyithatni meg, ezért szükséges jó előre pályadíjjal ébresztgetni a drámaírókat. Adakozásra szólított föl néhány ifjú mágnást, a kik között b. Wesselényi Miklós és gr. Kendeffy Ádám később a politikai színpadon nevezetes szerepet játszottak. Mintegy ezer váltó forint gyűlt össze, melyből két pályadíj tűzetett ki: egy hétszáz s egy háromszáz forintos. Döbrentei hirdette ki a pályázatot az *Erdélyi Múzeum*-ban egy *Eredetiség s jutalomtétel* czímű czikkben, mely egy kis dramaturgiai értekezést is foglalt magában, némi irányadásúl a pályázóknak. A föltételek a következők voltak: a tárgynak történelminek kell lenni, egyébiránt a költő szabadon választhat akár a magyar, akár más nemzet történelméből; a határidő 1815 szeptemberének vége, de a pályázóknak szabadságában áll meghosszabbítani e határidőt, ha névtelen levélben tudósítják a *Múzeum* szerkesztőjét; a pályaműveket a *Múzeum* Kolozsvárott dolgozó társai fog-

ják megbírálni írásban; a jutalmazott két mű kinyomatik és el fog játszatni a megnyitandó erdélyi színházban; a pályadíj csak önálló becsű műnek adatik ki, a bennmaradt pályadíj más irodalmi czélra fordittatik.[1]

Katonára e föltételek mindenike csak lelkesítőleg hathatott. Művelt izlésű írók fognak művéről ítélni s még eddig hallatlan anyagi és szellemi jutalomban részesül. Hétszáz váltó forint sok pénz volt abban az időben, kivált egy drámáért, kivált oly embernek, a kinek semmije sem volt. De mennyire eltörpűl az anyagi jutalom a szellemi mellett. Valahára már föllephet az irodalomban és első föllépése is diadal lesz; művével fogják megnyitni az első nagyobbszerű magyar színházat, oly közönség előtt, mely egyaránt magyar és művelt s melynek aristocratiája csak nem rég űlt fejedelmi székben. Ily álmok derenghettek az ifju lelkében. Tehetsége egész erejével mintegy másfél évig dolgozott tragédiáján. Nem tudta, hogy utolsó művén dolgozik s ez újabb nagy csalódását nem fogja elbírni.

A kitűzött határidőre tíz pályamű érkezett be, azonban három pályázó jelentette, hogy el nem készülhetvén, a hirdetéshez tartja magát,

[1] *Erdélyi Múzeum* Pest 1814. I. füz. 142–162. l. II. füz. 174. l.

mely a hosszabb határidőt is megengedi. Így a pályázat csak 1817 elején záratott be, midőn a három késedelmes pályázó közűl kettő beküldötte pályaművét, a harmadik pedig visszalépett. Ugyancsak ez év július 8-án döntetett el a pályaművek sorsa a bírálók utolsó ülésében. Úgy látszik, hogy a kor nevezetesb költői nem pályáztak, noha Döbrentei minden költő barátját fölszólította volt. «Szomorújáték — kiált fel Kölcsey Döbrenteihez írt válaszában — hogyan jöhetsz azon gondolatra, velem valami olyat próbáltatni. Én nagyon lyrikus vagyok s múzsám nem eléggé találós. S egy tragédiát vihetnék ki? Sumite materiam viribus æquam — úgy mond Horatius s ezen okos embernek sehol sem volt inkább igaza, mint mikor ezt mondá. S aztán ki fogná megítélni? Gábor, Gábor! Bámulom a tüzet, mely a literaturáért benned ég. De nem hiszem, hogy Erdélyben nagyobb divatban volna az æsthetikának studiuma, mint itten mi nálunk... Íróink közt senkit nem ismerek, ki ezen pályán szerencsésen mehetne, s nincsen is tárgy és körűlmény, mely a drámára hajlandóságot adjon valamelyiknek költőink közűl.»[1] Alkalmasint a többiek is így gondolkoztak. Kisfaludy Károly még ekkor

[1] *Kölcsey F. minden munkái.* Kiadja Toldy F. VIII. köt. 154—5. l.

csak magának dolgozván, szintén nem pályázott. Leginkább kezdők pályázhattak vagy olyanok, a kik csak a színpad számára írván, nem igen voltak ismeretesek az irodalomban. A pályázat eredményét végre 1818-ban Döbrentei közzé tette egy újabb dramaturgiai értekezés kiséretében.[1] Először is előadta, hogy a pályázat csak 1817 elején záratván be, mind a művek bírálata, mind az ítélet kimondása csak ez évben volt lehetséges. «A drámák rendre olvastattak el — folytatja Döbrentei — elebb egyik társunktól, azután az egész gyűlés előtt. Mindenik társ el volt telve a haza szeretetétől, mindenik óhajtotta ezen időszaki írásnak azt a szép szerencsét, hogy általa egy klasszikai becsű drámánk serkentetett volna elé oly készen, mint Minerva Jupiter homlokából. De midőn az egészekben csak némely jelenetek találtathattak jóknak, tűnni kezdett ezen kedves arány reménye. Azonban következett a *Pártosság tüze* czímű szomorújáték s ennek első felvonása mindnyájunkban új nagy várakozást gerjesztett. Édes nyughatatlansággal várta a hazafiság örömének tökéletes kifejlődését s bár a következő felvonások bennünket el ne csüggesztettek volna. A magát nagy gondolatokban festő talentum becsére nézve, legközelebb járt a juta-

[1] *Erdélyi Múzeum.* Pest 1818. X. füz. 105—167. l.

lomhoz a *Pártosság tüze* s az *Öt szomorújáték* írója s talán ez még elsőbb a mondott tulajdonságban amannál, de a gondolatokat legtöbb dramaturgiához a *Pártosság tüze* írója tudta kötni. Ha a helyett, hogy csak egy felvonás találtassék ebben jónak, csak egy nézettethetett volna az öt között hijánosnak: úgy az első jutalmat ennek ítélhettük volna, azt gyanítván, hogy az egyben csak költői humora hagyta el, de azt egykor ismét jól helyre hozná. A sok helytt fellobbanó genialis tűz minden fogyatkozások mellett is pedig, az *Öt szomorújáték* írója részére hajlította volna a jutalmat azon feltétellel, hogy ő is több drámai művészséggel dolgozza újra darabjait.»

Két pályázó között haboztak hát a bírálók, bár egyik sem elégítette ki teljesen várakozásukat. Elvégre egyiknek sem adták ki a jutalmat, hanem egy sajátságos középútat választottak. Fölbontották a *Pártosság tüze* jeligés levélkéjét s a szerzőhöz, Tokody János, biharmegyei szolgabíróhoz levelet intéztek, melyben fölszólították, hogy javítsa ki művét az odazárt észrevételek szerint, küldje be újonnan s akkor meglátják, hogy melyik jutalomra érdemesíthetik . . . Engedett-e Tokody e fölhívásnak vagy az egész eljárást, szabályellenesnek találva, visszautasította, nem tudjuk. Az *Erdélyi Múzeum* megszüntével az egész pályázat ügye feledségbe ment. Úgy látszik azonban,

hogy a *Pártosság tüze* később más czím alatt színpadra került, legalább a Tokody névre nem egyszer találunk, az akkori műsor drámairói között. A másik kitüntetett költő Bolyai Farkas volt, marosvásárhelyi tanár, később európai hírű mathematikus, ki szerint «a poesis olyan adó, mint a szerelem s a halál, melyet mindenki megfizet valamiként.» Mint fiatal férfiú néhány drámával fizette le ez adót; *Pausanias*, *Mohamed* és *Kemény Simon* czímű drámáival pályázott, de elunva a hosszas várakozást, még két új drámát írt hozzájok s az egész gyűjteményt 1817-ben névtelenül közrebocsátotta.[1] Inkább költői természet volt, mint költő, inkább philosoph, mint író, a ki sokat érez és gondol, de képtelen alakítani, söt még eléggé érthetővé is tenni magát. Emberszerető és mélyen erkölcsös szíve néha elvonta mathematikai munkáitól, melyekkel bámulatra ragadta a külföld tudósait, költői álmodozásokba merűlt s bár az elmélkedő költészet inkább illett természetéhez, nem tudni hogyan, a drámai költészet terére tévedt. Drámái soha sem juthattak színpadra, de az irodalomban nem minden nyom nélkül enyésztek el. Kisfaludy Károly *Mohamed*jéből merítette *Irenét* s *Kemény Simon*jából a magáét. Bolyai nem is a színpadnak írt, költői dicsőségre vagy anyagi jutalomra sem vágyott s

[1] *Öt szomorújáték.* Írta egy hazafi. Szeben, 1817.

a drámái gyűjteményéből befolyó jövedelmet a szegényeknek szánta, még pedig oly módon, hogy a tőke kamatja minden évben, a magát Hunyadiért feláldozott Kemény Simon tiszteletére Simon napján osztassék ki Maros-Vásárhelytt a koldusok között. A pályabirák megdícsérték e nemes szándékot, de azt rossz néven vették tőle, hogy a mint előszavában bevallja, kritikát semmit s költői munkát is keveset olvasott. «Addig egy dramaticusnak sem kellene írni, míg a dráma réguláit a maga általakításaival nem egyesítette» — jegyzi meg Döbrentei s egyszersmind hibáztatja Bolyaiban, hogy nem gondolkodott a drámai bog megkötéséről, hogy műveiben nem váltják föl egymást gyorsan a várakozást, megelégedést vagy fájdalmat okozó tettek s e helyett személyei majd mindenütt igen hosszan beszélnek. Azonban a gondolatok nagyságára nézve nem ismer jobb munkát drámairodalmunkban, mint Bolyai tragédiáit és Kisfaludy Sándor *Hunyadi Jánosát.* Mindamellett nem meri átdolgozásra vagy javításra kérni fel őt, mint Tokodyt s azzal a nyilatkozattal vesz búcsut tőle, hogy művei fűzetlen oriental gyöngyök.

Ezek mellett még *Kún László* és *Losonczi Bánfy István* czímű tragédiák keltettek némi figyelmet s az elsőről részletes bírálat is jelent meg. Katona *Bánk bán*ja szóba sem jött. Nem

csodálkozhatni rajta. E tragédiában kevés volt, mit az akkori divat kiválóan kedvelt s aztán Döbrentei adott irányt a bírálóknak s ő bár buzgó előharczos, nagy érdemű szerkesztő s később nyelvemlékeinknek jeles gyűjtője és magyarázója, de nem volt az a kritikus, a kiben valamely szokatlan jelenség bár minő szempontból is, emberére találjon. Nem hiányzottak ugyan æsthetikai ismeretei, de inkább emlékét tömte meg elmélettel, mint szemét és fejét gyakorolta a remek műveken. Jobban tudott elmélkedni a költészetről, mint megitélni valamely költeményt s a vizsgáló és bonczoló szellem e hiányát nem pótolta nála az izlés önkénytelen ösztöne. Munkásságában rendesen az elméletet és gyakorlatot nagy hézag választotta el egymástól, s e vonás nemcsak kritikáit jellemzi, hanem költeményeit és másnemű munkáit is. Nem egyszer támadta meg Kazinczy és iskolája idegenszerűségét, túlzó újításait, feszességét, s ő maga idegenszerűbb, túlzóbb, feszesb volt mindenkinél; vádolta Kazinczyt, hogy Berzsenyi verseibe új s a költőtől el nem fogadott szókat csempészett be s ő maga hallatlan vakmerőséggel csaknem meghamisította az egész kiadást; mint a németek hű tanítványa a lángész korlátlan jogát hirdette s folyvást az iskolai szabályok jármában nyögött; mindig az egészséges érzés önkéntességét, a természetességet sürgette

és mind költeményeit, mind prózáját leginkább a mesterkéltség és szenvelgés jellemzik. Dramaturgiai értekezésében is több az általános jó tanács, mint oly nemű részletek, melyek a dráma lényegére némi átható világot vethetnének. S mennyi az ellenmondás e jól-rosszúl megállapított elvek alkalmazásában. Nagy súlyt helyez, bár minden bővebb kifejtés nélkül, a cselekvény boga megkötésére s mégis méltányolni képes a *Pártosság tüze* cselekvényét, mely, a mennyire a tartalomból ítélhetni, tulajdonkép nem is cselekvény; óhajtja a lélektani mély vonásokat, az indulatok fínom árnyalatait, mégis nagy gondolatoknak nevezi Bolyai dagályos párbeszédeit, melyekben soha sem személye, hanem mindig maga a költő beszél; túlszigorúan rója meg a *Pártosság tüze* anachronismusait és *Mohamed*ben, *Kemény Simon-* és *Pausanias*ban nem veszi észre, hogy mindenik hős a XVIII-ik század fölvilágosúlt szellemét árulja el; óhajtja a nemzetiség eredeti vonásait s Katona *Bánk bán*jában nem veszi észre az élesen kifejezett nemzeti vonásokat. Mind ő, mind társai egy szunnyadó nagy tehetséget kívántak munkásságra ébreszteni, egy klasszikai becsű drámát vártak: mind kettő megjelent, előttök állott, nem látták, elfordultak tőle; soha hazánkban drámai pályázás szebb eredményt nem mutatott föl és még sem volt eredeti mű, melylyel az

1821-ben fölépült erdélyi színházat megnyithassák. Az első magyar állandó színház Körner *Zrínyi*jével nyílt meg Horváth Dániel fordításában, mintegy jóslatkép, hogy színpadunkon még sokáig fognak uralkodni az idegen költők s a nemzeti dicsőség és hazaszeretet fényes, de drámaiatlan festményei.

A pályázás eredményéről maga Katona tudott legkevesebbet. «Ötödik éve — mondja *Bánk bán*jához 1819-ben írt előbeszédében[1] — hogy készítettem e darabot, mikor az *Erdélyi múzeum*ban a kolozsvári leendő játékszíntől fölszólítás hirdettetett. Nem volt-e pénz vagy — a mit szégyen volna hinni — nem találtatott valamire való munka és így a neszt csak az idővel akarták meghalatni, de valójában a híre is elnémúlt vagy legalább én nem tudok róla.» E körűlmény nyilván mutatja, hogy nem igen volt összeköttetése az akkori nevezetesb írókkal és irodalmi körökkel. Az *Erdélyi múzeum* ismeretesb folyóírat volt s ez első drámai pályázás nagyobb figyelmet költött, mintsem ne képezte volna az írók beszédtárgyát. Azon ügyvédi irodában, hol Katona segédkedett és Kecskeméten, hova néha lerándult, nem igen beszéltek ilyen dolgokról.

[1] *Bánk bán.* Szerzette Katona József. Pest, 1821. IV. lap.

A színészek távozta után nagy részt oly körökben élt, hol inkább a leendő ügyvéd képződött, mint a fejlődő író. Ez isolált élet nem volt minden befolyás nélkül pályájára. Innen magyarázhatni ki egy részben semminemű irodalmi párthoz nem tartozását, nyelvtani és verselési botlásait s azon olcsó dicsőségben sem részesülését, hogy valamelyik jó barátja megdícsérje. Ha történetesen vagy ajánlat útján megismerkedik Kazinczyval, Szemerével vagy az akkori irodalom valamelyik szóvivőjével, bizonyosan bármelyikök kijavíttatja vele nyelvtani és verselési botlásait s emelni igyekszik, ha nem műve, de törekvése érdemeiért. Azonban az irodalmi pártfogás mindig némi függést tesz föl. Kazinczy és Szemere, mint kiválóan nyelvművészek és lyrai költők, alkalmasint oly nemű befolyással lettek volna reá, mely aligha jótékonyan hat vala drámaírói fejlődésére. Talán általok csinosb íróvá, híresb költővé válik, de talán a drámai nyelv s a drámai erő árán. Így magára hagyva, szabadon fejlett fény- és árnyoldalaival és szerencsétlenségében is volt némi szerencse.

Csak egyetlen író volt reá némi befolyással, Bárány Boldizsár egy korában sem igen ismert s ma már egészen elfeledett drámaíró. Úgy látszik együtt juratuskodtak s együtt tettek ügyvédi vizsgálatot is, s Bárány, épen mint Katona, már

1813-ban megkísérlette erejét a drámaírás terén. Ekkor adatott elő első drámája *Sajdár és Rurik* czímű, melyet egész 1833-ig játsztak színészeink. Ezután még két olyan művet írt, melyek a huszas és harminczas években többször előadattak. Czimök: *A szittyai magyarok kijövetele Ázsiából a hét magyar kapitány alatt*, vitézi játék öt fölvonásban, továbbá *Rübezahl az óriási hegyekben vagy a zöld leányka*, romántos nézőjáték öt fölvonásban. Az irodalomban is föllépett 1836-ban egy jambusban írt művel, *Árpádi ház* czím alatt,[1] mely színpadra soha sem került, s az irodalomban is elhangzott. Fejlődésében nem hogy emelkedett volna, hanem inkább hanyatlott. E'ső műveiben még volt némi technikai ügyesség, utolsó nagy művében magasra tört minden erő nélkűl és se az irodalom, se a színpad nem látta hasznát. Zavaros és vontatott cselekvényt, bágyadt s majdnem érthetetlen jellemrajzot nyújt igen rossz nyelven. Úgy látszik, hogy mint kritikusnak is hasonló fejlődése volt. Már fiatal korában kitüntette æsthetikai műveltségét és éles szeme volt egy s más iránt, de mennél többet olvasott,

[1] *Árpádi ház.* Játékszíni hős rajzolat. Két szakaszban. I. *A király éje.* II. *Boruslav vagy a viszontlátás.* Írta Bárány Boldizsár, hites ügyvéd. Székes-Fehérvár, 1836.

annál inkább megzavarodott, legalább utolsó művéhez csatolt előszava és jegyzetei ezt tanúsítják.

Katona megmutatta neki mellőzött tragédiáját, melyet kijavítni s ha kell átdolgozni szándékozott. Maga is észre vett benne némi javítandókat, de hallani akarta a más véleményét is. «Részemről elegendő hálát nem adhatok — mond folytatólag fönnebb idézett előbeszédében — hogy így esett, mert megvallom, hogy gyöngét írtam, mindazáltal ezzel nem azt czélozom, hogy most egy fenikszet mutatok elő, hanem csak jobbat. Éles szemek olvasgatták és figyelmessé tettek a szépre úgy mint a rútra: most is gyönyörködve olvasom Bárány Boldizsár úr akkori barátomnak írásban adott *Rostá*ját — mindenkor szíves emlékezetem legyen köszönetűl.» De mielőtt kimutatnók, hogy Katona mily javításokat tett tragédiáján részint a maga oktából, részint Bárány tanácsára, vizsgáljuk magát a tragédia tárgyát, e mondával vegyes történelmi eseményt, nézzük hogyan ítélik meg történetíróink, hogyan dolgozták föl a külföldi írók s hogyan maga Katona.

II. Endre még bátyja, Imre király életében, mint Dalmát- és Horvátország herczege nőűl vette Gertrudot, Merania herczegének leányát. A meráni herczegek neve eredetét nem a Tirol-

ban keblezett Mérantól veszi — jegyzi meg Szalay — hanem a dalmát-albániai tengerpartnak, hol Maronia, hol Merania nevek alatt előforduló hegyes vidékétől, melynek őrzése, mióta Kálmán a magyar birodalmat az Adriáig terjesztette, a Dachau és Andechs, Istriában is birtokos bajor nemzetségekre, mint a magyar korona hűbéreseire bízatott, honnan *Dux Meraniae* czímök származik, mely helyett a *Dux Dalmatiae* czímmel mint egyjelentésűvel is szerettek élni, mindaddig míg Gertrud Endrének, a valóságos dalmát herczegnek, hitvesévé válván, a *Dux Meraniae*nak *Dux Dalmatiae*ra fordításával fölhagytak. Gertrud férjére, mint herczegre is nagy befolyással volt s ennek bátyjával, a királylyal meg-megújuló villongásait az ő nagyravágyása szította. A mikor Imre pártos öcsesét a kheenei várba záratta, Gertrudot nem tűrte meg többé országában, hanem haza küldötte szüléihez. Azonban beteges lévén és érezvén közel halálát, kibékűlt öcsesével, sőt fiának, a már megkoronázott, öt éves Lászlónak, gyámjává tette. Meghalt 1204 nov. 30-án. Endre gyámi tisztét igyekezett híven betölteni, de a visszatért Gertrud mindent fölforgatott. Constantia, ~~Endre~~ Imre özvegye, kénytelen volt fiával és a koronával Lipót ausztriai herczeghez futni s fegyveres oltalmát kérni. Mindkét fél hadra készűlt, de a gyermek király 1205-ben

meghalván, Endre királynak kenetett s Gertrud nagyravágyása törvényes úton érte el czélját.

A férfias asszony most mint királyné nyiltabban avatkozott az ország ügyeibe, s rokonait és kegyenczeit adományok- és hívatalokkal halmozta el, a mi csakhamar a főurak visszatetszését keltette föl. Négy fiú testvére volt. Berthold, a legifjabb, mindjárt Endre trónrajutásakor föltűnik az udvarnál. Még nem teljes korú s meglehetős tudatlan, mégis Endre, Gertrud ösztönzézésére, 1206-ban kalocsai érsekké választatta. A pápa nem akarta megerősíteni, de Endre sürgetésére végre engedett. Gertrud ezzel nem elégedett meg s három év múlva Bertholdot Dalmát- és Horvátországok bánjává neveztette ki. Sőt 1212-ben az erdélyi vajdaság s bácsbodrogi főispánságok czímeivel is fölruházta. Bertholdot az udvarnál nyomban követte a másik testvér, Eckbert, bambergi püspök, mint a pápa követe, hogy szerencsét kívánjon a királynak újdon szülött fiához. Egy darabig ott maradt s a királytól terjedelmes földbirtokot nyert adományúl a Szepességben. Később visszatért ugyan Németországba, de minthogy 1208-ban a hohenstaufeni német császár megöletése miatt ő és testvére Henrik, isztriai határgróf, gyanúba jöttek, nénje udvarában keresett menedéket és sok bajt okozott Endrének, hogy őt a pápa s a birodalmi rendek

előtt kimentse. Csak 1211-ben mehetett vissza Bambergbe, püspöki székhelyére, ugyanakkor tájt Henrik is Palesztinába indult. Így 1208 óta Gertrud három testvére volt az udvarnál: Berthold, Eckbert, Henrik. Ottóról, a negyedik testvérről, csak 1217-ben van emlékezet, midőn Endrét a szent földre követte.

Gertrud nemesak rokonai s idegen kegyenczei túlságos emelésével haragította magára a magyarokat, hanem nagy fényűzésével és pazarlásával is. A midőn 1212-ben az országba érkeztek Hermann thüringiai tartománygróf követei, hogy Eisenachba szállítsák a királyi pár négy éves leányát, Erzsébetet, a ki a tartománygróf fiának, Lajosnak volt jegyese, Gertrud fényes ünnepélyt rendeztetett. A kisdedet tömérdek nép jelenlétében vették át a követek s vele nagy mennyiségű ékszert, arany, ezüst edényeket, drága ruhákat és bútorokat, köztök ezüst bölcsőt, melyben Erzsébet arany, ezüst kelmékbe burkolva feküdt. E pazar fény még inkább megerősítette a magyarokban azt a hitet, hogy a mit a királyné és testvérei az országban erőszakos úton összegyűjtötték, azt a rokonokhoz idegen földre szállíttatják.

Ez volt a nemzet hangulata, midőn Endre 1213-ban a lodomeriai és galicziai tartományokba indúlt seregével. E hadjárat egy előbbinek volt következménye. Misztiszlavics Dániel,

Galiczia és Lodomeria fejedelme, az oroszok és lengyelek támadásai ellen magyar segélyért folyamodott s Endrének és seregének megjelenése 1206-ban mind a lengyeleket, mind az oroszokat visszavonulásra bírta, de az oly kevéssé erélyes király alig hogy Dánielt Lodomeria birtokában megerősítette s Galiczia kormányával a szuszdali orosz fejedelem fiát megkínálta, haza tért, a magyar felsőbbségnek csak árnyékát hagyva a két tartományban, melyeknek neveit királyi czímei közé sorozta. Dániel nem sokáig tarthatta magát, kénytelen volt a lázadók dühe elől Magyarországba menekülni. Endre nem igen törődött visszahelyezésével, csak midőn a fejetlenség tűrhetetlenné vált s a föllázadt galicziaiak két más fejedelmet, Vladimirt és Románt 1212-ben megölték, gondolt a rend helyreállítására. Így indúlt meg a második hadjárat, mely még 1214 elején is távol tartotta Endrét országától. A király távolléte épen alkalmas idő volt arra, hogy az elégületlenek boszut álljanak a királynén és az idegeneken, a kiket szívökből gyűlöltek. Néhány főúr vezetése alatt megrohanták a királyné lakát és megölték. Gyermekeit: Bélát, Endrét és Máriát, mert Kálmán atyjával volt Galicziában s Erzsébet Eisenachban, nevelőjök Salamon mester, Miska gróf fia, mentette meg a végveszélytől.

A viszonyok és események e fő vonásaiban a régibb hazai és külföldi krónikák, valamint az ujabb történetírók egyaránt megegyeznek, de abban, hogy a lappangó elégületlenség kitörésére mi adott okot, ki ölte meg a királynét, eltérők az adatok és vélemények, sőt bennök némi mondai részeket is megkülönböztethetni. A legrégibb magyar krónikák, minők a *Budai*, a *Képes* (Márk krónikája), a *Pozsonyi krónika* és a Thuróczié, a ki belőlök merített, úgy beszélik el az eseményt, hogy Gertrud királyné egyik udvaránál vendégképp mulató testvérének kezére játszotta Bánk bán nejét, a ki erőszakot tett rajta, a miért a férj megölte a királynét. E krónikák nem szívesen beszélik el ez eseményt, sőt a királynét annyiban mentik is, a mennyiben tettét az ördög sugalmazásainak tulajdonítják. Muglen krónikája, e félmagyar és félnémet forrás, szintén Bánk bánt tartja a királyné gyilkosának, a királynét testvére czélja elősegítőjének, azzal a különbséggel, hogy a merénylő testvért meg is nevezi, a bambergi püspöknek, tehát Eckbertnek mondva. Ugyanezt találjuk a *Rímes krónikában* is, azzal az eltéréssel, hogy ez az erőszak merényét Bertholdnak tulajdonítja. A tisztán német források közűl némelyik Gertrud halála okát egyedül csak a magyarok német gyűlöletében keresi, mint a *Kölni évkönyvek* (*Monumenta Germaniae* T. XXIV.), de

vannak olyanok is, melyek többé-kevésbbé egyeznek a magyar krónikákkal, megemlítik a merényt, azonban a merénylőnek hol Eckbertet, hol Bertholdot tartják, a gyilkosnak pedig hol Pétert, hol Bánkot, mint *Fundatores Monasterii Diessensis (Mon. Germ.* XVII.) *Chron. Alberici Trium Fontium* (U. o. XXIII.). *Annales Marbacenses* (U. o. XVII.). *Anonymus Leobiensis* Peznél, stb.

A későbbi magyar történetírók szintén a régibb magyar krónikák szellemében beszélik el az eseményt egész a XVIII-ik századig. Bonfini egész költői beszélylyé alakítja át s arra az időre teszi, midőn Endre Palesztinában táboroz. Őt követi Heltai is, a kinek magyarúl írt munkájából tanúlja meg a magyar nép e félig meddig mondává alakúlt történeti eseményt. Bonfini elbeszélése Heltai átdolgozásában így hangzik :

«Lőn azonközbe, hogy a római pápa az ő bulcsújával sok keresztyén fejedelmet fellezesztene, kik elmennének, hogy visszavennék jeruzsálemet, és megszabadítanák a Krisztus koporsóját a pogánoktól. És azok közükbe főhadnágygyá választa a magyari András királyt. Mikoron ez okáért András király bement volna Konstanczinápolba, ott kelletik neki egy üdeig mulatni, míglen többi társai is oda gyűlének. Hatta vala kedig az András király helytartóul országában egy jeles férfiút, Bánk ban nevőt, ki az Baraknak

nemzetségből való vala, hogy az bírna addig az egész országgal, és mindenekre gondot viselne. Ennek hívsége állá ajánlá a királné assonyt is minden ő udvarával. Azonközbe juta Németországból a királné asszonnak öcscse, hogy vígasztalná a nénjet miert hogy távoly vala az ura. Vala kedig az Bánk bánnak a felesége éjjel nappal a királné asszonnál, ki igen szép szömély vala, és igen jámbor; és azért nyajaskodik vala a királné asszon igen örömest vélle. Ezt igen kezdé a királné asszonnak az öcscse szeretni, annyira, hogy meghal vala miatta. A királné asszon megérté ezt, de kedveze az öcscsének és mindennap azért egymással nyájaskodnak vala és egy asztalnál esznek vala: némelykort is szólnak vala csak ketten egymással. Annakutánna behívá a királné asszon az Bánk bán feleségét egy rejtek házban és ott lőn a királné asszon öcscse is: azonközbe a királné asszon kijöve a házból és csak ketten maradának az házban. Mikoron az jámbor Bánk bánnak a felesége sokáig megoltalmazta volna beszédekkel az ő jámborságát, végre a királné asszonnak öcscse erőszakot tőn rajta.

«Elhallgatá szegény a gonoszságot. De mikoron egynyihány nap mulva az Bánk bán játszadozni akarna a feleségével, sírni kezde és monda néki: ne nyulj hozzám, nem feleségedhez nyulsz... Engemet királné asszon mellé adtál, de ez enge-

met az öcscsének ejtett csalárdságával; ihol vagyok szerelmes uram! vagy megversz, vagy megölesz; szabad vagy vélle; mert erőszakot tött rajtam. Bánk bán nagy bánatba és igen nagy haragba essék, de mindazáltal vígasztalni kezdé feleségét, mert igen sír vala és igen kéré az asszont, hogy veszteg lönne, és senkinek nem szólana semmit: ő akarna mind a kettőért boszút állani. Semmiképen e szörnyű boszúságot nem tűrheté Bánk bán: hanem másod napon béméne a királné asszon házába, mintha szólni akarna vélle és kirántá a hegyes tőrt és aval általüté a kiralné asszont. És a véres hegyes tőrrel kijöve és mondá az udvarbelieknek: Az Gertrud megcsalta feleségemet és az öcscsének hajtotta, hogy erőszakot művelt rajta: ám megölém érette: még ma egynyéhány úrral a mü felséges urunk után indullok Konstanczinápolba: ám önmagam kezébe megyek; tegyen ő törvényt felőlem. Ezt hallván az udvarbeliek, minnyájan lecsendesedének. És mindjárt társaságot mellé vevén, hamarsággal beeméne Konstanczinápolba. És mikoron a király eleibe ment volna, monda: Felséges király! te vagy az én bírám és felperesem is. Tehozzád jöttem, mert tudom hogy igaz bíró vagy: ezért nem akartam futásra venni dolgomat: hanem a te igaz ítéletedből vagy élni vagy halni akarok. Ihol felséges uram, az véres tőr, melylyel megöl-

tem az Gertrudot. Ha méltatlan cselekedtem, ugyan evel ölj meg mindjárást; de ha méltón haragudtam és megöltem ötet; könyörgek felségednek, hogy példa legyen minden népeknek, ments meg engemet, hogy tessék minden előtt, hogy nem héába hoztam ide fejemet a te igaz ítéleted eleibe: ihol vagyok.

«A király mind meghallgatá az Bánk bánnak beszédét nagy állhatatossággal és ingyen semmiben nem változék meg az orczája; és monda: Bánk bán! bizom én a te hívségedbe. Ha a dolog úgy vagyon, a mint megbeszéled: tehát térj hamar vissza az országba és híven eljárj te tisztedben, melyet reád bíztam. Ezt a mü szent hadunkat nem kell megkéselnünk semmi törvéntetellel; mikoron visszatérek Magyarországba, akkor törvént teszek felőlled. És ezt mondván, visszabocsátá az embert; ő maga kedig elindítá a sereget a tengerre, hogy általmenne vélek . . . Mikoron kedig haza jött volna András király, nagy csendeszségben és békeségben találá az egész országot. És másod napon mindjárást törvényt üle. És mikoron Bánk bán megbizonyította volna a megholt királné asszonnak a vétkét: a király olyan sententiát monda ki, hogy méltán megöletett a királné asszon és mentséget ada Bánk bánnak.»[1]

[1] *Nemzeti könyvtár.* Harmadik folyam. Tizenhatodik

A XVIII-dik század kritikai történetírói: Katona, Pray csakhamar elvetették Bonfini költői beszélyét, bebizonyítva, hogy a királyné megöletése 1214-ben történt, midőn Endre hadait Galicziába vezette s nem 1217-ben, midőn a szent földre indúlt. De a régibb krónikákban is kétkedni kezdettek. Mint egyházi férfiak nehezen tudták elhinni, hogy szent Erzsébet anyja, Gertrud, oly gonosz asszony lett volna s Eckbert vagy Berthold püspökök ily bűnt követhettek volna el. Mindkettőt készek mentegetni, mert amaz visszatétetett püspökségébe, emez pedig 1218-ban az aquilejai patriarchaságot nyerte el. Az egyház — úgy mond Pray — az ily dolgokban igen szokott vigyázni és kinek-kinek életét kemény vizsgálat alá veszi előbb. Katona István bőven fejtegeti ez eseményt, de a királyné megöletésén kívül semmit sem igen tart bizonyosnak. Gertrudot hajlandó fölmenteni a vád alól, mert bűnét nem tartja megegyeztethetőnek jellemével, sem leányának, Erzsébetnek annyira vallásos és erkölcsös neveltetésével. Eckbert vagy Berthold merényét is elveti s a királyné megöletésének legvalóbbszínű okát az idegenek túlságos kegyelésében s a hazafiak mellőzésében keresi. A régi krónikák-

századbeli magyar történetírók. Szerkeszté Toldy Ferencz. *Heltai Gáspár magyar krónikája.* Pest, 1854. 204—207. l.

nak, mely szerint Bánk lett volna a gyilkos, nem ad hitelt s egy német krónika nyomán úgy hiszi, hogy Peter főispán ölte volna meg a királynét, de azt is megemlíti, hogy a Fridvalszky-féle diplomában Simon és Mihály bánok, testvérek mondatnak a királyné gyilkosainak s így többen voltak az összeesküvés és gyilkosság részesei.

Mindjárt a század elején Fessler és Engel más véleményt nyilvánítanak. Fessler nem utasítja a mesék közé a régibb magyar és német krónikák adatait; Petert tartja ugyan ő is a királyné gyilkosának, de valónak hiszi a királyné bűnét s a Bánk nején elkövetett erőszakot és kikel azok ellen, a kik Gertrudot azon okból tartják ártatlannak, mert szent Erzsébet anyja volt. Elmondja, hogy Erzsébet nevelésének érdeme nem az anyjáé, mert már négy éves korában Eisenachba vitték és ott nevelték. Engel szintén elismeri Gertrud bűnét s gyilkosának is Bánkot tartja. Virág Benedek megjegyzi, hogy az újabb irók könnyen itélnek, midőn a régibb krónikák adatait kétségbe vonják, mindamellett ő sem mond határozott itéletet, bár inkább a régibb magyar krónikák felé hajlik. Budai Ezsaiás mesének tartja a Bánk nején tett erőszakot s Peter főispánt mondja a királyné gyilkosának. Budai Ferencz azt hiszi, hogy Bánk nején semmi gyalázat nem történt; ezt csak maga Bánk gondolta

ki, hogy maga mellé több gyilkos társat kaphasson s gonosz cselekedetének mentsége legyen, melynek indoka tulajdonkép Gertrud gyűlölete volt, mert ennek ösztönzésére vette el tőle Endre a dalmát-horvátországi bánságot s ruházta át Bertholdra. De azt elfelejti Budai, hogy Endre Bánkot nádorrá tette, a mi nagyobb méltóság a bánénál. Budai azt is állítja s ezt már alaposabban, hogy Bánk ha bocsánatot nyert is Endrétől, IV. Béla király alatt megbűnhödött, mert egy 1262-ben kelt diplomában, melyben Béla király Újfalu és Jernye nevű falvakat nem messze Sáros várától egy Merse nevű vitéznek adományoz, tisztán ki van fejezve, hogy e falvak hajdan a Bánk bánéi voltak s mint a hűtelenség bűnébe esettől a koronára szállottak. Péczely ellenkezőleg egészen hitelt ad a régibb magyar krónikáknak. Annál erősebben tagadja a királyné bűnét, s a Bánk nején elkövetett merényt Majláth János a következő okokból: a királyné halálát s a lázadást elég más ok magyarázza s nincs szükség ama gyalázatos tettre; a tizennégy krónika közűl, a melyek megemlítik a királyné halálát, csak hat van olyan, a melyek a gyalázatos merényt is megemlítik; ez a hat krónika későbbi időből való, mint a nyolcz más s így a monda később keletkezett s nem egyidejűleg a tettel. De Majláth csalódik, midőn csak tizennégy krónikát emleget,

melyek ez eseményt tárgyazzák, holott sokkal több van s e merényt oly krónikák is följegyezték, melyek egykorúak magával az eseménynyel.

A legujabb történetírók, Szalay László és Horváth Mihály, mintegy középúton járnak s kiegyenlíteni igyekeznek az ellentétes véleményeket. Szalay a következőkép beszéli el az eseményt: Endrét a galicziai ügyek még 1214 elején is távol tartották országától s a közigazgatás Bánkot gyakran Esztergomba, a királyné palotájába szólította. Ilyes alkalommal történhetett, hogy Berthold, kinek szerelmét a nádor hitvese visszautasította, buja vágyát a férjétől imádott asszonyon csel és erőszak által, a királyné termeiben s a királyné tudtával töltötte. A boszú villáma nem késett leszállani; Berthold valamelyik erősségébe rejtőzött s utóbb megszökött, a királyné kincseit magával vive, de Gertrudra Bánk barátjai halált mondottak. Szándékukba magát az esztergomi érseket is beavatták s az érsek nem nyilatkozott ellene. A középkor valamelyik elméncze ez oknál fogva a következő amphibologiai választ adja az érsek tollába: «Reginam occidere nolite — timere bonum est — si omnes consentiunt — ego non — contradico», melyet más fölosztással is olvashatni: «Reginam occidere nolite timere — bonum est —

si omnes consentiunt — ego non contradico». Az összeesküdtek Péter bihari főispán és Simon bán vezérlete alatt a királyné termeire törtek s udvaronczainak és szolgáinak közepette megölték. Gyermekei megmenekűltek. Endre visszatérvén Galicziából, Incze pápának őszintén bevallotta, hogy Berthold miatt, mert mások fölébe emelte, majdnem az egész ország, nagyok és kicsinyek gyűlöletét vonta magára, s ez ok miatt maradhatott el — kivált ha még hozzá adjuk, hogy a főbbek lengyel földre menekűltek — a tettesek büntetése. Szalay elveti a régi magyar krónikáknak azt az állítását, hogy Bánk ölte meg a királynét, mert az egykorú krónisták csak Pétert s Endrének egyik oklevele Simon bánt említik név szerint mint tetteseket s mi több, Bánk, kiben a király alkalmasint épen úgy áldozatot látott, azontúl is főméltóságokat viselt, több oklevél tanúsága szerint. Bizonyos csak annyi, hogy egyesek jószágai elkoboztattak, valószínűleg azokéi, a kik megfutamodtak. Horváth ugyanezt mondja, azzal a különbséggel, hogy nem Bertholdot tartja a merény elkövetőjének, hanem a királyné többi testvéreinek valamelyikét, mert Berthold ilyféle tett miatt soha kérdőre nem vonatott, utóbb is békében élt az országban s 1215-ön túl ismét több oklevélen olvashatni nevét. De Horváth ez állítását nem igazolja az a

körülmény, hogy Berthold megszökése után nem sokú Ugrin lett a kalocsai érsek s midőn a pápa megengesztelődött iránta, akkor sem foglalta el Magyarországon főpapi székét, hanem 1218-ban aquilejai patriarchává neveztetett ki. Horváth is Pétert tartja a királyné gyilkosának, de azt is megjegyzi, a mit Szalay mellőz, hogy a főbűnösök közül Péter csakugyan megbüntettetett. De mind Szalay, mind Horváth Pétert illetőleg csak a krónikákra hivatkoznak s nem egyszersmind oklevélre is, pedig ilyen is van Fejérnél[1] IV. Bélának egy 1237-ben kelt oklevele, mely szerint a cistercitáknak adományozza Ugurdot, mely anyjának, a királynénak, megölésével felségsértés bűnébe esett Péternek javai közé tartozott, továbbá ugyancsak a cistercitákra szállítja a pétervaradi uradalmat, mely szintén a felségsértő Péteré volt. Ez oklevélből azt is következtethetjük, hogy Pétervárad Pétertől vette nevét, s midőn Katona tragédiájában Bánk Pétert egy helyt *Várdán*nak szólítja, ez, ha nem a német *Wardein*, csak a *Petrus Vardanus vagy Varadinus* magyarosítása. Egyébiránt Horváth helyesen jegyzi meg, hogy e véres jelenetet s általában ez idők viszonyait még több tekintetben homály födi. Vajon legújabb történetíróink fognak-e némi fényt vetni e homályra?

[1] *Codex diplomaticus Hungariae.* Tomus IV. Vol. I. 68—69. p.

A magyar és külföldi költők, a kik Bánk esetét földolgozták, egész Katonáig mind Bonfini után indúltak. S ez természetes volt. Bonfininek a humanisták modorában írt magyar történelme az olvasott könyvek közé tartozott külföldön; németre is lefordították, Magyarországon épen nagy becsben tartották s a kik nem tudtak latinúl, a Heltai átdolgozásában olvashatták, a ki egész II. Ulászló koráig leginkább őt követi. Az első földolgozó Hans Sachs volt, a híres nürnbergi mester, a ki 1561-ben egy ily czímű tragédiát írt: *Ein Tragedi, mit zwölf Personen zu spielen, Andreas der ungerisch König mit Bankbano seinem getreuem Statthalter.*[1] Nemcsak Bonfiniből merített, hanem minden új lelemény nélkül követte nyomról nyomra. Egyet-mást a maga módja szerint kifest és megékesít ugyan, magán- és párbeszédeiben is van némi költői csillám, de se a cselekvényt, se a jellemrajzot nem teszi drámaibbá, új indokokat sem használ, úgy annyira, hogy az egész tragédia alig több, mint Bonfini elbeszélésének párbeszédbe szedése. A király és a nádor neveit meghagyja, a Bánk

[1] Nürnberg 1558—79. E műről, valamint Bánk bán más német földolgozóiról bőven és jelesen értekezett Heinrich Gusztáv *Bánk bán a német költészetben* czímű művében. Buda-Pest, 1879.

nejét Rosinának nevezi, a merénylő herczeget Frigyesnek, a kit egyszersmind úgy rajzol, hogy megbánja tettét s koldusruhában vezekelve viszszabujdosik Németországba. E mellett hét új személyt léptet föl, kiket nem talált Bonfiniben: István és Albert kamarásokat, a kik tanácsadó- és tanúkép szerepelnek s két magyar fejedelmet, Venczelt és Lászlót, a kik Palesztinába kísérik a királyt; Frigyes herczegnek egy szolgáját, egy hírnököt és levélhordót, de ezek mindnyájan mellékszemélyek. Hans Sachs után hét évvel 1567-ben egy magyar költő, Valkai András[1] dolgozta föl e tárgyat, szintén Bonfini után. E mű érdeme is, mint Hans Sachsé, nem az alakításban, hanem az előadásban áll. Mindenik megelégszik azzal, hogy Bonfini szerint hűn elbeszélje a történteket Endre elindulásától Palesztinába, egész hazajöveteléig, de mindenik egyszersmind erkölcsi tanúlsággal bocsátja el olvasóit.

Jobb mindezeknél egy angol dráma, *Elmerick vagy az igazság győzedelme* czimű,[2] melyet Lillo

[1] *Az nagysúgos Bánk bánnak históriája* stb. Debreczen 1574. Kolozsvár, 1580 és ismét Debreczen 1580.

[2] *Lillo's Dramatic Works.* London, 1810. II. V. Lásd bővebben Csiky Gergely *Egy angol Bánk bán* értekezését. *Kisfaludy-társaság évlapjai.* XV. köt. 213. l.

György írt 1739-ben, kevéssel halála előtt, s barátja, Gray János, adatott elő a Drury Lane színházban nagy tetszés között. A személyek nevei közűl csak Endre király nevét tartotta meg, a királynét Matildának nevezi, Bánkot Elmericknek, nejét Isménának, a meráni herczeget morva herczeggé teszi Konrád névvel. A többi személyek: Báthori Isména atyja, Zenomira a királyné hölgye, Belus Elmerick titkárja. A dráma színhelye a királyi palota Budán. Lillo is Bonfini után indúl, de új leleménynyel s a szenvedélyek új indokaival egészen átalakítja az elbeszélést saját drámai czéljai szerint. E mellett kiérzi az angol és magyar alkotmány rokonságát, Földetlen János angol király s az arany bullát kiadó Endre korának érintkező pontjait. Endrét úgy tünteti föl, mint a legeszményibb alkotmányos királyt, a ki a királyok törvénytelen rendeleteivel szemben fölruházza a nemzetet az ellenállás jogával, hogy a törvényszegő királyt letegye s más fejére helyezze szent István koronáját. A mű hőse egyébiránt nem Elmerick-Bánk, hanem a királyné; ez intézi a cselekvény bonyodalmát, benne központosúl a tragikai érdek. Elmerick nem szenvedélyétől elragadtatott férfiú, hanem erélyes királyi helytartó, szigorú bíró, a reszrehajlatlan igazságosság szükségének képviselője, a ki a bűnös királynét nem öli meg, hanem bakóval végezteti ki

teljhatalmánál fogva, melyet a király e szavakkal ruházott reá:

Vedd e kardot,
S ne hordd hiában. Bárki merje
Rangban vagy születésben bizakodva,
Polgáraim nyugalmát megzavarni:
Ne tartsa semmi vissza kezedet;
Felelni fogsz az égnek és nekem.

Ellenben a királyné tele szenvedélylyel, küzd ellene és egyik bűnből a másikba sodródik, míg végre eléri a nemesis. Nem szereti férjét, titkon Elmerickért lángol s testvére Konrád czéljait is csak azért segíti elő, hogy ha Isména hűtlen lenne férjéhez, ez elfordulna tőle s ő nyerhetné meg szerelmét. De az erényes Isména megvetéssel, majd irtózattal fogadja Konrád vallomásait s férje boszújával fenyegeti, ha még tovább is üldözi s egyszersmind el akarja hagyni az udvart, míg a herczeg az országban marad. Az őrjöngő szerelmes a királynéhoz rohan. Megtudta, hogy Isména csakugyan készül elhagyni az udvart. Segítségre szólítja föl testvérét, mert különben erőszakkal is kész elrabolni Isménát. A királyné óvatosságra inti s megígéri, hogy Isménát elútazása előtt látni fogja a palotában. E czélból megbízza meghitt hölgyét Zenomirát, Elmerick titkárának, Belusnak kedvesét, hogy ez által hívassa Isménát a palotába, mintha férje rendelte volna

oda. Alig adja ki parancsát, már visszaborzad szándékától. Vajon nem nyerhetné-e meg Elmerick szerelmét Isména föláldozása nélkűl is? Hátha megvallaná szerelmét Elmericknek? De ekkor fölébred női méltósága és királyi büszkesége — és mégis bevallja szerelmét Elmericknek, elébb szemérmesen, félénken, majd nyíltabban és szenvedélylyel. Elmerick elképed, visszariad, nem érti, nem akarja érteni, hívatkozik mindkettőjök kötelességére és végre Isména iránt érzett szerelmére. Ez lesújtja a királynét s kétségbeesve megragadja Elmerick kardját, hogy előtte ölje meg magát. Elmerick visszatartja a királynét, hogy meggátolja öngyilkosságát; ekkor berohan Konrád s vádolja Elmericket, hogy erőszakoskodik nénjével. Ez eszméletre hozza a királynét s kész boszúterve. Ő is vádolja Elmericket, kire a herczeg kardot ránt. Azonban Elmerick lefegyverzi a herczeget s visszautasítja a vádakat. Távozása után ismét a düh és szégyen vesz erőt a királynén, s midőn jelentik, hogy Isména a hívásra megjelent, a mellékszobába küldi Konrádot s bebocsáttatja Isménát, a ki férjét keresve jő. A szegény áldozat látása még egyszer fölkelti a királynéban jobb érzését, egy pillanatig haboz, de visszautasított szerelme, megalázott büszkesége, boszúvágya magokkal ragadják, s a mellékszobába küldi Isménát, hol Konrád vár reá. Ez-

után a királyné mindinkább sülyed; megbízza Konrádot, hogy siessen a király után, a ki még alig érte el Székes-Fehérvárat s vádolja be Elmericket. Így ha Isména később panaszt tesz is, az egész csak tettetésnek, férje védelmére kigondolt cselnek fog látszani. Ha Elmerick elbukott, a királyné boszúja czélt ér, s Konrád nőül veheti Isménát, kibe halálosan szerelmes. Ezalatt Elmerick megtudja nejétől esetét s a királynéhoz megy, a ki kegyetlen gyönyörrel nézi fájdalmát. «Te visszautasítád szerelmemet és én megsemmisitém nődet — mond a királyné, miro Elmerick fölkiált: «Magad vallád be, nincs szükség más bizonyításra, ügyed el van döntve». Aztán kimondva ítéletét, bakót hívat, megfojtatja a királynét, s az összegyűjtött országnagyoknak megmutatja a holt testet. Mindnyájan megdöbbennek és várják a királyt, a ki Konrád vádjára csakugyan visszatért Budára s kihallgatja Elmericket, s a tanúkat. Ekkor egy hírnök lép be s jelenti Isména halálát. Megölte a szégyen és fájdalom. Konrád e hírre tőrt üt szívébe. «Ismena meg van boszúlva — kiált Elmerick — hadd legyek én most nyomorúlt». De a király helyesli Elmerick tettét:

Oh Elmerick nagy volt a mit tevél,
Maradjon továbbra is kezedben

Királyi pálczám, míg visszatérek
A szent Sionról, Jordán partiról.

Íme mivé vált Lillo kezében Bonfini egyszerű elbeszélése. Egymást fokozó drámai fordulatok s a szenvedélyek árjai ragadják a cselekvényt s bár a királyné sokban hasonlít Racine Phædrájához s a jellemrajz ellen is lehet kifogást tenni, kivált Konrád ellen, egészben véve a tragédia elevenebb és költőibb, mint Katonáén kívül minden költő műve, a ki e tárgyat földolgozta.

A XVIII-dik században még három német költő fogott bele, mindenik Bonfini nyomán. Egyik, kit Katona Müllernek nevez, regényt írt belőle, melyet Céry Péter 1821-ben magyarra fordított vagy inkább átdolgozott, a nélkűl, hogy megnevezné íróját.[1] A regény eredetije nem található könyvtárainkban, azonban Heinrich Gusztáv egy egykorú bírálat nyomán nem alaptalanúl hiszi, hogy az eredeti czíme: *Leithold, ein Fragment aus der Geschichte fürstlicher Leidenschaften.* (Wien, 1782.) A bírálat röviden elmondja a regény meséjét s ez talál a Céry átdolgozásával s úgy látszik, hogy a czímen kívül nem sokat

[1] *Ottó vagy a zabolátlan indulatok áldozatja.* Jeruzsálemi András király idejéből, Céry Péter által. Pest, 1822.

változtatott rajta. Leithold alkalmasint egy Bertholddal, a királyné másik testvérével s ezt Cséry Ottóval helyettesitette. Bonfini egyszerű elbeszélése bonyolultabbá válik ugyan, de egyszersmind émelygősen érzelgővé. Ottó itt föllázad András ellen, király akar lenni, azonban legyőzik és börtönbe vetik. Három évig sínlődik ott. Midőn a király Jeruzsálembe indúl, nénje, a királyné és Bánk kérésére, visszaadja szabadságát. A kiszabadúlt Ottó nem tudja fékezni szenvedélyét, megszereti Bánk nejét, kinek itt neve Melinda s vallomást tesz neki, a melyet ez visszautasít, s hogy ne ostromolhassa, elhagyja az udvart. Ottó beteg bánatában s végre bevallja szenvedése okát. A királyné inti, hogy lehetetlent ne kívánjon. Erre Ottó kijelenti, hogy kész az udvart elhagyni s haza menni, csak arra az egyre kéri nénjét, hogy hívja vissza Melindát, mert töle búcsút akar venni s bocsánatát kérni. Melinda visszatér s a királyné magokra hagyja őket. Ottó újra szerelmével ostromolja Melindát, s ez újra visszautasítja. Ottó szenvedélye nem ismer korlátot s hogy a regény szavaival éljünk, «egy új Tarquinius hágja által a törvényeket s újítja meg Lucretiának szerencsétlenségét». Mind Melinda, mind Bánk azt hiszik, hogy a királyné a bűnös s mivel Ottó megszökött, Bánk a királynén áll boszút s megöli őt. A királynét nagy pompával eltemetik,

Bánk és neje pedig Konstantinápolyba indulnak a királyhoz. Ottó lelkiismeretétől furdalva, szintén Konstantinápolyba megy, hol idegen lovag álruhájában Bánkot párbajra hívja. A párbajban csak színleg védelmezi magát s halálosan megsebesül. Ekkor Bánk a király elébe járul nejével s elbeszéli a Budán történteket. Ugyanakkor egy haldokló vitézt tesznek le a király lábaihoz. Ottó az, a ki bevallja bűnét, kétségen fölül helyezi a királyné ártatlanságát s meghal. A király megbocsát Bánknak s nejével együtt haza küldi őket.

Még két német költő birkózott meg e tárgygyal: Nicolay L. Henrik, a ki 1795 körűl *Bánk bán* czím alatt balladává dolgozta föl[1] és Albrecht J. F. Ernő, a ki 1797-ben *Der gerechte Andreas* czímű drámai költeménynyé.[2] Mind ketten a regény után indultak, de úgy látszik, hogy Bonfinit is ismerték. A balladában a meráni herczeg neve Henrik, a Bánk nejéé Hedvig, míg a drámai költeményben ez Buria, amaz Ottó nevet nyert. Mind kettő csekély értékű költemény, de mégis jobb a regénynél. A ballada egy kissé frivol, de a

[1] Nicolay összegyűjtött művei 1792—1804 Berlinben és Stettinben jelentek meg.

[2] *Trümmer der Vergangenheit, aus ihren Ruinen ans Licht gebracht.* Von Albrecht. Hamburg, 1796. Fünfte Trümmer (236—260).

herczeg jellemzésében találó vonások vannak; a drámai költemény a herczeg merénye után kezdődik, a királyné meggyilkolását csak néhány sorban tárgyalja, s a fősúlyt Bánk és neje igazolására s a király nagylelkűségére helyezi. Érdekes, hogy már e külföldi földolgozók is érzik, hogy a királyné bűnössége vagy ártatlansága szerint a cselekvény központjának változni kell. Lillo tragédiájában a királyné a főbünös s egyszersmind a mű hőse: a német regényben ártatlan a királyné s Ottó emelkedik a mű központjává, noha e körülménynek a Bánk bukását is magával kellene hozni. Mind e kísérletek csak azt mutatják, hogy Katona fölfogása, a ki Bánkot választá hősül, s a királynét ártatlanná, de egyszersmind annyira gyanússá tette, hogy Bánk boszúja ellene fordulhat, nemcsak legeredetibb, hanem a legtragikaibb fölfogás is. Minden esetre a tárgy sok tragikai elemet rejt magában s nem csodálkozhatni, hogy egy magyar ifju, Lakfalvy Eduárd, Sopronból 1793-ban fölszólította Schillert, hogy dolgozza föl Bánkot tragédiává.[1]

Katona nem ismerte Bánk külföldi földolgozóit s a német regényt is csak akkor, midőn már

[1] E levelet először a bécsi *Neue Presse* közölte 1877-ben. Heinrich G. *Bánk bán a német költészetben* czímű művében, szintén egész terjedelmében közli.

megírta művét és javításához fogott. De jól ismerte a krónikákat és történetírókat, a kiket akkor ismerni lehetett. Tudta, mi tárgyának mondai része, vagy benne többé-kevésbbé bizonytalan s mi megállapítható történelmi tény, épen azért, mert homály lebegett az egész eseményen, igen háladatosnak tartotta földolgozását, mert czéljai szerint használhatta mind a mondát, mind a történelmet. E két elem összhangzata szülte tragédiája alapeszméjét, a mely egyszersmind a nemzeti fájdalom húrjait is érintette. Így maga a kor is vonzotta Katonát, az arany bulla kora, melynek mintegy előzménye a királyné halála s az idegen befolyás megtörése. Úgy hitte, hogy hazafi érzését követi, ha e küzdelmes kor emlékét idézi föl egy csöndes korban, mely már magáról az alkotmányról is megfeledkezett, ha az idegen befolyás és nemzeti visszahatás, az alattvalói hűség és ellenzéki kötelesség összeütközéseit rajzolja oly nemzedéknek, mely kezd mind ettől elszokni. A költői lelkesülés és hazafi érzés szülötte Katona tragédiája, de nem iránydráma, mert elemei mérséklik egymást és egymásba olvadnak.

Az esemény idejére nézve épen nem követi Bonfini mondáját s nem a jeruzsálemi,. hanem a galicziai hadjárat alatt foly le a tragédia, 1213-ban. De Bánkra nézve a hagyományt fogadja el s nem a

történelmet. A mű hőse Bánk s hogy tragikaivá válhassék, szükséges a királynénak bizonyos pontig ártatlansága, mi által a különböző vélemények mintegy kiegyenlíttetnek. Katona meg volt győződve teljes bűnösségéről, de költői czélja s némi kegyelet, legalább magára a merényre nézve, ártatlanságát javasolták. «Oly öcsék között — mond előszavában Katona — Gertrudist se reméljük igen angyalnak, nem is szolgálhat nagy védelmére az, hogy ő anyja egy szent szűznek (Erzsébetnek), mert ez nem neki köszönheti nevelését, a midőn még kicsiny korában elvitték a thüringiai herczeg számára és egy klastromban nevelődött. Csak mély tiszteletre méltó állapotja az, mely engem valamennyire mentségére kényszerített.» A merénylő herczegre nézve azt a véleményt fogadta el, hogy az Berthold volt, mert Eckbert és Ottó követték Endrét jeruzsálemi útjára s ha ezek lettek volna a merénylők, Endre bizonyosan nem tűrte volna meg őket maga mellett. «De bezzeg — folytatja előszavában — a síma Berthold! Ez először megcsalta mátkáját s azt hírlelte, hogy neki a szűz Mária megjelent álmában és a szűzességre intvén (ha nem későn) papságot javasolt. Mihelyest Gertrudison a szerencsétlenség megesett, senki sem tudta hova lett; András keservesen panaszkodott ellene a pápánál, mert útiköltségre meglopta a királyné

kasszáját. Többé be sem bocsáttatott az országba és kevés idő múlva már Ugrin lett kalocsai érsek. Öt esztendő múlva megengesztelődvén a pápa, őtet aquiléjai főpapnak tette (1218) és ott is holt meg. Katona vitatása is (*Hist. Crit.* T. V., p. 314) ide üt ki.» Mindamellett egy érseket színpadra vinni s épen ily szerepben, ízetlennek tetszett előtte, mert e minden czélzás nélküli adat könynyen mint egyház-ellenes izgatás, az egyes személy, mint az egész rend képviselője tűnhetnek vala föl, mi távolról sem tartozott a cselekvénynek se alapeszméjéhez, se történelmi hátteréhez. E mellett se Berthold, se Ottó nem voltak történelmileg nevezetes egyéniségek, jellemre nézve sem sokat különbözhettek egymástól, s évkönyveink sem egyeznek meg, hogy a testvérek közűl melyik követte el a gonoszságot. Ez okból Katona megengedhetőnek tartotta az Ottó nevéhez kötni öcscse esztelenségét.

A nevekre nézve, minthogy Bánkot nem írhatta Benedeknek, a többit is mind a régi mód szerint írta: Petur, Endre, Soma, Mikhál, Solom és nem András, Sámuel, Mihál, Salamon. A hivatalok is változandók lévén, a bán név mindeniken rajta maradt 's a mostani gróf vagy báró nevet pótolta. Azonban az meglepő, hogy Katona, a ki tárgyára nézve annyi krónikát és oklevelet fölkutatott, műve első kidolgozásakor semmit

sem tudott Simon és Mikhál spanyol származásáról, valamint arról sem, hogy Bánk neje ezek húga. Pedig Kézaiban mindezt megtalálhatta volna, a ki krónikájában elhallgatja ugyan Bánk esetét, de a függelékben a *jövevény nemesekről* írt fejezetben, elég bőven emlékszik meg rólok. E szerint Simon és testvére Mihály nemzetsége, a kiket Martinsdorfereknek is hívnak (Sopronmegyei *Nagy-Márton, Martensdorf* helységtől, Fejérnél némely oklevélben *villa Mortun*) Imre király idejében az arragoniai Constantia királynéval, a ki Imre király felesége volt, jött be Magyarországba, magokkal derék vitézeket s igen díszes kíséretet hozván. Spanyolországban atyjok Simon és nagybátyjok Bertran egy hatalmas főúrral viszályba keveredtek, egy csatában legyőzték, elfogták, megölték, mi által ellenségeskedést vonván magokra, Constantia királynéval örömest jöttek Magyarországra. Imre király szívesen fogadta őket, széles és bő hűbéri jószágokkal adományozá meg Magyarország különböző részeiben. Mivel pedig e nemzetség Spanyolországban több várat bírt, melyekben azonban egy *Bojót* nevű a fő, azért Magyarországon legelső szállásukat Nyergedszeg körül (ma Nyerges-Újfalu Esztergommegyében) *Bojót*nak nevezték (ma *Bajót* falu szintén Esztergommegyében). Elhozta volt Constantia királyné magával Simon és Bertran

gróf Tota nevezetű húgát is, oly szép és gyönyörű leányt, a kinek párja alig volt. E leány Benedek (Bánk) herczeggel, Konrád fiával, kelt egybe, Martinsdorf faluval együtt már jegyajándékot is kapván Imre királytól és Constantia királynétól. Fejérnél két diplomában is előfordul Bánk nejének neve mint Tota vagy Thota.

Katona ezt nem tudta, de ha talán tudja vala is, mellőzi e szokatlan nőnevet. Azonban az első kidolgozásban nem a Melinda nevet használja. «Bánk feleségét — úgy mond — Adelajdnak neveztem. Cséry úr *Ottó*ja még akkor nem jött kezemhez. Azután akadt egy iromány is kezembe, melyben az van, hogy Michæl és Simon Micz bán spanyol testvéreknek volt egy világszerte híres szépségű húgok, kit Benedictus (Bánk bán), Konrád grófnak a fia, vett el, elismerem tehát Melindát spanyolabbnak és hiszem, hogy Müller úr (a Cséry által fordított német regény írója) szerencsésebb volt nevének föltalálásában. Nem győzök a véletlenségen eléggé csodálkozni, midőn Mikhált és Simont ide kevertem, a nélkűl, hogy a vérséget gyaníthattam volna is.» Az első javítás tehát a Melinda név elfogadása volt; a második a spanyol származás és Simon Micz bán hét gyermekéről szóló monda betoldása; a negyedik a prolog kihagyása. «Előbbeni munkámban — mond Katona — annak ro-

vására, hogy a német herczegek közűl, miért vettem Ottót, egy előversengést irtam, mely tele van ifjú vérem gőzével, negéddel és feszelgéssel. Az okot itt is jelentem, nem mintha oktatni akarnék, hanem mintegy csak emlékezetébe hozni az olvasónak». Magánbeszéd volt-e a prolog, a mű valamely személye által előadva, vagy párbeszéd a közönséget és költőt képviselő allegoriai személyek között, mindezt nem tudhatni. Bárány *Rostá*jában említ ugyan egy a prologban szereplő Mentor nevű személyt, de hogy egyedűl mondotta-e ez a prologot, vagy mással vitatkozva, azt egészen elhallgatja. Úgy látszik, hogy Katona a bevezető jelenetet is Ottó és Biberach között a másodszori átdolgozáskor írta. Legalább a *Rosta* szerint a tragédia a királyné báljával kezdődött.

A többi változtatások- és javításokra nagy részt Bárány bírálata serkentette. A cselekvényen és szerkezeten valami lényegest nem változtatott ugyan, hanem mint a képíró bevégzett művén, egy-egy vonást még inkább kiemelt, ide több fényt, oda több árnyat vegyített, s töprengve vizsgálta a legapróbb részletet is. Bárány legtöbb figyelmeztetése, megrovása a kifejezések határzatlanságára, köznapiságára vagy durvaságára, a nyelvtani vagy verselési hibákra vonatkozik. Katona nem elégedett meg azzal, hogy majd mindazt kijavítsa, a min barátja megbotránkozott,

hanem maga is keresett és talált még más javítandókat is. Ha összehasonlítjuk a Bárány bírálatában idézett helyeket a mű nyomtatott példányával, látjuk, hogy stíl tekintetében némely rész tetemes javításon ment át s az eredeti gondola erélyesb, nemesebb s általában hangzatosabb kifejezést nyert. Bárány egy pár lényegbe vágó kifogást is tett. Különösen megrótta Melinda esetének homályosságát, azt állította, hogy az nem eléggé átlátszó, s nem tudhatni: vajon Ottó elkövette-e a merényt vagy csak akarta. Katonának igaza volt, hogy nem fogadta el e megrovást. A merény elég világosan ki van fejezve a műben s a nagyobb világosság csak az ízlést sértené. Bárány azt is hibáztatta, hogy Katona bizonyos pontig ártatlanná tette a királynét. Ezt kétszer is megrója, de megrovását a mű harmadszori átolvasása után visszaveszi. Azonban az okot, a mely ezt szükségessé teszi Bánk tragikumára nézve, épen nem fogja föl. A negyedik fölvonás nagy jelenetében, melyben Bánk megöli a királynét, szintén hibáztatja e sorokat:

Már úgy születtünk mint a szegény
Emberbarátink kárán tapsolók:
Hiszen, ha hét az útczán hétszer el-
Esett, azon szint' annyiszor kaczagjuk
Magunkat el. A szánás akkoron
Jön csak, midőn látjuk, hogy egyike
Többé felállani nem tud!

Szerinte e beszéd jellemző ugyan Gertrudra, de Bánk indulatjának emelkedésére nézve nem lépcső s minthogy a királynénak ekkor nevetni kell, ez nem megrázó, nem tragikai, hanem komikai és parodiai. Katona meghagyta ugyan a megrótt sorokat, de a félreértés kikerülése végett oda tette a színésznő utasitásába, hogy Gertrud komoran néz Bánkra.

Nevezetesebbek és alaposabbak is azok a megjegyzések, melyeket Bárány egy pár jelenet nem elég színpadiasságára vagy némely a hangulatot zavaró mellékkörülményekre tesz. Így mindjárt a harmadik fölvonásban hibáztatja mint alantjáró mozzanatot, hogy a bezárt Izidóra dörömböl s a mély búskomorságba sülyedt Bánk nyitja ki neki az ajtót. A kijavított műben Izidóra szakítja föl az oldalajtót s nem Bánk nyitja ki. A negyedik fölvonás végén úgy látszik Myska bán a királyné siránkozó gyermekeit védte, a míg Solom segitségére jött. E rövid jelenetet Bárány dicsérte s csak azt hibáztatta, hogy a harmadik fölvonás is gyilkolással és Myska bán megjelenésével végződik, a mi egyhangúnak látszik. Katona kihagyta az egész jelenetet, bár később Solommal elbeszélteti s a királyfiak is csak anyjok koporsójánál jelennek meg. Különösen az ötödik fölvonásra tett megjegyzései alaposak, melyeket Katona föl is használt. Úgy látszik, az ötödik

fölvonásnak elején Simon és Mikhál jelenete hosszabb volt s mindketten kegyelmet nyernek. Bárány megrója e jelenetek hosszadalmasságát, mert mind Simon, mind Mikhál ügye csekély a királyé- és Bánkéhoz képest s a királynak némely kifejezését is hibáztatja. Katona megrövidítette e jelenetet, módosította a király beszédét s kegyelmet sem ad egyelőre a két testvérnek. Azonban igen helyesen Báránynak azt a tanácsát nem fogadja el, hogy Mikhál Bánk gyermekével csak Bánk megjelenése után lépjen föl, mert akkor nem kaphatta volna el az elszántan megjelenő Bánk a király mellől gyermekét a sejtelem fájdalmas fölkiáltásával, mely oly jól illik a jelenethez. Az első kidolgozás szerint Petur is megjelen e fölvonásban. Bánk vezeti föl, mint megvagdalt, vérző s a kínzástól összeroncsolt haldoklót. Ezt rosszalja, sőt kigúnyolja Bárány; részint azért, mert Bánktól a figyelmet elvonja, részint pedig azért, mert bajos a színpadra hozni egy vérző, megkínzott testű embert. «Ezzel is — folytatja — több halott legyen a színen! Gertrud és Bánk bánné elég. Ha a boszúálló sorsnak elégtételűl Petur életének elmúlni kell, elég vala ezt per narrativum említeni. Átkozódásai és sokáig kimúlása épen helytelen és a räuberjátékban jól állana, de *Bánk bán*ban nem. «Az első kidolgozás szerint Izidórának is nagyobb szerepe volt az

ötödik fölvonásban. Ezt is Bárány tanácsára módosította Katona és szint' oly tapintatosan. Eredetileg Izidóra indulatos szemrehányást tesz a királynak, hogy Gertrud gyilkosának megkegyelmezett. «Egy asszonynak belepörlése csakugyan kellemetlen itt — mond Bárány — s a szép folyást elrontja, a nyugpontot a játékban confundálja. Ezen dolog csaknem olyan, mintha valaki ügyét a hétszemélyes táblán nálunk elvesztvén, ismét a királyi táblára appellálná. Izidórának sebes könnyeket, egy végső kihangzást fájdalmának, csöndes, de mellékes panaszt lehetett volna még adni, de úgy nem, hogy minden ott állókat ismét megzavarjon, a királytól pedig vi executivæ potestatis: «El a dühössel!» még el is parancsoltassék.»

De Bárány nem csak hibáztat, gáncsol, hanem magasztal és bámul is. A tárgy választását helyesli, a tervet jól átgondoltnak és mestermódon kivittnek nevezi. Különösen magasztalja a második fölvonást s a negyedik nagy jelenetét. A jellemrajz szépségéről egész lapokat ír s egy pár helyt behatóan. És mily szeszélye, gúnya a sorsnak! Ez az ember, a ki *Bánk bán*t korában egyedűl méltányolja Magyarországon, húsz év múlva, midőn a közönség is méltányolja, ellene fordúl s hírdeti, hogy Grillparzernek e tárgyú tragédiája sokkal sikerűltebb. Ugyanis 1836-ban

megjelent *Árpádház* czímű drámájához írt előszóban így sóhajt föl: «Maga Bánk bánunk, a jeles viszontagságú honi hős, Grillparzer kezére szorúlt, hogy eposz vagy dráma alakjában jól léphessen ki a feledségből, valamint *Zsigmond király álmát* a sléz Börnstein adta». Aztán a mű végén így magyarázza ki magát a jegyzetek között: «Nem feledve a boldogúlt Katona József úr *Bánk bán* művét, mely több évekkel, mint amaz kijött, de a történeti cselekvény bökkenője, előtere, titka kerűlve s mintegy homályba leplezve s úgy látszik a shakspeari humoristika affectáltan űzve van. Grillparzertől 1830-ban kiadott: *Bancbanus, der treue Diener seines Herrn. Trauerspiel 5 Akt.* Halirschtől megrostálva, a mennyire regényesb, a történeti cselekvény ingeréhez vagy titkához közelb jár.»

Szegény Bárány nem sejtette, hogy újabb húsz év múlva az ő Grillparzer-mániája ellenében a német kritikusok is elismerik Katona tragédiájának fenségét a Grillparzeré fölött legalább egy pontban, tudniillik a tragikai és drámai fölfogásra nézve. Valóban a mióta Katona művét németre fordították,[1] a német kritikusok Grillparzerről szólva, ritkán hagyják azt említetlenűl.

[1] *Der Banus Bank.* Tragoedie in fünf Akten, von J. Katona. Deutsch von Adolf Dux. Leipzig, 1856.

Midőn 1866-ban és 1881-ben Grillparzer tragédiája Bécsben újra színpadra került, a *Neue Freie Presse* színkritikusa Speidl Lajos két ízben is írt róla, s a többek között ezeket mondotta: «Katona *Bánk bán*ja nem puszta költemény, csak azért írva, hogy mint csillogó æsthetikai tűzijáték gyönyörködtesse a nézők szemét, nem e mű az ő rhetor-költői jelleménél fogva az érzületre hat s a lélekben tövist hagy hátra, mely ingerével lényegesen gyakorlati czélt mozdít elő. A magyar költőt népe szelleme szállotta meg, hallgatott sugalmaira s nem csoda, hogy a nép magára ismert benne. Katona tragédiájnak, bár más tekintetben mélyen alatta áll Grillparzer költeményének, az az előnye mégis megvan, hogy hőse drámai s minthogy a királyné megölésével bűnt követ el, az erkölcsi hatalmak körébe esik, melyek büntetnek és kiegyenlítenek, egyszersmind tragikai is. Grillparzer Bánkja egészen epikai alak, a ki csak egy jól eltalált regeszerű hangon előadott elbeszélésben indíthatja meg szívünket.»

De vajon Grillparzer Bánkja megállhat-e mint epikai alak is? Bajosan, mert a mi költőietlen, épen oly kevéssé van helye az eposzban, mint a drámában. Ez a Bánk a kötelesség- és hűségnek nem hőse, martyrja, mint némelyek hiszik, hanem valóságos torzképe, s ezért teszi reánk a servilismus hatását. A költő bizonyára

nem ezt czélozta, de annál rosszabb reá nézve s épen azért elhibázott alak nemcsak a dráma, hanem bármely műfaj szempontjából is. A német nagy eposzban Rüdiger szintén a hűség képviselője, de nem úgy mint Grillparzer Bánkja. Ez küzd magával és legyőzi magát. Grillparzer hőse nem küzd, neki nincs szíve, ez egy abstract ember s e mellett nevetséges. Nem német hős, hanem egy német kicsinyes bureaucrata, a ki betölti a kötelesség formáit, de ész és szív nélkűl. De mit is művel ez a Bánk bán? Mindjárt az első jelenetben, midőn az elútazó királyhoz készűl, az útczán gúnydalokat énekelnek reá, mint vén férjre, Ottó emberei s Ottó is köztök van. Mit sem hajt reá, szolgáját leszidja, hogy Ottót, a király sógorát, észre venni merte a gúnyolódók csoportjában, neje boszankodását is rossz néven veszi s a királyt sem figyelmezteti Ottó szemtelenségére, pedig a király helytartójává nevezi ki visszatértéig. Összeütköznék-e mindez alattvalói kötelességével? A királyné tanácsot tart s Bánk előadja az ügyeket, a királyné unja, gúnyolódik vele, tánczünnepélyre készűl s reá bízza a folyamodók kihallgatását. Bánk teljesíti is ezt; az ünnepély javában foly, rokonai figyelmeztetik Bánkot, hogy Ottó föltünően udvarol táncz közben nejének; nem baj, maga neje jő mintegy oltalmát kérve, visszautasítja a tánczhoz, neki dolga van, a fo-

lyamodókat kell kihallgatni, az összeveszett cselédeket kibékítni. Vajon mindezt okvetetlen megkivánja-e az alattvalói hűség? Megszegné kötelességét, ha dolgát egy pár óráig félbe hagyná, ha jelenlétével az ünnepélyen oltalmazná nejét vagy épen haza vezetné? Menjünk tovább. Bánk neje Ottó szobájába csalva, hogy az erőszakot kikerülje, megöli magát. Péter és Simon rokonai Ottó letartóztatását követelik. Bánk lázadóknak nevezi őket s midőn csakugyan föllázadva ostromolják a királyi palotát, maga menti meg nemcsak a királynét és gyermekét, hanem Ottót is. Azonban veletlenségből Péter elhajított tőre, melyet Ottónak szánt, a királynét éri. Így hal meg a királyné. Vajon nem jobban megegyezett volna-e Bánk alattvalói és helytartói kötelességével, ha a király hazajöttéig Ottót letartóztatja s ezzel a lázadást lecsöndesítve, egyszersmind a királynénak is jó szolgálatot tesz? Egy szóval Ottó épen úgy nem való epikai alaknak, mint drámainak s hasztalan a bécsi kritikusok erőlködése.

Egy másik német kritikus, ki jelesb Speidlnél s egyszersmind irodalomtörténetíró, Scherer Vilmos, szintén megemlékszik Katonáról.[1] Ő is

[1] *Vorträge und Aufsätze zur Geschichte des geistigen Lebens in Deutschland und Oesterreich.* Von Wilhelm Scherer. Berlin, 1874. 247. S.

drámaibb- és tragikaibbnak találja Katona Bánkját, mint a Grillparzerét, bár — a mint mondja — örömestebb fogná pártját a német és nagyobb költőnek. Azt is kiemeli, hogy a két dráma igen jellemzi a Lajthán túli és inneni érzületet és cselekvésmódot. «Katona tragédiája — folytatja — nevezetes mű. A magyarok legjobb drámájoknak tartják s valóban egyes nagy szépségei vannak, melyek sejtetik, hogy egy nagy, föl nem használt erővel állunk szemben. De egyszersmind ki kell mondanunk, hogy a mű technikája különösen ügyetlen, minden sejtelme nélkűl a jellemzésnek, jelenetezésnek és következetesen szőtt cselekvénynek. A személyek benne örökösen jönek-mennek, a hogy épen a költőnek tetszik és szigorú indokolásnak semmi nyoma.»

Épen nem csoda, ha a gazdag irodalmú német író fitymálja a szegény magyar irodalmat, épen oly kevéssé, mint ha a még gazdagabb angol lenézi a németet. Carlyl a *Német dráma kovácsok* czímű tanúlmányában szintén így nyilatkozik Grillparzerről, a kit félig-meddig a német drámakovácsok közé soroz. «Személyei — úgy mond — szinpadi automaták, a kiknek csak mechanikai életök van. Tulajdonkép Grillparzer képtelen valamely jellemnek vagy tárgynak költői életet kölcsönözni s ez által, ha más módon nem tenné is, elárulja tehetségének prózai lényegét. Szemé-

lyeiben van ugyan bizonyos mértékű metaphysikai igazság, azaz szervezetök egyik része lélektani tekintetben megfelel a másiknak s eddig minden jól megy, de e tudományos és élettelen sajátságoknak élő emberré alakítása, nem a drámakovács föladata, hanem a drámaköltőé». Bizonyára szigorú és ha Grillparzer összes műveit tekintjük, igazságtalan ítélet is, de távolról sem oly igazságtalan, mint a Schereré Katonáról és semmi esetre oly értelmetlen s önmagának ellenmondó. Scherer nagy drámai tehetségnek tartja Katonát, nagy szépségeket talál tragédiájában, s mégis megtagad tőle mindent, a mi cselekvény és jellemrajz tekintetében figyelemre méltóvá tehet valamely drámát. Van-e ennek értelme, logika-e ez?

És vajon Grillparzer tragédiájában csak Bánk alakja elhibázott s a többi sikerült-e? Vajon mi jogosítja föl ama másik német kritikust, Speidlt, arra, hogy a főalakon kívül minden tekintetben sikerültebbnek tartsa Grillparzer művét a Katonáénál? Ottó jellemrajza épen oly elhibázott, mint a Bánké. E herczeg gőgös, makacs és elhatározott ifju s mégis a midőn a királynét veszélybe dönti, gyáva, tehetetlen s az önvádtól furdalva félőrültté válik, majdnem Opheliává. Vajon értjük-e a Bánk és neje közötti viszonyt? Van-e igazság és élet a többi alakokban is? A

cselekvény nem vész-e posványba? Van-e benne korrajz, nem a középkori magyar életé, hanem általában az európai középkoré?

Valóban Grillparzer e tragédiájának alig van több érdeme, mint egy pár jól írt jelenet, nagy technikai készség és szép verselés. De hagyjuk a németeknek Grillparzerjöket s folytassuk Katona életrajzát.

V.

Katona Bánk bán javításán dolgozik. Szinpadra akarja vinni. Betiltják. Kikelése a censura ellen. Történelmi és æsthetikai tanúlmányai. Kecskemétre megy és városi alügyvéd akar lenni. Bánk bánt kinyomatja s Kecskemét városa tanácsának ajánlja. Tiszteletdíja. Viszonya Kisfaludy Károlyhoz. Városi alügyvéddé választatik. Hivataloskodása 1820—1830. Halála.

Katona, úgy látszik, hónapokig javítgatta művét; mert semmit sem akart elmulasztani, a mi tőle telhetett. A becsvágy és sértett önérzet egyaránt szenvedélyessé tették. Elégtételt óhajtott venni mellőztetéseért, elő akarta adatni művét, hogy a közönségtől nyerje ki azon tapsokat, melyeket bírálói megtagadtak. Szerénysége nem zárta ki önérzetét s valahányszor kiemelkedett csüggedéséből, bár habozva, mindig bizonyos nemes büszkeséget szegezett a csalódás és balsors ellenében. Ez s a hazafiság tartották fönn, a meddig föntarthatták, és semmi más azon számos tényezők közűl, melyek befolynak az írók tevékenységére. Előbeszédében szégyen nélkül vallja be, hogy műve figyelmet sem keltett. E nyilatkozatában több a büszkeség, mint a szemrehányás; mintha mondaná: művem ért valamit,

ti eldobtátok, köszönöm, most többet ér, mert alkalmat adtatok jobbá tennem. De az önérzet és tevékenység e pillanataira a csüggedés napjai következtek, melyek inkább szokták látogatni a nagy, mint a csekély tehetségű írókat. Ő is érezte azon csapásokat, midőn a tehetség egész erejével önmaga ellen fordul s a kétely minden áldást átokká változtat. Azonban ekkor csak néha lepte meg e betegség: az erő és tehetetlenség, a hő vágy és eltompúltság, a megalázódás és kevélység sivár melancholiája. Később egészen martaléka lőn. Most csak közeledett feléje a remények ösvényén. Sorsa és önmaga akarták úgy, hogy darabonként törjék meg hite, büszkesége, erélye, mert kevés volt benne a támadó erő és semmi abból a szilaj elszántságból, mely óhajtani szokta az akadályokat, hogy győzedelmeskedjék rajtok.

Az 1819-dik év elején már egészen készen volt kijavított tragédiájával, épen akkor, midőn gróf Brunszvik Ferencz, a pestvárosi színház haszonbérlője, a székesfehérvári színtársulatot Pestre hívta meg, hogy hetenkint két magyar előadással örvendeztesse meg a magyarság barátait. Az előadások sora május 3-kán a Kisfaludy Károly *Tatárai*val nyílott meg. A fővárosban újra megszólaló magyar Thalia minden eddiginél nagyobb lelkesülést idézett elő. Mintha mind a színtársulat, mind a közönség megváltoztak volna. Amaz

művésziebbnek látszott, emez buzgóbb lőn. A színház minden zugában megtelt s az új szinmű roppant tetszésben részesült. Kisfaludyt a szinpadra akarta vonszolni a nép, hogy megkoszorúzza benne az egyetlen drámairót, ki nemzetét lelkesíteni képes. Katonára nagy hatással lehetett e jelenet. Senki sem örvendett nála jobban e szokatlan részvétnek a drámai művészet iránt, de bizonyára fájdalmas érzések boronghattak lelkén. Íme, a miért ő éveken át hiába küzd, egy más egy pár hét alatt kivívja, s a mi több, egy csekély becsű művel. Ez is egy ok volt, hogy műve színrehozatalát siettesse. A színtársulat, melynek tagjai közt sok régi barátjára és ismerősére talált, örömmel fogadta az új tragédiát, de a legjobb akarattal sem adhatta elő. A censura betiltá. »*Bánk bán*om — mond a *Tudományos Gyüjtemény*ben megjelent értekezésében[1] — nem engedődött meg az előadásra, hanem csak a nyomtatásra. Miért? Királyné-gyilkolás miatt? Vagy hogy helylyel-helylyel az érző ember keserűen fölszólal? Nem! csak azért, mivel Bánk bán nagysága meghomályosítja a királyi házét. Teszem már most (noha ez inkább a recensióra, mint a censurára tartoznék), hogy Bánk, kinek lépései alatt reng Magyarország, sokkal csekélyebb volna: nem

[1] *Tudományos Gyüjtemény.* 1821. IV. k. 17. lap.

a másik extrémbe esnék-e az ember és a censura, ha azt hengerítené elé, hogy egy hitvány jobbágy miképp döfhet egy koronás főbe? Holott így egy hatalmas, egy királyi Bánk nem mint jobbágy öl, hanem mint élet-halál ura hazájának és becsületének teszi meg, mint vetélkedő vetélkedőjén, a maga erőszakos áldozatját.»

E csapást nehezebben tűrte, mint azt, mely bírálóitól jött. Szenvédelyes élességgel kel ki a censura ellen s drámairodalmunk fejlődése egyik főakadályának nevezi. «A censura — folytatja az idézett helyen — ha valahol, úgy bizonyára Magyarországban nyakát szegi minden szépnek és nagynak (drámákról szólunk). Annyira határok közé tétetve véli magát a censor, hogy maga ezek körűl határozatlanságba esik. Az elöljáróság kiadja ugyan neki a zsinormértéket, mely mintegy ezen épűlhet: hit, felsőség és szemérem, de ő tartván attól, nehogy lábát megüsse, félelemből irgalmatlanúl kaszabol. Nem azon sopánkodom én, hogy egy agyafurt ficzkónak vallás, fejedelem és főkép a papság ellen való hánykódása megzaboláztatik és játékában egy útczabeli korcsot hajat borzasztó káromkodásokkal nem caracterizálhat, vagy egy buja metsző a szemérmet pellengérre nem kötheti, de a századok lelkei nyomattatnak le, ha azokra az egyébként legigazabb hívségű író a mostani körűlmények köntösét

kénytelen aggatni. Midőn én egy erkölcstelenséget utáló Feliczianust indulatjának illő polczára viszek, midőn egy Bánk bánt megölt becsületének omladékira felállitok, hogyan szedhessem én kiszabott kótára fájdalmamat? Én vagyok Bánk, én vagyok Feliczián, mikép lehessek én csak tűrhető mértékben is az, ha minden harmadik fölkiáltásnál a gondolat, hogy csak író vagyok, kiver énemből? Ez nem historia, hol az érzéketlen toll beszel, ez én magam vagyok, én a XIII-dik században élő, hatalmas Bánk, kinek tenyerére koronák tétettek le, én Zách Feliczián, a ki megfertőztetett magyar becsületeért egy királyi háznépet akar eltörölni. A censor nem a századok lelkét, hanem a jelenhez való hasonlatot (correlatiót) tekinti; így Petur bán, a ki 1213-dik évben ezt mondhatja: «Görög, gubás, bojér, olasz, német, zsidó, nekem mihelyest a fejét a korona díszesíti, mindegy az, mert szent előttem a királyom és az asszonyt becsülöm, de annak engedelmeskedni nem tudok», most midőn az asszonyörökösödés, a Pragmatica Sanctio fölállt, mit szóljon? pedig szólani kell neki, mert az egész háborúságnak oka a magyarok jussaiba belemarkoló és férje pálczájához nyuló királyné. Egy időszakaszból, melyben minden magyar nemes, ekéje mellett is, ha kardját fölköté, már oly érettnek vélte magát a királyságra, mint Árpád vére, mely csak az ő

elődei által tartá az elsőséget ajándékba, koránt sem lehet a megtörtént valóságot a mostani körűlmények rámájára vonni, — épen azon magyar nemesség, mely hajdanában véres fogakkal, mint megannyi tribunus plebis az ő dörgő vetójával tisztes királya elébe toppant és ügyetlen nyakrántással azt mondá: «Nem úgy megy az király uram», most nem állíttathatik ki nevetséges nyögéssel, ha szinte későbben ezen igen veszedelmes fogaktól megfosztatott is. No hát épen csak ezért annyi szép bájaik a régi időknek a puszta historiákban penészedjenek meg? Igaz, hogy a példa rossz és rosszat szűlhet. Jaj Istenem! a rosszat ha nem vetik is kikél. Ravaillac, Louvel stb., ha soha komédiát nem látnának, mégis megtennék fertelmes munkájokat. A példa igen szegény ösztön, ha az önszeretet és magamegtorlás zabolázzák az embert. Avagy hát kevesebb volna a példa, ha egy tatár khám ölettetnék meg saját jobbágya által? Mikor Hamlet Angliában ledöfheti a megkoronázott koronatolvajt, akkor Forgács ne vághassa agyon a megkoronázott hitszegettet (Kis Károly)? Mikor a német színeken egy sváb herczeg, Johann von Schwaben, megölheti eltartóztatott jussáért tulajdon vérét, koronás császárát, vagy Macbeth Angliában koronára való vágyakodásból Duncant halálos ágyba fekteti: akkor Magyarországban Béla ne kívánhassa fegyveres kéz-

zel jussát első Andrástól, vagy Arbucz szinte macbethi nagyravágyásból Kún Lászlót el ne altathassa? Bánk és Feliczián nem boszúlhatják az asszonyi becsületet és megtiportatott jussát az emberiségnek? Egy Attila pedig szinte Hunnia királya az asszonyi becsületért, aluva, éjjel, nyilvánságosan ölettetik meg a néző előtt, a nélkül, hogy csak eszeágában is volna valakinek, hogy a világnak legnagyobb felsége ölették meg. Tiltsuk a morálsértést; ez minden gazt eltemet!»

E nyilatkozat több tekintetben érdekes. A sebzett költő azt a szabadságot követelve magának, mely nélkül valóban nemzeti dráma nem tenyészhet, egyszersmind be enged pillantanunk költői természetébe. Midőn azt mondja: én vagyok Bánk, én vagyok Feliczián, s hogyan lehessek az, ha e gondolat, hogy csak író vagyok, kiver énemből, előttünk áll a drámaíró, ki beleélte magát a letünt korok, az idegen helyzetek és szenvedélyek szövedékeibe s együtt érez, szenved személyeivel. Valóban Katona a múltban él, de eszményi lelkesűlése, melylyel ezt megeleveníti, minden időkhöz szól. Soha sem lépi át azon határvonalt, mindig megtalálja azon pontot, mely épen úgy kizárja a múlt modernizálását, mint nem engedi, hogy csak régiségbúvári érdekűvé váljék. Tragédiája hű rajza a XIII-ik század Magyarországának, de a XIX-ik század magyarjainak van írva.

Személyei semmit sem mondanak, a mi a korral ellenkeznék, de mind olyat mondanak, a mi most is viszhangra talál minden szívben. A Bánk századja más, mint a Katonáé, de némi analog viszonyok által érintkezésbe jő a kettő, nem csak az általános emberi, de a nemzeti és egyéni viszonyokra nézve is. A múlt és jelen, az egyéni és eszményi bámulatos öszhangja olvaszt össze a műben minden részt, s képezi szervezete alapját.

Bizonyára mindezt maga a tragédia jobban megmagyarázza, mint a költő eme odavetett nyilatkozata, melylyel se elméletet fölállítni, se æsthetikai elveiről számot adni nem akart; de nem mellőzhető, mert adat arra nézve, hogy Katona tudta mit ír s nem volt oly öntudat nélküli költő, mint a milyennek némelyek tartják. Egyébiránt ily költők tulajdonkép nincsenek is. Igaz, ritkán állanak elő ugyan egy korszakban nagyszerű költemények s kitünő æsthetikai munkák, az sem szenved kétséget, hogy rendesen nem a költő az, ki azon nemnek, melyben dolgozik, legjobb elméletét tudja megírni, de ebből nem következik, hogy a valódi költő ne értse, mindenek fölött ne érezze művészetét, s alkotása csak esetleges legyen vagy oly nemű ösztön mint a madarak éneke. Ez elméletet oly költők találták föl, kik minden felelősséget elhárítván ma-

gokról, mintegy isteni kijelentésnek akarják tartani szellemök minden nyilatkozatát s oly kritikusok fogadták el, kik betöltve hiszik hívatásukat, ha a költők udvaronczai. Mind a költő, mind az æstheticus a szépre törekszik; a különbség köztök csak az, hogy egyik az analysis és elmélet, a másik a synthesis és gyakorlat útján jut el oda, vagy jobban mondva: egyik boneczol, a másik alkot, egyik abstract, a másik concret alakban igyekszik feltüntetni a szépet. Bizonyára két különböző tehetség és eljárás, de bizonyos pontig egyik a másiknak nélkülözhetetlen segéde, s a mint nem lehet képzelni valódi kritikust némi költői fogékonyság, sőt erő nélkül, épen úgy nincs valódi költő, kiben teljesen hiányozhatnék a kritikai eszmélet.

Katonában nem hiányzott, sőt jobban értette a tragikai művészetet, mint az akkori æsthetikusok bármelyike. A színpadon élt és nőtt föl s a mindennapi gyakorlat verítékével, a sokszoros tévedések árán vásárolta dramaturgiai ismeretei jó részét. Shakspeare német és magyar fordítmányai forogtak kezén s e nagy költő hatását költői pályájának második korszakában meg is érezni rajta. Műgondját már javítgatásai is tanúsítják. A censura ellen is leginkább æsthetikai szempontból kel ki, nem annyira a politikai irány, hanem a történeti hűség és tragikai hatás

érdekében. A történelmet első ifjúságától fogva tanúlta, s nemcsak az elbeszélő, de a kutató történelemírók műveiben is búvárkodott. Nem elégedett meg a nevek és tények puszta ismeretével, a dolgok és emberek ismeretére törekedett. Tudta, hogy a képzelem nem alkothat, ha az emlékezet nem nyújt elegendő anyagot. Általában történelmi tanúlmányai költői lelkesülése egyik főforrását képezték. Máskép volt meggyőződve, mint Kölcsey, ki a magyar történelemben nem látott elég alkalmas drámai tárgyat. Katona sokat talált s nem egy tragédia csíráját hordozta lelkében. Legalább idézett nyilatkozatából ilyesmit vehetni ki. Midőn Kún Lászlót és Árboczot, Bélát és Andrást, Forgáchot és Kis Károlyt, Zách Feliczиánt és az Anjouházat emlegeti, alkalmasint dráma-terveire gondol, mintegy atyai fájdalommal kiáltva: íme gyermekeim, kiket a censura már bölcsőjökben megölt!

S csakugyan Katona *Bánk bán*ja betiltása után fölhagyott terveivel s általában az egész drámaírással. Különben is már súlyosan nehezkedtek reá az élet gondjai. Agg és szegényedő szülőinek gyámol kellett s ez csak ő lehetett. Pesthez többé semmi sem kötötte, legföljebb egy pár jó barát s az egyetemi könyvtár olvasószobája. Mindenünnen csak csalódások intettek feléje. Írói álmai foszladoztak s jövedelme sem igen volt.

Nem tartozott a keresett ügyvédek közé s inkább csak mint mások segéde dolgozgatott. Végre szülői nógatására 1820-ban meglátogatá szülőföldét, hol némi kilátás mutatkozott a városi alügyvédi hívatal elnyerhetésére. Azonban az élet és hívatalkeresés gondjai között sem feledkezett meg annyi szeretettel ápolt tragédiájáról. Használni akarván a censura kegyelmét, óhajtotta volna kinyomatni. Ez volt mindene, érezte, hogy ér valamit, meg kell mentenie az elveszéstől s legalább egy emléckövet állítnia drámaírói pályája sírjához. Aztán a kecskemétiek jó indulatát is illő volt meghálálni, kik részvétet tanúsitottak sorsa iránt. Ajánlást írt müve elé, versekben, földiei képviselőjéhez, a városi tanácshoz. Egyszerű sorok, nincs bennök sem hízelgés, sem affectatio, mi mutatná, hogy ajánlása csak hívatal-hajhászatból eredt. Áradó érzelmeiben szülőföldjét szólítja meg a hálás szülött:

Te! mely nekem oly sokat osztogatál,
Anyás kebeled, hol a boltozat áll,
Melyben gyenge
Bölcsőm renge —
Te vedd is ez első szülöttemet el,
Arass, noha szűken is így, ha vetel!

A tanács szívesen fogadta az ajánlást, száz forint tiszteletdíjjal jutalmazta meg a költőt s még azon év november 2-án városi alügyvédnek

választotta. Íme az egyetlen kitüntetés, melyben életében részesült! De ez örömcsepp sem volt keserű utóíz nélkül. Műve kinyomtatásával többre czélzott, mint arra, hogy csak ki legyen nyomva. Mintegy föllebbezte művét a pályabíráktól és censurától az irodalomhoz és közönséghez. Hallani vágyott a kritika és közönség véleményét, hogy izgalmat, ösztönt merítsen belőle, melyekre oly nagy szüksége volt évődő természetének. Csalódott. Az 1821-ben Trattner költségén megjelent műből alig kelt el néhány példány, az irodalom pedig teljes közönynyel fogadta. Mind az ex professo, mind a dilettans kritika hallgatott. Egy rövid czikkecskét sem találni róla e korból maradt hírlapok és folyóiratokban. Annyi mindenesetre bizonyos, hogy *Bánk bán* megjelentekor csekély figyelmet költött s alig olvasta valaki. Katonának nem a kritika fájt, mint oly sok pályatársának, hanem a kritika hiánya. «A ki a becsületes recensiótól irtózik — kiált föl már többször említett értekezésében — az arra szándékozik, hogy munkájának jósága a nemzet hallgatása által érje el a præscriptio idejét — oh de ez nem megy, előbb-utóbb megtörténik az». Valóban nem hiában hívatkozott az időre, az emberek és műveik legigazságosabb bírájára; az idő ítélt s az egykor számba sem vett mű, ma legjobb tragédiánk.

E csapások lesújtották. Minden ellene látszott esküdni, a versenybirák, a censura, az irodalom, a közönség egyhangúan dörögték fülébe: szánts és vess; hagyjad másnak az áldozatot. Hogy mily fájdalmak közt vonúlt vissza a költői pályától, tanúsitja azon már többször idézett értekezése, mely nem egyéb, mint ingerült panasz, a legsubjectivebb munka objectiv alakban. Tragédiája megjelenése után nem sokára írta 1821-ik év végén. Drámai költészetünk akadályairól értekezik, s tulajdonkép saját szenvedéseit beszéli el. Fölhozza, mint legnagyobb akadályt, az állandó színház nem létét, meg volt győződve, hogy drámánk a szinpad és közönség közrehatása nélkül csak üvegházi növény marad s hiányozni fog a drámaíró legerősb ösztöne, melyet, mint nála is, semmi sem pótolhat. Emlegeti továbbá drámáinknak nyomtatásban meg nem jelenhetését, mert ösztönszerűen érezte, mily veszélyes, ha a dráma mintegy el van szakítva az irodalomtól. «Nálunk — mond többek közt — legyen bár haszonkeresésből vagy kártól való őrizkedésből, de nemzete rovására játékokat venni mindig vonakodik a nyomtató, elég áldozat az tőle, ha az ingyen kapott darabot kinyomatja és az esztendőkig izzadozó írót egy-két nyomtatványnyal kifizeti».

Saját művének sorsa lebeghetett szeme előtt; úgy látszik Trattner egy pár tisztelet-példánynyal

fizette ki. Harmadik akadálynak a nemzeti dicsekedést mondja, mely alatt közönségünk azon ízlését érti, hogy nem a jó alkotású, hanem a nemzeti dicsekedéssel teljes drámákat kedveli, mintha mondani akarná: nektek nem tetszik az én tragédiám, mert Bánk nem a hazáért hal meg, sőt ellenkezően, erőszakos szenvedélyeinek lesz áldozata, ti Kemény Simon és Zrínyi hazafiúi föláldozását szeretitek, nektek nem a tragikum kell a drámában, hanem a lyrában vagy rhetorikában fölolvasztott epikumféle. A censura elleni és a kritika hiánya miatti kikeléseit már említettük. Hatodik akadályúl a jutalom hiányát akarja említeni. «Mindazáltal — mond, mintegy szégyelve szándékát — sokkal büszkébbek vagyunk nemes nemzetünkkel, mintsem azt az akadályok közé tegyük. A jutalom az érdemnek következése. Az író mutassa meg előbb mit ér, a haza meg fogja mutatni miként jutalmaztasson.» Nem akar követelőnek látszani, gyűlöli az irodalmi nyegleséget és űzérkedést, de saját szenvedéseit irodalmunk balsorsába olvasztva, lelánczolt Prometheusként kiált föl: «Csak egy órát a mindenhatóságból és semmi mást nem csinálnánk, mint egy új Babylon tornyát, melynek első talpkövénél a világnak minden nyelvei egybe, beléd magyarba, zavarodnának!»

E hol lelkesűlt, hol bánatos hangulatba némi

epes, bár leplezett boszankodás vegyül győzelmes vetélytársa, Kisfaludy Károly ellen. Úgy látszik ismerték egymást, sőt Katona, Toldy szerint,[1] *Bánk bán*ból ajándék példányt is küldött neki, önkezővel írva reá: «Kisfaludi Kisfaludy Károlynak, szíves tisztelete és állandó barátsága jeléűl, a szerző».

Nem tudjuk mennyiben viszonozta Kisfaludy ez előzékenységet, annyi azonban bizonyos, hogy az ilyen ismeretség, melyet rendesen barátságnak szoktunk nevezni, nem zárja ki, kivált az ugyanazon egy pályán küzdők közt, se a féltékenységet, se egymás lenézését. Katona nem nézte le Kisfaludyt, sőt hihetően jeles tehetségnek tartotta, de fájt neki, hogy míg a *Tatárok*at, *Ilká*t mindenki dicsöiti, *Bánk bán*ja figyelmet sem ébreszt. Ő Kisfaludytól alkalmasint sokat várt, kivált a komikum terén, de föingerelte a közönség és irodalom izlése, mely a tragédia jogait történelmi rajzok és hazafias szónoklat által engedi porba tipratni.

Titkolt keserűsége önkénytelen kiáradt s bár nem említi Kisfaludyt, de minden körűlmény oda mutat, hogy e következő helyen reá czéloz: «Most hát támadjon egy, a ki e mód (t. i. a nemzeti dicsekedés) szerint írjon, már Magyarország mindjárt

[1] *Magyar költészeti kézikönyv* II. köt. 363. lap.

megtalálta Fénikszét — az egész nemzet nevében fölált egy, a ki kötelességének tartja hazája dicsőítésére a nagy lelket, a szép ízlést dobolni a nélkül, hogy még lenne valahol egy csekélyebb valami, melylyel amazt összehasonlítva lehetne nagynak és szépnek mondani. Visszarezzenti ez az egyszerre való erőszakos föllépése egynek, a másikat induló szándékától; mert teljességgel meg lehet győződve, hogy soha el nem tépheti annak kizáró privilegiumát, és mivel az ember oly gyáva, hogy mindenekelőtt szebbnek tetszik öntökéletessége, mint azé, a kit ily Deus ex machina módon maga eleibe hágni szemlél, inkább el áll — a dramaturgiáról szólunk — szándokától, mintsem egy csekélyebbnek vélt mellett második személylyé tétessék — eléggé balgatag magát megsértettnek érezni, midőn látja, mikép lesz egyik egyszerre magyar O — a másik magyar K — a harmadik magyar C — a nélkül, hogy még láthatott volna magyar X — magyar Y — vagy magyar Z-t, kiben amazok a győzelmet megvevén, őket e polczra az egybevetés (correlatio) emelte volna. Magyarország az ilyenek által kénytelen elismerni, hogy külső ember! ide nézz, itt van tehetségemnek sommája. A jobb ízlés neheztelve somfordál, az agyargó jövevény pedig, miután csakugyan megszemlélte a Fénikszet, hahotával kaczag, és a nemzetnek ily ostoba kedveskedés-

sel megszégyenittetett geniusza elpirúlva fordul el és boszankodva könnyez.» Aztán, mintha szégyelné epésségét, önmaga ellen fordul és mérlegetőzve így folytatja: «Minthogy az ember csakugyan oly embertelen, hogy örömest szeretné a dicsőség palástját a más nyakáról lerántani, noha épen ez a vetekedéssel bélyegzett érzés az, mely mindent előmozdít, jobban kellene a dicsérettel gazdálkodni és soha egynek egyszerre csorba nélkül nem adakozni; a ki a szép észnek áldoz, áldozzon az erőtlennek is akkor, midőn a soha meg nem fojtható titkos szózatnak, a kárörvendezésnek egy kis rostálgatással tömjént gyujt — még dramaturgiai kezdővoltunkkal úgy kell bánni, mint a csecsemővel. A nézőt és olvasót is ízlésbe kell hozni, hogy nem mindig a magyarok, mi magyarok! a szép. Ha ezeket föl nem leli is egy munkában, az még akkor is tökéletes lehet, midőn ezeknek hiányossága miatt elalszik rajta!!»

Ez volt utolsó föllobbanása. A mellőzött, a ki nem hallgatott költő, örökre elnémúlt. Ezután még csak egy pár történelmi értekezés került ki tolla alól, mint töredékei Kecskemét történelmének, melyet földiei kérésére megírni készűlt, de később abban hagyott.[1] Egészen szülőinek kezdett

[1] *A kecskeméti pusztákrol. Tud. Gyüjt.* 1823. IV. Szabados Kecskemét, Alsómagyarország mezővárosa történetei. Pest 1834. Csonka mű, halála után atyja adta ki

élni, kiket magához vőn és hívatalának, hol anynyira kitünt, hogy 1826-ban főügyvédnek választák. Az egykor dicsőségről álmadozó ifju homályban élő férfiú lőn, kinek híre nem hatott túl Kecskemét határain. De itt szeretet és tisztelet övezte. A szülék vágya végre betelt, egyetlen gyámolukat karjaik közé szoríthatták. A hálás fiú megfelelt a benne vetett reménynek. Hívatalába lépte óta minden megtakarított keresményét atyja adósságai letörlesztésére és testvérei segedelmezésére fordította. Boldog környezetet teremte maga körűl, melyben csak önmaga volt boldogtalan. Kedélye mindinkább sötétűlt, mind hallgatagabb lett s ha szólott, mint Csányi állítja, csaknem a különczségig laconicus és szenvedélyes volt. Mindemellett pontosan teljesítette hívatalos kötelességeit, sőt egy-egy bonyolúlt per, egy-egy elnyomott ártatlan védelme kikapta búskomorságából. Ilyenkor egész lelkesűlés szállotta meg, mintha tragédián dolgoznék s a küzdő szenvedélyeknek akarna költői igazságot szolgáltatni. Szózatos, ékesszóló lőn s igazságos hevében gyakran kíméletlen is. Szóval vagy írásban bárkinek megmondotta, mi szívén feküdt. A nép perczegős pennájú Katonának nevezte. Tódultak hozzá a szegények, mert pártfogójokat látták benne, kedvébe jártak el a hatalmasok, bár se hízelgéssel, se pénzzel nem lehetett lekötelezni. Külö-

nösen a bűnvádi ügyekre fordított nagy figyelmet. Már hivatalába lépésekor megszabadított egy ártatlanúl szenvedőt: «1820. nov. 2-án — írja jegyzőkönyvében — szabadítottam ki a fogságból egy Khönné asszonyt, ártatlanúl szenvedőt s ez legnagyobb perceptióm». Nem elégedett meg az előadott próbákkal, hanem maga is igyekezett földeríteni a bűn szövedékeit, azonban csupán gyanúból a kegyetlen vallatásokat soha sem gyakorolta, sőt egész erőből ellenök dolgozott. Tekintélyes ügyvéddé emelkedett, kitől féltek, de nem gyűlölték, kit szerettek, de egyszersmind tisztelték is.

Azonban se a tekintélyes állás, se szülői boldogsága nem tudták elfeledtetni vele ifjúkori álmait, a szinpad tündérvilágát, küzdelmeit és a bukást, mely minél zajtalanabb volt, annál hervasztóbban hatott kedélyére. Hol az író, ki elvetett tolláért kárpótlást talál? Hol a költő, ki boszulatlan fojthatja el a kebelében élő geniuszt! Katona érezte, hogy költőnek született, a közönség és irodalom egyhangú ítélete ellenére is, de önérzetéből már kipárolgott a szenvedély termékenyítő melege. Természetében semmi sem volt, mi föl szokta tartani az emberi szellemet az elhagyatásban, a balsors csapásai közt, nem a szerencsétlenséggel küzdő büszkeség azon lázas ereje, mely keserű gúnyban vesz magának elégtételt a

szenvedésekért, s a daczban talál támaszpontot; nem azon fönséges türelem, melyet semmi sem képes fölzavarni, mely fölemelt fővel, nyugodt mosolylyal s erős hittel halad az élet útain, a vérző tövisek közt is, czélja felé; nem azon ifjú rugékonyság, mely a remények sírján új reményeket növeszt, s az akadályokon csak erejét edzi; nem a szilárd akarat, vagy mély vallásosság azon lemondása, mely elég erős bárminő csalódást elviselni s nyugalmat teremteni a boldogtalanságban is. Katona csöndesebb, érzékenyebb, kétkedőbb és szenvedőlegesb természetű volt, mintsem daczos, türelmes, tevékeny vagy nyugodt lehessen. Geniusza folyvást drámaírói pályára ösztönözte, de *Bánk bán* bukásának emléke visszariasztotta; be-beköszöntöttek hozzá a lelkesülés órái, de legyőzhetetlen undor vett erőt rajta, mint valamely beteges idegzetű nőn. A meggyilkolt eszmék és érzések kínjai üldözték, s hogy meneküljön tőlök, a hívatalos ügyekben és borban keresett vígaszt. De ez csak szomorúbbá tevé, amazok csak fárasztták. Szülei és barátai nem értették, s ha érthetik vala is, zárkózottsága miatt nem enyhíthették volna részvétökkel. Mint az elítélt, némán, eltompulva ment sorsa elébe. Mégis mintha néha földerült volna szülei és testvérei körében, kiket nagyon szeretett s kikkel együtt lakott, mintha házasságról is kezdett volna

gondolkozni, s ki akarta volna ragadni magát elsivárnló kedélyállapotából. Azonban emésztődései, hívatalos terhe s nem egészen rendes életmódja aláásták egészségét. Szívfájásról panaszkodott, ebéd közben gyakran szívéhez kapott s nem egyszer mondotta testvéreinek: «Ez évben (1830) engem valami fog érni, vagy sok pénzem lesz, vagy megnősülök, vagy meghalok». Ugyanez év február havában egy levelet írt egykori tanulótársa s legmeghittebb barátja Elszánt Ferencz nevű pesti ügyvédnek, melyben fölkérte, hogyha megtalálna halni, meghidegűlt ujjairól húzza le gyűrűjét s adja át szíve választottjának, a kit különben soha sem árult el. A megírt levelet barátjának, vagy ha ez már nem élne, özvegyének czímezve, lepecsételte s városházi hívatalos szobája asztalfiókjába rejté.

Sejtelme csakugyan teljesűlt. 1830 april 16 án épen úri szék tartatott Kecskeméten, meg lévén még akkor a Koburg-Kohári nemzetség főúri joga a város fölött s ennek kiküldött képviselője jelenlétében intéztettek el a város és alárendeltek ügyei. A tanácsülés után nagy ebédet adott a város, melyen Katonának is, mint főügyvédnek jelen kellett lenni. Az ebéd hosszúra nyúlt, a mint ily alkalommal szokás s Katona csak négy óra tájban mehetett haza. Szokatlanúl jó kedve volt, sőt tréfálkozni is kezdett Sándor testvérével, a ki

épen szövögetett. Egy kis idő múlva egyik városi tanácsos barátja látogatta meg, a kivel elment egy közmulató helyre, hogy kiszellőzhesse magát. Már öt óra volt, midőn visszaindúlt a városházhoz hívatala folytatására. Azonban a bejárás küszöbén egyszer csak hirtelen megragadja barátja karját, eljajdul és összerogy. Szélhüdés érte s abban a perczben meghalt.

A tanács lezároltatta hívatalos szobáját s az asztalfiókban megtalálván Elszánt ügyvédhez czímzett levelét, tüstént elküldötték hozzá. Elszánt is haladéktalanúl értesítette a szülőket fiok óhajtásáról, a kik a gyűrűt levonván hideg ujjáról, csakhamar elküldötték neki. Azonban Katona szíve választottja, kinek nevét Elszánt soha sem mondotta meg, visszaküldötte a gyűrűt, azt izenve: «Van az elhúnytnak elég testvére, a kik jobban fogják azt használni, mint ő». Katona nemcsak fiatal, hanem férfi korában is szerencsétlen volt a szerelemben. Az a nő, a kit utolszor szeretett, még emlékét sem tisztelte. A szegény szülők kölcsönvett pénzen temettették el fiokat, mert benmaradt fizetését csak egy félév múlva tette folyóvá a tanács. Halálát nem hirdették a lapok, koporsóját nem kísérte pályatársai részvéte s a nemzet nem tudta, hogy legnagyobb drámaíróját vesztette el.

VI.

Bánk bán mellőzésének okai. A magyar drámairodalom kiinduló pontjai: a nyelvmívelés s az ősi dicsőség; Katona nyelve és verselése. Kisfaludy Károly drámái. Dramaturgiánk és a tragikum. Kazinczy költői iskolája. A politikai közszellem. Bánk bán késő sikerének okai. Irodalmi és politikai viszonyok. A kritika véleménye 1834—60. Vörösmarty. Toldy. Gyurmán. Greguss. Újabb vélemények.

Honnan e különös jelenség? Mi az oka, hogy Katonát annyira mellőzték e korban, melyben minden csak valamennyire tehetséges író is oly nagy figyelmet gerjesztett s gyakran a jóakaratot is érdemnek vették. Ez önkénytelen kérdésre már évek előtt felelni igyekezett egyik folyóiratunk [1] s a szenvedélyes pártoskodást, a személyes féltékenységet hozta föl. «A hívatalos magyar litteraturában, a jó barátokkal fraternizáló kritikában — mondá a többek közt — nem volt annyi méltányérzet, nem volt annyi szemérem, hogy Katona *Bánk bán*ját csak rövid említésre is méltatta volna». E vélemény meg nem állhat, nem azért, mintha az akkor uralkodott irodalmi pártok igazságosbak lettek volna a mostaniaknál,

[1] *Életképek* 1845. II. félév, 20. sz.

vagy általában az irodalmi és politikai pártok képzelhetők volnának némi, részint a helyzet természetéből, részint egyesek lelkiismeretlenségéből folyó igazságtalanságok nélkűl. Azonban midőn valamely művet teljes közönynyel fogad a közönség és kritika egyaránt, midőn az írónak sem barátjai sem ellenségei nincsenek, akkor a mellőzés okát soha sem a pártok cselszövényeiben kell keresnünk, hanem vagy az író lelketlenségében vagy a korviszonyokban. Hogy a legnagyobb példákat hozzam föl, Milton *Elveszett paradicsom*ának nem a kritika cselszövénye vagy hallgatása ártott, hanem a II. Károly alatti politikai és vallásos visszahatás; Shakspearet egy darab ideig nem az írigység sűlyeszté feledésbe, hanem majd a puritanismus, majd az utolsó Stuartok alatt lábra kapott franczia ízlés. Hasonló tényezők folytak be Katona tragédiájára is. A *Bánk bán* iránti közöny nem Kazinczy és Kölcsey igazságtalanságában, sem Kisfaludy Károly írigységében rejlett, hanem magában a korban s leginkább dramaturgiai viszonyainkban.

Nálunk a múlt század végén a színház nem anynyira benső szükségből fejlett, mint inkább a nemzeti visszahatás egyik mesterséges eszközeként, nem hagyományos és naiv mulatság volt, hanem a nyelvmívelés és hazafiasság czélzatos iskolája. Midőn 1790-ben az ország rendei a föl-

állítandó akadémia fölött vitatkoztak, többen azon véleményt fejezték ki, hogy a magyar nyelv mívelését ily intézetnél jobban elősegélné a nemzeti játékszín. Néhány lelkes ifju kapva-kapott a szón s előállott az első színtársulat, néhány író követte az ifjak példáját, fordított és írt, részint hogy magyar szó hangozzék a színpadon, részint hogy őseink dicső emléke példáúl ragyogjon a már fajuló nemzet előtt. A nyelvmívelés és az ősi dicsőség iránti kegyelet szempontjából indúlt ki drámairodalmunk, tehát oly szempontokból, melyek a drámai művészetben alárendelt fontosságúak. Mindez természetes volt, valamint az is, hogy a midőn megkezdődött a nyelvújítás harcza, a nyelvújítók alig kívántak többet a drámától, mint újításaik elfogadását. Megtisztítni és fordulatosbbá tenni a nyelvet, erős formai érzéket költeni föl versben és prózában,. volt a mindennél főbb s szükségesb törekvés. Általában e korban kelleténél többet adtak a külsőre, s csaknem lényegesb volt a kifejezés, mint a gondolat; általában e mozgalom vezéreinek legtöbb tehetségök és érzékök volt a lyrára, legkevesebb a drámára; nem is igen beszéltek róla, annyira, hogy Kölcsey 1826-ban megjelent dramaturgiai czikkeiig alig jelent meg e nemben valami figyelemre méltó. Kazinczynak csak a stylusra volt gondja. Goethetől is leginkább ezért

fordított egy pár darabot, ezt kötötte a színház-igazgatók és költők lelkére is. Gulácsit, a debreczeni színház igazgatóját, kérve kéri, hogy addig ne adasson elő se fordított, se eredeti darabot, míg Szemere a grammaticalis vétkektől meg nem tisztítja.[1] Kisfaludy Károlyhoz írt levelében is csak a nyelvre és verselésre nézve tesz megjegyzést. «Ítéletemet kívánod — úgy mond — dramaturgiai dolgozásaid felől. Én e mezőben soha sem mertem vágtatni, érzem kevés erőmet, s ez legalább szerénységem bizonyítványa. Engedd tehát, hogy csak jambusaidra mondjak egy pár szót.»[2]

Ily körűlmények között Katona, a ki épen nem volt nyelvújító, ha sokkal nagyobb tehetségű drámaíró lesz vala is, bajosan nyerhetett volna elismerést oly műbíráktól, kik nem igen foglalkoztak a dramaturgiával s mindnyájan a nyelvújítók pártjához tartoztak. Ő tulajdonkép semminemű párthoz sem tartozott, sem a nyelvújítókhoz, sem a régihez ragaszkodókhoz, s épen oly kevéssé tanúlta Révait, mint a *Debreczeni grammatikát* és Verseghyt. Úgy írt, a mint beszélt, egész nyelvtudományát csak a néptől vette s más

[1] *Új magyar múzeum.* 1859. Kazinczy levelezése Vidával 271. l.

[2] *Kazinczy Ferencz levelezése Kisfaludy Károlylyal s ennek körével.* Kiadta Kazinczy Gábor. Pest. 1860. 5. l.

ezel nem lebegett előtte, mint a szenvedélyek drámai kifejezése. Az *egy*-et *egyj*-nek, a *csontjok*-at *csontyok*-nak, a *szánj*-t *szány*-nak, a *véresen*-t *véressen*-nek írja, nem ismer *ik*-es igéket, néha, bár ritkábban, szókötési hibákat is követ el, csak egyetlenegy új szót használ és semminemű idegen fordulatok átültetésével nem bajlódik. Neki nem írhatta volna Kazinczy, a mit Kisfaludy Károlynak írt: «Erőt szerezvén a franczia és német nyelvekben is, annál inkább meg fogod nemesíthetni a honit, általhozván azoknak kényességeket». A nyelvújítók nem olvashatták tragédiáját szánó mosoly nélkül, ha történetesen kezökbe akadt, a régihez ragaszkodók pedig alkalmasint még hamarább dobták félre, mert nem volt áradozó jelzőkkel rakott, köznapilag folyékony és jellem nélküli, mi annyira sajátja a Kazinczy-ellenes íróknak; sőt ellenkezőleg Katona erőre, rövidségre, s az egyéni legfinomabb árnyalatokat is kifejező jellemzetességre törekedett, inversiós, szaggatott s épen azért olykor homályos is.

Általában az 1811-től 1830-ig terjedő korszakban senki sem foglal el oly isolált állást, mint ő. Az *érzemény* szót kivéve, nem használ új szókat, de a *pólus, chaos, jus, virtus* és *ritter* szókon kívül idegeneket sem. Hiányzik művében az öntudatos latinismus, germanismus és gallicis-

mus, de igen a köznapi hungarismus is. Se az írók, se az útczák nyelvét nem vitte a színpadra, amaz igen erőtlennek és mesterkéltnek, emez igen egyszerűnek és alantjárónak látszott előtte. Maga teremtett magának nyelvet, mely nyelvtanilag nem szabatos ugyan, de az költőileg. A szók és szófűzések közt nem válogatott a csín és hangzatosság kedveért, de igen, ha a drámai helyzet és szenvedély úgy kívánta. Kedveli a jellemző kifejezéseket, még ha nyersek is s inkább eszménye az erő, mint a báj. Jambusai néhol erőltetettek s ritkán oly tiszták és gördülékenyek, mint a Kazinczy vagy Berzsenyiéi, de a színpadon jobban szavalhatók Vörösmarty leggyönyörűbben hangzó helyeinél. Kevés tetszetős és hangzatos mondatot válogathatni ki belőlök, de a maga helyén, a helyzetek és indulatok körűlményei közt, majd mindenik épen azt fejezi ki, a mit kell. Pathosz ömlik el rajtok, nem az a rhetorikai, mely olvasva oly könnyen megcsalja az embert, hanem ama drámai, mely a jó színész ajkain annyira megrázó. Szóval Katona nyelve valóságos drámai nyelv, melynek csak az a hibája van, hogy néhol többet akar kifejezni, mint a mennyit érez, vagy pedig küzdeni látszik önmagával és a nyelvvel, hogy mindent kifejezhessen. Épen e drámaiság, épen ez isolált állás miatt nem víhatott ki tetszést. Talán igazi helyé-

ről a színpadról hallva, mind az ujítók, mind a régihez ragaszkodók többet találtak volna benne, így a papíron és elfogúltan olvasva, nem igen tűnhettek ki bájai.

A magyar dráma másik kiindúló pontja, az ősi dicsőség, sem igen kedvezett Katona szellemének, mely, mint minden valóságos tragédiaköltőé, leginkább az emberi tévedésekből vette táplálékát. «Századok óta hamvadó nagyapáink jeles tetteit követésűl a méltó unokáknak sírtermeikből mintegy elővarázslani s a régi omladozott várak emlékeit föleleveníteni főczélja a nemzeti színészetnek», — mondja egy színczédula e korszak végén [1] s elég találóan jellemzi az uralkodó ízlést. Az ősi dicsőség képeit óhajtottuk látni, melyeket betemetett a sivatag jelen, a hazafiság és föláldozás fölindulásait vágytuk érezni, melyeket már-már elvesztettünk. Innen magyarázható ki, hogy Körner *Zrínyi*je két fordításban jelent meg, Kemény Simont ketten dolgozták föl s Hunyadi Jánost és Mátyást annyi drámaíró választotta tárgyúl. Már magok a történelmi nagy nevek és tények meghatották a közönséget. Emlékezni és remélni tanították, hogy a dicső múlt díjában lelkesüljön egy jobb jövőért. A magyar dráma ez iránya nevezetes hatással volt a hazafi-

[1] *Honművész* 1833. II. félév 65. szám.

érzések ébresztésére, mit nem lehet eléggé méltányolni, azonban az is bizonyos, hogy nem igen kedvezett a drámai művészet magasb fejlődésének, mi mint tény, szintén nem maradhat megjegyzés nélkűl. S épen azért nem lehet rossz néven venni Katonától, ki annyira lelkén hordozta művészete érdekeit, hogy ez irányt nemzeti dicsekedésnek bélyegzé. «Most a játékban sem igen nézi azt a magyar, — kiált föl gúnyosan — hogy mint van a *kidolgozás*, hanem mint van a *morál;* ő előtte az a szép, melyben több-több jeles mondások vannak, annyival inkább, ha azok nemzetét érdeklik, teli torokkal s botokkal való dörömbözéssel adja ki megelégedését; igaz, hogy itt csak a hebehurgya ifjúságot vagy a bárdolatlan köznépet értjük, de mivel épen ezek miatt a jobb ízlésű abban hagyja a játékszínben való járdogálást, a dörömbözés, melyet az agyargó idegen nevetve beszél el hazájában, lesz az írónak útmutatója, hogy ha dicsőséget akar aratni, nem jóalkotású, hanem csak dicsekedéssel teljes hazai drámát kell írni, még a szép tettek is elmaradhatnak, elegendő az, ha tele tömetik a darab azoknak dicsekedő emlegetésével.»

Vajon túlzott-e ez a rajz, midőn még mostani viszonyainkra is illik, habár nem is oly nagy mértékben, mint azelőtt? Katona tragikai érdekre, drámai hatásra törekedett s épen azért nem tet-

szett. A hol a *Tatárok* oly rendkivüli lelkesedést gerjesztettek, ott *Bánk bán*ra nem várhatott méltánylat. Valóban Kisfaludy Károly hatásának egy részét hibáinak köszöni. Bizonyára nem becsmérlendő e nevezetes író, ki oly nagy befolyással volt szépirodalmunk fejlődésére, de lehetetlen érintetlenűl hagyni drámái- és tragédiáinak koszorúit épen akkor, midőn egy oly költőnek kell igazságot szolgáltatni, kit mellette annyira mellőztek, hogy észre sem vették. Kisfaludy Károly mindenesetre nevezetes egyéniség a drámairodalomban is. Komédiánknak részint irányával, részint egy pár sikerült művével úgyszólva alapját vetette meg, sőt a szorosb értelemben vett drámában is meg vannak érdemei. Megbuktatta a színpad durva nyelvét s az uralkodó drámai ízlésnek elődeinél nemesb kifejezést adott. Mindez tagadhatatlan tény, de az is bizonyos, hogy érdeme inkább relativ mint absolut, s drámái és tragédiái épen nem sikerült művek.

Első műve a *Tatárok Magyarországon*, melyet oly nagy tetszéssel fogadtak, alig érdemel kritikát. Alapeszméje az, hogy a magyar még ellenségeit is tiszteletre és részvétre bírja. Hazafi föláldozáson, az adott szó szentségén és vitézségen fordúl meg a dolog, melyek szomorú körülmények között fejlődnek ki ugyan, de sokkal dicsőbb tulajdonok, mintsem elég tragikai alapot

képezhetnének. A cselekvénynek nincs drámai központja s a drámai indokolás mindenütt hiányzik. A boszús Kajuk kiengesztelődése, Orangzeb megtérése mind érthetetlen és erőltetett jelenetek. Kobut cselszövénye lehetne még valamennyire drámailag érdekes, ha a költő értene a szenvedélyek festéséhez vagy legalább tudna némi ügyességgel bonyolítani. Azonban a hazafias alapeszme elég volt a közönség részvétét fölébreszteni s a német színpadról lehangzó magyar szó, nemzetiségünk diadalaként tűnt föl, mi a drámát is mintegy megdicsőíté. *Ilka* szintén nem egyéb, mint a magyar vitézség rajza. Egyetlen drámai személy sincs benne, leginkább Alexis látszik annak, de nélküle majd épen úgy megtörténhetnék minden, legalább föláldozása a cselekvény kifejlődésére semminémű lényeges hatással sincs. Az egész mű a magyar amazon dicsőítéseért van írva, ki fölgyújtja Nándor-Fehérvárat s hazafiait győzelemre segíti, a mi rendesen elég ok szokott lenni tapsra. *Kemény Simon,* melyet azelőtt Bolyai is kidolgozott, már tárgyánál fogva nem lehet dráma. Kisfaludy annyiban szerencsésben dolgozta ki, hogy nála Kemény nem Hunyadi megegyezésével áldozza föl magát, mi Bolyainál annyira eltörpíti Hunyadit. Azonban egyik sem tudott belőle egyebet alkotni történelmi rajznál. *Szécsi Mária, Szilágyi szabadulása, Barátság és*

Nagylelküség szintén minden egyebek, mint drámák.

Leginkább *Stibor, Zách Klára, Irene* tragédiái érdemelnek figyelmet, de mindenik azon organicus hibában szenved, hogy a meg-meginduló tragikai érdek mintegy el van fojtva bennök. *Stibor*ban a hős bukásának a fiával való meghasonlásból kellene folyni, úgy is indúl egy pár helyt, de elvégre is egy mérges kígyó lép föl nemesisként, kirágja Stibor szemeit, mire ez megőrűl s a mélységbe rohan. Legenda- vagy népmondában, mint az Isten csodálatos büntetése, megállható kifejlés volna, de drámában a legviszásabb valami. *Zách Klárá*ban az atya és leány egyaránt csak szánalmat gerjesztenek. Ha Klárának egy gondatlan szavából vagy ártatlan tetszelgéséből merítene bátorságot Kázmér a merényre, vagy az atya nagyravágyása vonna leányára gyászt és önmagára bukást, e pusztán szomorú történet közelednék valamennyire a tragédia felé. *Irené*ben is, mely egyébiránt legjobb műve, épen arra nincs elég súly helyezve, minek alapúl kellene szolgálni. A görög leány teljesen szenvedőleges alak, s inkább az esetlegességnek, mint a szabad akarat tévedésének áldozata. Neki egész cselekvő szenvedélyességgel kellene csüggni azon eszmén, hogy hazája javáért mintegy kötelessége a szultán hárem-hölgyévé lenni, s azon csalódásban

bukni el, hogy mind szívét és becsületét eljátszotta, mind hazájának nem használt. *Csák Mátéja* is, mint tragédia, aligha sikerült volna. Legalább a fönmaradt töredék ilyesmit bizonyít. Nagy haladás van ugyan benne a jellem és korrajz tekintetében, de cselekvénye kettősen indúl s a Csák Máté viszonyából kevés tragikai érdek látszik fejlődni.

Ezek voltak azon kor ünnepelt tragédiái, melyek mellett *Bánk bánt* észre sem vették. S vajon az irodalomban több érzék volt-e a tragikum iránt, mint a közönségben. Nem sokkal. Azon egy pár dramaturgiai értekezésben, melyek e tájt megjelentek, mindenről volt szó, csak a tragikumról nem, sőt e tekintetben Kölcsey sem kivétel, e kor legnevezetesb kritikusa. Az ő dramaturgiai czikkei maig is irodalmunk gyöngyei. Nem hódolt az uralkodó ízlésnek, nem állott a Kisfaludy dicsőítői közé s csak vígjátékait tudta méltányolni. A mit Körner *Zrinyi*jéről írt, mind tartalomra, mind formára nézve, egész mostanig irodalmunkban fölűl nem múlt drámabírálat. S mégis midőn *Zrinyit* a legélesebb analysissal minden oldalról megtámadja, feledi vizsgálni az alapot s nem látszik érezni, hogy Zrínyi, mint történelmi alak, nem lehet tragikai hős. Ő minden magyar kritikusnál jobban ismerte a görög drámákat s tudhatta volna, hogy a görögöknek

soha sem jutott eszökbe Leonidást tragikai hősül venni föl. Aischylosz *Persáinak* hőse is nem a győzelmes vagy dicsően elesett görög, hanem a büszke Xerxes, ki az egész világot meg akarja igázni, fölidézi az istenek haragját s megtörik egy maroknyi nép erkölcsi erején. Oly férfiú halála, ki híven teljesíti kötelességeit, örömest áldozza föl magát hazájáért, nem lehet tragikailag megrázó. A néző és olvasó szintén örömest kívánna vele együtt meghalni s e fölindulás a rajongó lelkesülésé, s nem a részvét és félelem, a szánalom és megnyugvás azon fölindulása, melyet a tragikumtól szoktunk várni. Kölcsey azt hiszi, hogy Zrínyit tragikai alakká tehette volna Körner, ha olyannak rajzolja, ki küzd és szabadulni akar, míg végre reményei füstbe mennek. Annyi bizonyos, hogy így drámailag érdekesb alak vált volna belőle, de aligha tragikaibb. Mert így is mi lehetne azon tragikai tévedés vagy bűn, melyért Zrínyinek bukni kell, s vajon dicső halála hathat-e reánk tragikai bukásként? Teljességgel nem. Íme a legjelesebb kritikus hogyan vélekedik a tragikai alapról! S nem jellemző-e az is, hogy ő, kinek más tekintetben a dráma iránt oly élénk érzéke volt, így kiáltott föl 1827-ben, tehát hat évvel *Bánk bán* megjelenése után: «Drámai próbáink közől a komoly nemben még egy sem tűnt föl, mely a kritikusnak, mint kritikusnak figyel-

mét megérdemelné».[1] Vajon olvasta-e *Bánk bánt*? Ha igen, akkor bizonyosan a szenvedély erős festése és a határzott jellemzetességre való törekvés tetszhettek vissza neki, mint oly dolgok, melyek ellenkeztek akkor költészetünk egyoldalú eszményiességével.

A Kazinczy költői oskolájának egyik főjelleme az úgy nevezett klassikai eszményiesség volt. Valóban akkori költészetünk részint görög és római alapokon nyugodott, részint Goethe és Schiller költészetének ez alapokkal rokon sajátságaiból vette táplálékát. Az ideál volt a jelszó, a görögök és Goethe voltak Kazinczy és Kölcsey kedvenczei. A mint e nagy költők mind inkább kezdettek távozni a német élettől, hogy úgy érezzenek és szóljanak, mint Görögország derűlt gyermekei, annál jobban tetszettek a mieinknek. Kazinczyt nem *Faust* ragadja meg, hanem *Iphigenia,* nem annyira a német balladák tetszenek neki, mint inkább a római elegiák, melyeken Propertius hatása érzik. Ez irány nálunk is, mint mindenütt, többé-kevésbbé elnyomta a tisztán keresztyén és nemzeti elemet, s nem kedvezett a jellemzetesnek, a képzelem szabadságának, melyek ama két elem hű kísérői szoktak lenni

[1] *Kölcsey Ferencz minden munkái.* Második bővített kiadás Toldy Ferencz által. III. k. 44. lap.

minden európai költészetben. Való, hogy a keresztyén költészet a klassikai nélkül nem fejlődhetett volna oda a hol van, a renaissancenak egész polgárisodásunk sokat köszön. Az is ketségtelen, hogy Corneille és Racine költőibben és igazabban fejezik ki a franczia szellemet, mint Hugo, Dumas; hogy Schiller és Goethétől tisztán nemzeti szempontból is messze állanak a német romanticusok, sőt nálunk is Berzsenyi sokkal nemzetibb költő, mint sok tetőtől talpig magyar lyricus. A fönnebbiek nem is egyébre czéloznak, mint megjelölni a különbséget, jellemezni a rendszert, mely, kivált a mint nálunk fejlődött, szigorúbb és merevebb volt, mintsem befogadhatta volna Katona szellemét, mely a klassikaiatlan Shakspeareből táplálkozott. Ha Kazinczy drámával foglalkozik és Katona barátja, bizonyosan épen oly rosszúl dolgozza újra *Bánk bán* első jeleneteit, mint Goethe a *Romeo és Juliá*éit, Kölcsey épen úgy meggyöngítette volna az egész tragédiát, mint Schiller *Macbeth*et. De a mi költőink nem foglalkoztak drámával, a lyra, tanköltemény, epigram s ritkábban a ballada és románcz volt fő elemök. A költői tartalmat a mi illeti — mond Erdélyi e korra vonatkozólag — tetszettek a szelíd, gyöngéd érzelmek, az erősbek ritkán. Tárgy és kidolgozás gondos és válogatott. A szenvedély alig ecsetelve, sőt gyakran meg-

halva, mint a görög szobrok legtöbbjein. Egyszerűség, mint a három húru lanton, szemérem, minő a múzsáké.[1]

E gyöngéd, egyszerű és gondos lyra összhangját kellemetlenűl zavarta meg a szenvedély amaz ereje, sőt vadsága, mi Katona tragédiájából kihangzik. Nem tetszhettek ez élesen jellemzetes magyar alakok, melyeknek előképeit sem Schillerben, sem Goetheben nem lehetett föltalálni. Minden klassikailag fegyelmezett ízlésnek vissza kellett döbbenni azon jelenetektől, midőn Bánk kétségbeesésében fejét földhöz nyomva görgeti, vagy Petur véres karddal rohan be a királyi palotába s nem épen szabatos jambusokban és szókötési hibával riad Ottó herczegre: (IV. f. 12. jel.)

Fel innen ördög! úgy is számtalanszor
Térdeple sírva itt az emberi
Szeretet, de senki sem nyitott neki
Ajtót; — keresztyének valának ők,
Kik csak tanuságúl szemlélték az
Imádtatott keresztre — látni, hogy
Ők is mikép feszegethessék az embert,
Először elrabolván mindenét.

S ha még ide vesszük, hogy *Bánk bán* megjelenésekor még alélt volt a közszellem, melyet az

[1] *Pesti Napló* 1855. II. félév, 74. sz. Egy századnegyed a magyar szépirodalomból.

1825-iki országgyülés ébresztett öntudatra, kevesen érezték hazánk politikai hanyatlását, s így a közönségnek nem sok érzéke lehetett e tragédia hátteréhez, — mely az arany bulla korszaka — sem Bánk bukásának tragikai indokaihoz, melyek a hazafiság és kötelesség, a monarchiai érzület és felségsértés sajátszerű vegyületei; mind előszámláltuk azon okokat, melyek miatt e mű a maga korában nem tetszhetett.

S csakugyan ez okok enyészte- vagy gyöngültével kezdett ébredezni iránta a részvét. Tisztán dramaturgiai viszonyaink ugyan keveset javúltak, de az irodalmi és politikai élet nagy változásokon ment át. Vörösmarty geniusza a képzelem szabadságát hirdette s ismeretlen tartományok felé nyitott útat. Hiába siratta Berzsenyi az ízlés romlását s nevezte a Vörösmarty *Két szomszédvár*át kannibali műnek, a merev klassikai eszményt nem lehetett többé visszaállítani. A görög istenek tünedezni kezdettek, a szép fogalma szélesb körűvé vált, s a nemzeti szellem kezdé áthatni egész költészetünket. Sőt már a költői nyelv sem vala többé a Kazinczy megújított nyelve. Vörösmarty épen annyit tanúlt Zrínyitől és Mikes Kelementől, mint tőle, s a régi és új vegyületéből alkotta meg nyelvét, mely újítót és régihez ragaszkodót egyaránt elragadott. Shakspeare lőn a magyar színpad királya, s a

franczia irodalmi nagy változás, mely lerázta a klassicismus békóit, fiatal költőink rokonszenvével találkozott. A kritika nem igen bajlódott többé az eszménynyel, az egyéni és jellemzetes lőn jelszava, mit azután egész a túlságig vitt. A nemzeti szellem mind nagyobb hódításokat tőn, s a győzelmi zajban Petőfi szilaj múzsája hallatta szavát. A politikai életben 1825 óta szintén hasonló forrongás mutatkozott. Ébredezni kezdtünk a veszély zajára, a megalázás visszaadta önérzetünket. Az eddigi üres hazafiság tartalmat nyert, s a nemzeti szellem mind alakítóbban hatott politikai viszonyainkra is. E levegőben, e sugarak melegén nyiladozni indúlt Katona eltapodott költészete. Vörösmarty után, Petőfi megjelenésével többé nem látszhatott tragédiája durva és prózai műnek, sőt egy és más szempontból épen beillett ez új mozgalomba. A fejlődő politikai élet szintén elősegítette sikerét. Midőn az 1825-ki országgyűlés szónokai a nemzet tapsai közt követelték vissza az elvett jogokat, érthetőbb lőn Petur, ki monarchiai érzelmű s mégis egész szenvedélylyel dörgi: (II. felv. 2. jel.)

Meg kell erősíteni régi szent
Első királyunktól kitett szabadság-
Beli jussainkat, vagy ha megmutatja,
Hogy a hazám boldogságán segít
Ezen szabadság eltörlése — egy szót

Se' szólok: ámde még ez a szokás
E század, Árpád vére, a magyar
Érzés, magyar javak virágzanak:
Mind addig azt fogom kiáltni: üsd az
Orrát magyar, ki bántja a tied.

Midőn politikai mozgalmaink néhol fölzavarták a családi és baráti viszonyokat, nagyobb részvétre számíthatott Bánk is, kiben a hazafi összeütközésbe jő a magánemberrel, s a szenvedély erőszaka a politikai elv ellen támadt. A tragédia végjelenése pedig, melyben a király kibékűl a már-már lázadozó nemzettel s neje ravatalára borúlva, így szól hódoló alattvalóihoz: (V. felv. 7. jel.)

Magyarok! igen jól ismerem, szeretnek,
Enyimek! Hogy ily nemes szívekkel egybe
Férkezni nem tudtál Gertrudisom!

csaknem a közelmúlt másolatának tetszett s így a politikai fogékonyság némi vezetője lőn az æsthetikainak.

Az életre ébredő tragédia Vahot[1] szerint 1826-ban került volna először színpadra Pécsett, azután 1828-ban Kassán; mind két helyt sikerrel. Úgy látszik, se a még élő költő, se az irodalom nem vett tudomást ez eseményről. Általában

[1] *Magyar Thalia* 1853. 101. lap.

ez adathoz kétség fér. Első biztos adatunk 1834-ről van, midőn Kolozsvárott Egressy Gábor választá jutalomjátékáúl. A sikerről a *Honművész*[1] levelezője csak annyit jegyez meg, hogy szerző helyesen találta el a föltűnő charachtereket s nálunk, hol középszerű eredeti darabot is oly gyéren írnak, egy marad a jobbak közől. Az ország fővárosában, Budán, 1835-ben adták először. Inkább a közönségnek tetszett, mint a kritikának. «E darab — mond a *Honművész*[2] — eredeti színműveink közt bizonyára egyik főhelyet érdemelne színi hatásra nézve, ha azok belőle kihagyatnának, melyek untatók és nem mívelt színpadra valók, nevezetesen a hosszú elmélkedések, ellenbeszélések, asszonybecsmérlések, s több más nyerseségek, melyeket a míveltebb érzésűek megdöbbenés, kaczagás, s némi sziszegés nélkűl nem hallhattak. Ez utóbbi czikkelyek csak durva nemzetek erkölcseihez, aljasabb színpadra s így aljasabb néposztályhoz is illők, s a nemesebb publikum előtt soha tetszést nem nyerhetnek». Csodálhatni-e, hogy 1821-ben hallgatott a kritika, midőn 1834-ben is így szól. Általában minél inkább fejlődött az új szellem az irodalmi és politikai életben, annál jobban erősödött a tragédia iránti részvét.

[1] *Honművész* 1834. 78. sz. 621. lap.

[2] *Honművész* 1835. I. félév. 19. sz. 146. lap.

Az 1839-ik évben diadalait kezdi ünnepelni. A *Honművész*[1] ekkor már remek szomorújátéknak nevezi, s Hugo Victor dramaturgiai elvei szerint itéli meg, jeléül, hogy nem csak széttörtük a merev klassicismust, hanem a franczia romanticismus szélsőségei felé is hajlunk, melyekkel egyébiránt Katonának csak annyi köze van, hogy mind reá, mind Hugóra befolyással volt Shakspeare. A *Rajzolatok*[2] szintén dicséretekben áradoz, s oly darabnak nevezi, melyet a legnagyobb drámákkal mérlegbe vethetni. Az *Athenaeum*[3] már sokkal tartózkodóbb. «Sok tekintetben — mond Vörösmarty — hiányos és némileg vad, de erővel teljes színmű, első és utolsó műve e nemben a korán elhúnytnak. Legkevésbbé sikerült Bánk bán charachtere, kiben nem látjuk azon szilárdságot, mely az általa elkövetett merész és nagy felelősségű tetthez kívántatik. Tökéletesbek Petur, Biberach, Otto, Tiborcz; Gertrud nem egészen érthető. Melinda a legnehezebb föladat az egészben, talán nem minden részben tökéletes is, de helyenként meglepően szerencsés vonásokkal van ábrázolva. Az egész mű minden esetre magasb tehetségre mutat s nem hűtlen másolata

[1] *Honművész* 1839. I. félév. 26. sz. 205. lap.
[2] *Rajzolatok*. 1839. 25. sz.
[3] 1839. I. félév. 418. lap.

a kórnak, mely noha hanyatlásnak indúlt s a hajdani erőből vadságra fajúlt, mégis sok jelével bír a férfiasságnak s lovagi szellemnek. Drámai, sőt színi hatás tekintetében végre a mű ritka tünemény, ha meggondoljuk, hogy akkor íratott, midőn dráma kevés, a színház bujdosó volt, s hogy a szerzőnek ez első munkája. Csupán a negyedik fölvonást kívánnók kiigazíttatni, mely lassú és fárasztó s kihagyatni azt, midőn Bánk bán együtt találja Melindával Ottót, ha egyébiránt ezen megjelenés nem a színész tévedése volt s a helyett, hogy mint valószínű, megrohanja, visszamegyen.» Vörösmarty oly dolgokat mond hibáknak, melyek részint a tragikai alap szükséges következményei, részint a helyzet és jellemből folyó mozzanatok. Toldy magánkörökben szint' úgy nyilatkozott, mint Vörösmarty s később *Irodalomtörténet*ében még bővebben formulázta ítéletét a következőkben:

«Egy tragédiánkban sem egyesűlnek nagy hibákkal oly nagy erények, mint *Bánk bán*ban. Egyfelől kettős cselekvény: Petur összeesküvése, s a Bánk családi szerencsétlensége, melyek egymásba játszanak ugyan, de a nélkűl, hogy egyik szükségképen támogatná a másikat, mindenik függetlenűl magára bonyolódván s fejlődvén ki. Másfelől a főbb jellemek hibás conceptiója: az érthetetlen Gertrud; az örökké habozó Bánk, ki

még feleségének sem hisz, egy politikai Hamlet, kit elhatározatlansága örökös passivitásra kárhoztat, s kinek boszútette is csak a percz által parancsolt önvédelemnek tűnik föl; a gyanússágig szenvedőleges Melinda, ki mégis egyetlen odavetett szótól rögtön megőrűl; a vízeszű s mégis szerencsés csábító, gyáva s mégis hármas gyilkos Ottó, ki még tolvajjá is tétetik; az ostoba intrigáns Biberach, ki magamagát minden ok nélkűl elveszti; a szánalomig gyönge Endre király stb. De másfelől néhány éles és határozott egyéni jellem (az összeesküdteké) mellett, a szenvedélyek erőteljes kibélyegezése, a lélektani fejlesztések szigora egyes momentumokban, s a valódi, nálunk páratlanúl drámai dictió, teljes méltánylást érdemel, bár ez a dictió is gyakran az érthetetlenségig szaggatott és homályos; míg a nyelv mind hibátlanság, mind csín tekintetében még korától is elmarad; a vers pedig kortársaiénál semmivel sem jobb. *Bánk bán,* egészben, kétség kívül nagy tehetséget bizonyít, de inkább megrázkódtató mint vonzó, mert fönség nélküli, mű: hiányozván benne azon emelő hatás, melyet a tragikum a külsőleg bukó, de erkölcsileg győző, erény által hoz elő.» [1]

[1] *A magyar nemzeti irodalom története.* Írta Toldy F. Buda-Pest, 1878. 220. l.

Midőn 1845-ben a mű zajosb elismerést nyert, az *Életképek*ben[1] Sebeshelyitől (Gyurmán Adolf) egy igen kedvező bírálat jelent meg, de a mely mégis minden nyomon elárulja a tragikai alap erősségében való kétkedést s csak a jellemzés művésziességének adózik teljes méltánylattal. Sajnálja, hogy Katona a II. Endre korának politikai nagy fontosságú tényeit csak háttérűl használja s nem abból szövi ki cselekvényeit. Ugyanazon vád, melylyel némely kritikus Shakspeare *János királyát* vádolja. Azonban a mi kritikusunk menti is Katonát, még pedig azzal, hogy kénytelen volt így írni művét, mert máskép az nem láthatott volna világot. E félhibáztatás és félmentegetés nagyon ingadozóvá teszi az egész bírálatot s inkább a költő ellen szól, mint mellette. «Nem egészen alaptalanúl jegyzé meg egyik jó barátom — mond a többek közt — miként *Bánk bán*ra nézve a tragédia a kárpit utolsó legördülése után kezdődik. Úgy de miért lakol Bánk bán oly tettéért, melyet hasonló helyzetben akárki, talán még kevesebb küzdéssel és minden megbánás nélkűl követett volna el. E kérdést több ízben hallottam, s ha a közmorálhoz illesztjük e drámai cselekvényt, úgy kétségkívül több ily megfejthetetlenségekre bukkanhatunk. De

[1] *Életképek* 1845. II. félév. 20. sz.

fölebb említém már, hogy a királyi fölség emberfölöttisége és az isteni hatalommal rokonsága, valamint a vallásszerű jobbágyi hódolat, mindannyi erkölcsi dogma, mely az egész darabon végig vonúl, a királyné továbbá a Melindán elkövetett gaztettre nézve ártatlan — legalább a költő akarja — két fontos ok, hogy a királyok feje fölött őrködő gondviselés a gyilkost súlyosan büntesse és egész életén át sajgó fájdalommal ostorozza. E drámai nézet új s *Bánk bán* egész szerkezetéből természetesen következik.» Ha egy tragédiát nem lehet a közmorálhoz mérnünk, megszűnt tragédia lenni, ha a költői igazságszolgáltatás nem az erkölcsi világrenden alapszik, hanem csak holmi politikai fictión, mely már elvesztette hatását a kedélyekre, elégületlenűl kell odahagynunk a színházat. Gyurmán elég gondosan igyekezett ugyan vizsgálni a tragédia alapját, de a részletek miatt nem látta az egészet, s a mellékindok feledtette vele a főt.

Ily egyoldalúságba esik Greguss is, ki a *Pesti Napló*ban[1] néhány év előtt egy pár hasábot szentelt Katona emlékének. Ő remekműnek nevezi *Bánk bánt*, kikél, igen helyesen, azok ellen, kik tisztán politikai szempontból méltányolják, de az alapeszme iránt szintén ő sincs tisztában.

[1] 1854. 174. sz.

«S ha azok — úgy mond — kik oly különös mérvvel kezökben járulnak a szóban levő remekműhöz, logikai következetességgel vizsgálják azt, bizonyosan egészen más, sőt ellenkező eredményre jutnak, mint minőt magoknak egyelőre ígérnek; mert a politikai szellem, ha már erről szólanunk kell, mely *Bánk bán*t átlengi, tökéletesen monarchiko-aristokratikus, a fölléptetett főbb személyeknek uralkodó irányelve törhetetlen hűség a fejedelem iránt, s a nádor erőszakos kitörése olyannyira törvénytelennek van előtűntetve, hogy a szerző kézzel fogható erőlködéssel igyekszik arra előkészíteni; s miután megtörtént, csak kegyelmi úton képes a költői igazságtételnek eleget tenni. S miben áll ez igazságtétel? Bánk megbukik, miután magát megboszulá: kínos örömtelen élet nyílik előtte.» Tehát amaz erőszakos tett csak némi erőltetéssel folyhat Bánk bán jelleméből, tehát a költői igazságtétel nem teljes s a Bánk bukása csak azon fordúl meg, hogy a boszú mindig semmivé teszi a boszúállót is. Ha mindez így volna, e tragédia sokkal csekélyebb mértékben igényelhetné méltánylatunkat, kivált a Gregussét, ki a magyar kritikusok közt még eddig legőszintébb dicsőítője.

Ennyi mindaz, mit kritikánk e tragédiáról összeírt. Inkább az ifjú irodalom méltányolta, mint a régi, inkább a kezdő kritikusok állottak

pártjára, mint a tekintélyesek. Behatóbb bonczolatába azonban se egyik, se másik fél nem bocsátkozott. Úgy szólva minden vita nélkűl a legjelesb magyar tragédiává emelkedett. Régi példányai elkeltek s újabb meg újabb kiadásban jelent meg. Először Nagy Ignácz adta ki,[1] újabban kétszer Horváth Döme.[2] A Toldyé három kiadást ért.[3] Abafi szintén kiadta.[4] Nem rég németre is leforditották. Egész 1848-ig legkedvenczebb eredeti darabja volt a fővárosi és vidéki színpadoknak. Színészeink különös szorgalommal adták, habár a Bánk jellemét teljesen soha sem fogták föl, mi a hatást némikép gyöngitette; forradalom után betiltatott, s csak 1857-ben kerűlhetett újra színpadra megcsonkítva, s hanyagúl előadva. Némi visszahatás kezdett ellene mutatkozni, inkább az irodalom, mint a közönség részéről. Szépirodalmi lapjaink, melyek a kritikát hazafiatlanságnak bélyegzik, hazafias kötelességöknek tartották néhány kritikai oldaldöfést adni a nagy hírre vergődött műnek. Elmondották, hogy egyedűl színészek leheltek bele életet, s

[1] *Szinműtár* 1840. XI. füzet.

[2] Kecskemét. 1856. Ugyanott 1860.

[3] *Magyar remekirók.* Gyémánt kiadás. Pest, 1861, 1867, 1881.

[4] *Nemzeti könyvtár. Katona összes művei.* Buda-Pest, 1879—80.

épen azért most, midőn régibb jó színészeink közől néhány meghalt, hatása is csökkent. Fölhozták, hogy inkább a politikai rokonszenv, mint æsthetikai érdek volt oka rendkívüli népszerűségének. Sőt egy pár írói körben azt is lehetett hallani, kár bántani *Bánk bánt*, a magyar elhitette magával, hogy van egy kitünő tragédiája, meg kell hagyni hitében, vannak nemzeti humbugok, melyeket kímélni kell. De nem kell kímélni s legkevésbbé az irodalomban. Katona nem szorúlt kíméletre. Tragédiája nem pályakoszorús színmű, melylyel rendesen nem az irodalom, csak az író szokott nyerni száz aranyat, sem úgynevezett kasszadarab, melyet egy néhány színpadi csíny, s egy pár színész egyénisége tart föl ideig-óráig színpadunkon. Katona valódi költő s műve egyetlen drámairodalmunkban, melyet a külföld jobb drámáival szembe állíthatni. Szerencsétlensége, elnémulása nem engedték, hogy nagy költői egyéniséggé emelkedjék. Fejlődő szellemének csak egyetlen emlékét hagyta hátra s így nem lehet összehasonlítani a külföld nagy drámaíróival, kik hosszú pályájokat kifejlett szellemök egész gazdagságával jelölték meg. S még is, ha Schiller vagy Goethe drámáit nem összesen veszszük, hanem külön, egyenként, *Bákn bán*ra nézve nem fog kedvezőtlenűl kiütni a verseny. *Bánk bán*ban több a tragikai erő, mint *Faust*ot kivéve,

mely szoros értelemben nem is drámai mű — Goethe bármelyik drámájában. A Schiller jellemrajzai nagy részt typusok, a Katonáéi egyének, a nélkűl, hogy a genrekép felé hajlanának vagy zavarnák a tragédia emelkedettségét. E tulajdonok már magokban magas polczra emelik Katonát.

E mellett valódi nemzeti költő, ki drámaíróink közűl egyedűl vetett mélyebb pillantást a magyar történelembe s rajzolt a tragédiában valódi magyar alakokat. Már művének háttere s a fejlemény egyik indoka az idegen befolyás és nemzeti visszahatás közti küzdelem, egész történelmünket annyira jellemző vonás, hogy minden magyar szívben bizonyos elegiai hangulatot ébreszt, mely oly jól illik a tragédiához. A nemzeti fájdalom levegője veszi körűl a küzdő szenvedélyeket, s meg-meglebben a gyászfátyol, mely a szenvedő haza képét takarja. A finom, de romlott udvar, a nyers, de ép erkölcsű magyar nép, a zsarnok és ravasz idegen befolyás, a szabadságért küzdő és elvakúlt nemzeti lelkesűlés, mind oly dolgok, melyek Szent István óta sokszor ismétlődtek nemzeti életünkben! Hány Bánk volt nálunk, ki akaratlan lőn a forradalom megindítója! Mikor nem voltak Magyarországon Peturok, kik mélyen tisztelték királyukat, örömest ontották érte vérőket, de egyszersmind, ha kellett,

fegyvert is fogtak az alkotmány védelmeért! Bánktól Tiborczig, a királynétól Biberachig, mind ismerős alakokkal találkozunk, melyek leginkább csak a mi körülményeink közt állhatnak elő. Katona egy pillanatra sem engedi kisíklani lába alól a földet, a haza szent földjét, de szemeivel folyvást az égre tekint. Az idealismus és realismus testvéries vegyülete e mű, melyhez hasonlót drámáink közt egyet sem találunk, sőt költészetünk más nemében is alig egy párt. Mindamellett ez nem azt teszi, hogy Katona tragédiája minden hibától ment. Nyelvéhez, drámaisága mellett is, sok szó férhet, a jellemrajznak és szerkezetnek is vannak hibái, azonban a kritikának épen oly kevéssé tiszte méltányolni az alapjokban elhibázott művek egyes szépségeit, mint elítélni a valóban sikerült műveket egyes hibák miatt.

VII.

Bánk tragikuma. Bonyolúlt indokok. Ellenvetések czáfolata. Bánk jellemrajza s a cselekvény főpontjai. A kettős cselekvény vádja. Homályos helyek megvilágítása. Bánk bűne és bűnhődése.

A vádak, melyeket kritikusaink eddig hol nyíltan, hol leplezve e tragédia ellen emeltek, mind elenyésznek, ha mélyebben vizsgáljuk a tragikai alapot. Gyurmán bírálata Bánk bukását egészen a felségsértésből származtatja, s nem igen látszik hinni a királyné ártatlanságában a Melinda esetét illetőleg. E szerint egyedűl a királyok feje fölött őrködő gondviselés sujtja a gyilkost. Az igaz, hogy Bánk monarchiai érzelmű, valamint a királyné egész ellenzéke, s e vonás bejátszik a mű szövedékébe; de ha a királyné magában a tényben is bűnös, a Bánk tette már nem tűnik föl oly erőszakosnak s bukása inkább csak külsőkép indokolható, mi sokat levonna a tragédia erejéből. Hasonló áll Greguss véleményére nézve is. Ha Bánk nemesise a kielégített boszú sivár érzelme és kinos önvádja, Bánk jel-

lemrajza elhibázott és Gregussnak igaza van, hogy a költő kézzelfogható erőlködéssel igyekszik hősét erőszakos tettére előkészíteni. E mű alapeszméjét nem lehet egy uralkodó szenvedélyből kimagyarázni. Némi fölvilágosításúl szolgálhat Shakspeare Hamletje. Vajon Hamlet tragikuma az atyjáért az anyján és nagybátyján boszútálló fiú? Akkor Shakspeare máskép alkotta volna művét s valami olyast írt volna, minő Sophokles *Elektrá*ja. Shakspeare oly jellemet akart rajzolni, mely mint Goethe mondja, nem termett arra a tettre, melyet véghez akar vinni. Hamletben a fontolgatás, és beteges lelkiismeretesség megöl minden tetterőt, s midőn a körűlmények cselekvésre sodorják, a legfontolatlanabb és leglelkiismeretlenebb tetteket követi el. Bánkban is nem a puszta felségsértés és boszú a tragikum alapja.

Ki tulajdonkép Bánk? Nádor, a távollevő király helytartója, a törvény őre. S mit cselekszik? Elégtételt vesz sérelmeért, bíráskodik a maga ügyében s megsérti a társadalmi rendet, mely bárminő kormányforma alatt változatlan, mert az önbíráskodás mindig bűn, s kétszeresen az, ha olyan követi el, ki a törvények őre. S vajon a bűnöst bünteti-e? A királyné a tényben nem bűnös, csak gyanúra ad alkalmat, s mégis a lelkiismeretes bán leginkább Izidórának, neje vetély-

társának, egy pár kétesen ejtett szavára meggyőződik bűnössége felől s érni kezd benne a gyilkosság gondolata. Aztán ő lovag is egyszersmind, nőtisztelő lovag a szó legnemesebb értelmében. A megalázott Melindában is tiszteli hajdani nejét, gyermeke anyját, sőt a szegény nő bomlott kedélyét is enyhűlni, hegedni reméli, s midőn holttetemét hozzák, kétségbeesve kiált föl (V. felv. 7. jel.):

Nincs a teremtésben vesztes csak én,
Nincs árva más több, csak az én gyermekem.

Jellemének e vonása még tisztábban mutatkozik e szavaiban (IV. fölv. 6. jel.):

Oh semmi sincsen oly gyalázatos,
Mint visszaélni az asszonyi gyöngeséggel!
Az alkotónak szentségébe be-
Törés ez — és kigúnyolása, hogy
A legcsekélyebb férgecskének is
Teremte oltalom-fegyvert, csupán
Az asszonyállatról felejtkezett el.

S mégis e férfiú egy asszonyt öl, oly asszonyt, kit védelmezni mind nádori, mind lovagi kötelessége. E mellett Bánk monarchiai szellemű, mit még erősbbé tesz az a körűlmény, hogy a távollevő király helytartója. A korona iránti tisztelet úgyszólva vallásos hitágazata. Midőn Petur erő-

szakoskodik, a mély meggyőződés hangján mondja a békétleneknek (II. fölv. 2. jel.):

Emberek jertek velem!
Előbb való a hit parancsolatja:
Istennek a kenettje egy királyi felség!

Úgy szintén ugyanott alább, midőn Peturt is le akarja beszélni szándékáról:

Hát jut-e eszedbe még a
Testvéri háború? Te ott is Endre
Pártján valál — s midőn jószágidat
Elszedte Elmerik király . . . .
Hozzám jövél szökésed éjjelén,
Még egyszer elmentünk a czinterembe
Együtt — lerogytál ott atyádnak a
Sírjára s azt mondtad: igazad vala
Atyám, — az Isten nem segít soha
Felkent királyok ellen . . . .

Sőt a királynéra is átviszi ez érzelmet s a Gertrudot meggyilkolni szándékozó békétlenekhez ugyanakkor egész őszintén intézi e szavakat:

És így hazátok elbúsúltjait
Játszani akarjátok s királytokat
Úgy tenni a királyi székre, hogy
Gertrúdis estén szíve megrepedjen?
Fájdalmiban megölni érzeményit,
Hogy társitoknak könnyeit soha
Se lássa többé, — egyszersmind szeretni

Is, ölni is szándékoztok; mivel
Gertrúdis épen a király maga.

S mégis ő az, ki a királynéra emeli kezét, s a hazajövő királyt, nyakláncát eldobva, e szavakkal fogadja (V. fölv. 5. jel.):

Király! Gertrudisod koporsó
Aljára vágom a hatalom jelét,
Ott van. Vereslik is még vére rajta.

Bánk még hazafi is, kinek szilárd elvei vannak. Mélyen érzi hazája szenvedését, orvosolni is törekszik, de csak alkotmányos úton, a forradalomtól semmit sem vár, sőt irtózik tőle. Nem egyszer szól e szellemben (I. fölv. 14. jel.):

Nem vélik ők a zendülést, mivel
Bánk a király személye — esküszöm,
Meg is fogok felelni ennek, és
Habár tulajdon síromon fog is
A békeségetek virágzani.

Hasonlóképp a békétlenekkel való jelenetben: (II. fölv. 2. jel.):

A zendülésbe' nem
Fog-e kiömleni az ártatlanok,
A felebarátjainknak vére is, mely
Bugygása közben, fogja a szabadság
Jajos tüzét átkozni — hörgeni?
És tagja legyek e rossz társaságnak

Itt én is? Ártatlan vért ontani
Segítsek? és abban eszköz legyek, hogy
Jajgasson a szabadságunk miatt
Szegény magyar hazám?

Alább ismét:

Való, hogy engem
Az emberek bolondozása meg-
Mulattat, oh de a vérökbe és
Az életekbe forró ösztönöm
Markolni nem kiván, se' játszani.

S mi borzasztó színben látja a forradalmat (III. fölv. 3. jel.):

Kirontjuk a korlátokat, lezúzzuk
A jó barátot, ellenséget, és
Aztán, ha czélra értünk, sírni kell csak.

S mégis épen ő az, a ki a lappangó forradalommal, melyet elfojtani igyekezett, többé nem gondol; kitörni engedi, sőt erőszakos tettével maga ad rá példát. Bánk továbbá büszke oligarcha a Bór nemzetségéből. Egyaránt érzi világi és erkölcsi méltóságát. Becsületén, jóhírén a szennynek még árnyékát sem képes tűrni.

Egy menykőcsapás ugyan letépheti
Rólam halandóságom köntösét, de
Jó híremet ki nem törölheti.

Kiált föl büszke önbizalommal (I. fölv. 15. jel.): mégis alattomos gyilkossá sűlyed, kit Petur, a

királyné legnagyobb ellensége, is megátkoz, kivel senki sem akar párbajt vini, kinek a király kegyelme csak megalázás, s ki méltósága, becsülete romján, neje teteme fölött könyörögve sóhajt a királyhoz (V. fölv. 7. jel.):

Engedd meg illendően eltemettetnem.

Íme Bánk tragikuma, ki önbíráskodva nemcsak a társadalmi rend ellen támad föl, hanem önmagának erkölcsi létalapja ellen is. Midőn meggyalázott becsületeért boszút áll, egyszersmind meggyalázza mindazt, min becsülete nyugszik, méltóságát, hitét, politikai elveit, büszkeségét. A nádorból törvénytapodó, a király kegyeltjéből felségsértő, az alkotmányos államférfiúból forradalmár, lovagból nőgyilkos, a büszke úrból megalázott szerencsétlen lesz. Külső- és belsőkép egyaránt elbukik. A költői igazságszolgáltatás teljes, a tragikum oly erős, minél erősebb alig lehet. Nincs ugyan meg benne a külsőleg bukó, de erkölcsileg győző erény, melyet Toldy minden tragédiától megkíván, de vajon megvan-e ez *Macbeth*ben, *Othelló*ban, *Phaedrá*ban? Vannak oly tragikai hősök is, minőket Toldy kíván, de a tragikum lényege nem ettől függ. S vajon így fölfogva e tragédiát, nem enyészik-e el Vörösmarty vádja, hogy Bánkban nincs meg az a szilárdság, mely az általa elkövetett merész és nagy felelősségű tetthez

kívántatik? Megállhat-e Toldy ellenvetése, hogy Bánk örökösen haboz, egész politikai Hamlet, kinek boszútette is csak a percz által parancsolt önvédelem? Minő szilárdságot követel Vörösmarty? minő tevékenységet Toldy? Ha Bánk szilárdan ragaszkodik elveihez, melyek jelleme alapjáúl szolgálnak, nem ölheti meg a királynét. Ha hirtelen szakít egész múltjával, mint egy indulatos ifju, merészen rohan a tettre, jellemének fejlesztése egészen elhibázott. Vörösmarty szintoly jogosan hibáztathatná Macbethet is, ki nagyravágyó, mégis oly vontatva és leginkább neje unszolására öli meg a királyt, Toldynak pedig egészen el kell ítélnie Hamletet, a ki nagybátyját akkor sem öli meg, midőn könnyen megölhetné, sőt Brutust is, a ki sokáig tépelődik, a míg megöli Cæsart. Miért legyen Bánk hirtelen haragú és elhatározású Coriolan, midőn nem az? Avagy a tragikai hősöknek mind ugyanazon természetűeknek kell-e lenniök? Bánknak szenvedélye lázában is, bár öntudatlan, folyvást múltja befolyása alatt kell állani. Innen önkínzó magába mélyedése, kételkedő küzdelme, még akkor is, midőn már el van határozva a tettre. Azzal a czéllal megy a királynéhoz, hogy megölje, s mégis ennek távozást intő parancsára mélyen meghajtva magát, így szól: «Jobbágyaid vagyunk». A királyi felség sérthetetlenségében való hitnek még oly

varázsa van kedélyére, hogy önkénytelen tétlenségbe esik vissza, s midőn a királyné marasztja, a falhoz tántorodik, s a tettől mintegy megborzadva kiált föl: «Vége, vége már neki». (IV. fölv. 4. jel.) S ekkor is mennyi körülménynek kell közbejönni, hogy fájdalma, szenvedélye a tettre ragadja. De még érthetőbbé válik Bánk jelleme, ha fejlődésének egész folyamát figyelemmel kísérjük.

Bánk először útiruhában, zavarodva, a királyi palota egyik rejtekajtóján lép be. A költő a színésznek ezt az utasítást adja: «nemes méltóság, mindenben gyanakvó tekintet, fojtott tűz, mely minden pillanatban kitörni látszik és minden környűlállás azt árulja el, hogy mindenkor nagyobb indulat dühösködik belűlről». Nem valami határozott szenvedély izgatja Bánkot, hanem a bizonytalanság és a sejtelem. Bár híve a királyi háznak, de az udvar romlottsága nincs ínyére. Ezért némi vonakodás után, csak az illemsértés kikerűléseért hozta volt föl nejét az udvarhoz. Kitetszik Melinda szavaiból, ki fölindúlva mondja a királynénak (I. fölv. 12. jel.):

Köszönöm nagyasszonyom
Hogy oly kegyes valál s átláttad azt,
Hogy a bojothi Melindának nem illik
Falun, magányban lakni, mert nagyúrné.

Továbbá Biberach elbeszéléséből (II. felv. 3. jel.):

Nagyúr, ej, Bánk bán, így meg így
Nem illik, ország első nagyja, hogy —
Így meg így. Felhozta hát ide
Szép együgyü feleségét a nagyúr,
Bár mint dörömbözött szerelemféltő
Nagy szíve.

Biberach gúnyosan beszél. Bánk nem volt szerelemféltő, csak nem akarta szép és ártatlan nejét az udvar romlott levegőjének kitenni. Ide járúlt még a meglehetős nagy korkülönbség Bánk és neje között. Tiborcz egy helyt említi, hogy azelőtt huszonhat évvel, midőn Bánk atyja élt s Bánk még ifjoncz volt, egy velenczei Jadránál meg akarta őket ölni s ő megmentette. Ez e szerint III. Béla idejében történt 1184-ben, a dráma pedig 1213-ban játszik s így Bánk mintegy negyvenkét éves. Mikhál bán szintén elmondja a királynénak, hogy Bánk atyja, Konrád, midőn Spanyolországban járt, mint Imre királynak a spanyol Constantiát nőűl vivő követség tagja (1199), őt, Simont s a gyermek Melindát, mint üldözötteket, Magyarországba hozta. Tehát ekkor Melinda mintegy 7—8 éves volt s így 1213-ban, a tragédia idejében, 22—23 éves lehetett. E korkülönbség nem zavarta ugyan boldogságukat, boldogan éltek, de természetes, hogy óvatossá tette a férjet, s ennyiben a gyanú alapja már jó előre le van téve.

Azonban míg Bánk országos ügyekben útazik,

nejének udvarolni kezd Otto s nénjével bált bálra adat, hogy minél többször találkozhassék választottjával. Ez nyilt titok az udvarnál. Petur, ki elégületlen társaival meg akarja törni az idegen befolyást s elűzni a királynét, azt hiszi, hogy a féltékenység által fölhasználhatja czéljára Bánkot. Ezért titkon haza hívatja. Az álruhában hazatérő Bánk nem tudja a hívás okát. Innen sejtelmes fölindúlása, határozatlan aggálya, mi oly fogékonynyá teszi a kedélyt minden benyomásra. S valóban először is a szenvedő ország és vígadó udvar ellentéte tűnik szemébe, mit máskor talán észre sem vett.

Hazánk külön-külön vidékein
Jajt s bánatot találtam s itt ime
Ellenkezőt találok, s nem tudom,
Melyik tehet rémítőbbé.

Aztán egyik eszméről a másikra ugorva, hirtelen kérdi:

Petur, miért hivattál
Te engem vissza, még pedig titokban?

S midőn ez ismétli: «Titokban, bán, titokban», már maga a titok szó fölindítja. Petúr e szavaira: «Úgy van, titok, még pedig sötétben», megijedve kiált föl: «Bán!» s azon nyilatkozatra, hogy ő is bele van keverve és ha veszteségre jő a dolog, az

övé lesz legnagyobb, hevesen unszolja: «Bán, bán hamar beszélj!» De Petúr nem tartja helyesnek a királyi palotában nyilatkozni.

Jőj még ez éjjel, itt ha oszlanak,
Házamhoz. A jelszónk lészen Melinda.

Ez a féltés első szúrása szívében, ez az első seb becsületén. A titok és Melinda szók egy démoni eszmévé olvadva üldözik. Melinda! ismétli Petur végszavát egy önkénytelen fölkiáltásban s egy darabig nem tud szóhoz jutni.

Az — Melinda — jelszavok!
Melinda szép mocsoktalan neve
Ma szemfedélűl szolgál egy sötétben
Ólálkodó csoport között. Titoknak
Lett zára a Melinda szabad neve.

A hang, az eszme mindegyre üldözik:

Melinda és mindig Melinda! Szent
Név! égi és földi mindenem javát
Szorosan egybefoglaló erős
Láncz, úgy elomla törhetetlen élted
Hogy abból a gazoknak is jutott?

Föllobban, tudni akarja a titkot, először is a királynéra fordúl gyanúja?

. . . . Talán
Ez a királyos asszony azért tetéz

Munkákat a munkákra, hogy szemem
Elkábulásakor szívemben, a benn
Lakó becsületet megölje? Jaj!

Majd kétkedik Peturban, azt hiszi, hogy csak írigyei akarták megdöbbenteni. Megíjed attól, hogy megdöbbenni képes. Reszketve mondja ki: «a szerelemféltő Bánk bán!» Majd fejét kezei közé szorítva, külső fájdalommal igyekszik elnémítani a belsőt és kaczajba fojtja kétségeit: «Tüdő, hazudsz, hazudsz!» Félti nejét és féltékenységét szégyenli önmaga előtt. Érzi, hogy meg van alázva. Menekülni akar kétségeitől s újra oda esik vissza:

Mit nyughatatlanítsz sötétes álom-
Kép. Mit gyötörsz incselkedő chimaera!?
Hát a világnak egyik pólusától a
Más pólusig, szerelmeimben, én
Miért öleltem mindent egybe? Mért
Mindent? Miért te benned oh Melinda!
S egy ember, egy haszontalan por, az
Ütné ki őtet karjaim közűl,
Őtet.

S mert nem tudja még, hogy ki vetélytársa, a féltés és bizonytalanság kitörésével kiáltja:

. . . Ki lenne az, ki lenne az?
Világot, itt, világot! . . . .

S mintegy öntudatlan az éji találkozásra indúl.

A jellem ez expositiójában már egy csoport indok van letéve: némi homályos gyanú a királynéra, szenvedélyes szerelem neje iránt, kiben nem kétkedik ugyan, de a kit félt ifjúsága tapasztalatlansága miatt, szemben az udvari ármányokkal, kényes becsületérzés, melynek a sejtelem is fáj, áradó kedély és ideges természet, mely minden benyomást kétszeresen érez, erős lelkiismeretesség, de a melynek kétségei inkább fokozzák, mint csöndesítik szenvedélyét. Mindjárt első megjelenésekor részvétet érzünk a hű hazafi, a nemes lovag és szerető férj iránt, de féltjük is, mert érezzük, hogy sebhedt kedélye már ragadja az örvény felé. A titok miatti aggodalom és a Melinda jelszó már földúlták egész nyugalmát. Fölindulásában alig tudja, mit cselekszik, Petúrhoz indúlt, pedig a találkozás órája még távol, a bálnak nincs vége és neje ott van. Ez utóbbi körűlmény visszatéríti.

Vad indulat, mért kergetsz vissza ismét!

szavakkal lép be újra a rejtekajtón, s meglátván Ottót, a mint neje lábainál szerelmet vall,

Oh véghetetlen szent könyörületesség!

kiált föl s megíjedve szédeleg vissza az ajtón.

E jelenetet Vörösmarty hibásnak találja: szerinte Bánknak meg kellene rohanni Ottót, nem

pedig visszaterni. E vád csak látszólag igaz. Alapos külső és belső okok igazolják e jelenetet. Bánk sötét folyosóról lép be a fényesen világított királyi palotába, beléptekor erős zene riadoz, mi a bál végét jelenti. Már az erős fény és erős zene kábítóan hat Bánk fölizgatott idegeire. De másfelől Ottót látván vetélytársának, ő a király híve, a királyi udvarral látja magát engesztelhetetlen ellenkezésben; egyedűl látván Ottóval Melindát, hűtlennek hiszi nejét, kiben eddig nem kétkedett. E váratlan s egy pillanat alatti tapasztalata épen váratlanságánál fogva lesujtó villámként hat reá. Physikai és erkölcsi okok egyaránt megzavarják egy pillanatra eszméletét, s midőn magához tér, kardot húz, hogy megrohanja Ottót; már akaratlanúl, a nélkűl, hogy hallgatózni lett volna czélja, tanúja lesz Melinda boszús fölindulásának, ki visszautasítja Ottót. Ez megnyugtatja, elenyészik az ok, miért megrohanhatná vetélytársát. Megcsöndesedik s midőn később (I. fölv. 14. jel.) meztelen fegyverrel és magánkívül jő ki rejtekéből, a fegyver nincs senki ellen irányozva, csak feledte visszadugni, s nagy fölindulása, az Ottó és a királyné közti párbeszédre vonatkozik, mely szerint a királyné azért is haragszik Ottóra, hogy oly botrányosan üldözi Melindát, azért is, hogy nem tud elcsábítni egy oly együgyű szivet.

Hogy e tetem fagyos, hogy e szemek
Vakok, hogy e fülek dugúlva nem
Valának. Egy királyné és — Melinda!

E kitörés nem a féltékenységé, hanem a bámulaté, fájdalomé és aggodalomé. Bánk elképed, hogy a királyné oly asszony

Kit hogy ördögi
Érzésiben meg ne lephessen a
Jobb ember, érthetetlenűl beszéli
Kétféleképen gondolatjait.

Ő megértette s tudja, hogy csak a botrányt nem tűri, de azt nem bánja, sőt óhajtja, hogy Ottó elcsábítsa nejét. Érzi, hogy becsülete és boldogsága ideig-óráig biztosítvák ugyan, de fölöttök vészterhes felhők boronganak.

Megint lehelhetek, megint,
És érzem azt, hogy élek. A homály
Eloszla, megvirradt — fölébredék.
Irtóztató kilátás a jövő
Nappalra.

Már a csöndesedés mozzanata s az irtóztató kilátás a jövő nappalra csak képletes kifejezés s nem a holnapi napra vonatkozik. Mintha mondaná: hála Istennek, tudom hányadán vagyok, a titok homálya eloszlott, de a jövő kilátásai olyanok, melyek becsületemet és boldogságomat fenyegethetik. E szavainál:

Szedd rendbe lélek magadat és szakaszd
Szét mindazon tündéri lánczokat,
Melyekkel a királyi székhez és
A hitvesedhez, gyermekidhez oly
Igen keményen meg valál kötözve!

egészen a higgadt férfiú áll előttünk, ki kötelességének tartja többé nem bízni a királynéban, de egyszersmind neje miatt nem feledni a királyi ház iránti hűséget, a szenvedő hazát s a lappangó forradalmat. Az egész magánbeszéd távolról sem boszúfogadás, a mint némelyek fölfogják. Bánk elszánja magát őrködni hazája és becsülete fölött, s meghalni értök, ha kell, de minden határozott czél nélkül. Nem nejéhez indúl, kinek hűségéről már különben is megbizonyosodott, kit közel veszély úgy sem érhet, sem a királynéhoz, mert titkos hazatérte és késő látogatása botrányt okozhatnának, mitől óvakodnia kell, hanem az összeesküdtekhez, mi mindennél sietősebb ügy, s kiket lecsöndesítni nádori, hazafiúi és rokoni kötelessége.

Az összeesküdtek jelenete (II. fölv. 1—2. jel.) mélyen bevág az egész mű alkatába. Toldy mind a mellett kettős cselekvényűnek tartja e tragédiát, mert szerinte Petúr összeesküvése és Bánk családi szerencsétlensége egymásba játszanak ugyan, de a nélkül, hogy egyik a másikat szükségeskép támogatná, mindenik függetlenül magára bonyo-

lódván és fejlődvén ki. Abban igaza van Toldynak, hogy Bánk nem áll az összeesküdtek élére, nem velök öli meg a királynét. De vajon annak, hogy a lázadás kitört, nem Bánk-e az oka, ki szerencsétlensége és boszúterve miatt nem gondol többé az összeesküdtekre, kiket csak az imént csillapított le? S maga az összeesküvés nem foly-e be elhatározón az egész cselekvényre? Bánk s az összeesküvők sorsa nem támogatják-e szükségesképen egymást? Bánk Petur hívása nélkül nem térne vissza az udvarhoz; ha Bánk a haza ügyében nem menne az összeesküdtekhez, bajosan sikerült volna Otto merénye. Szerencsétlensége elvonja ugyan az összeesküdtektől, de Mikhál meghiusúlt követsége, rokonai elfogatása, még inkább ingerli boszúját. Petur kegyetlen halála, kit mint a királyné gyilkosát végeztek ki s ki megátkozta az alattomos gyilkost, súlyosbítja önvádját. A király kibékülése az összeesküdtekkel s az egész lázongó nemzettel, csak megalázására szolgál, mert ő nem a haza nevében fogott fegyvert s csak egyszerű gyilkos. Nem elég benső kapcsolat-e mindez s nem oly események-e, melyek nélkűl se a bonyodalom se a kifejlés nem lehet teljes?

E fölvonás a mű egyik legszebb része, tele élettel, mozgalommal, ellentéttel s gyors drámai fordulattal. Végre látjuk magát Bánkot is a maga

valóságában, háborgó szenvedélyek nélkül, a királyi ház mellett és forradalom ellen szónokolva, épen azon perczben, midőn becsületén és boldogságán halálos sebet ejt a királyi ház egyik herczege. E jelenet a legszebb fényben tünteti föl Bánkot. A hős, a lovag, az államférfiú áll előttünk, ki épen annyi erélylyel, mint tapintattal csöndesíti le az összeesküdteket. Érezzük befolyását, tekintélyét, jelleme varázsát, mely alól a szilaj Petur sem menekülhet. Részvétünk iránta nőttön nő, hogy félelmünk érte annál élénkebb legyen, midőn később megnyílik a mélység, hova a körülmények és szenvedélye egyaránt ragadják. A költő nagy művészetet fejt ki e rajzban, s épen azért annál felötlőbbek e hibás vagy legalább is nem elégge érthető sorok:

Hogy Bánk leüljön a sötét szövetség
Gyászasztalához, ahhoz nem csekélyebb,
Mint Bánki sértődés kivántatik.

Ezt Bánk nem mondhatja, ez igen öntudatos czélzás a jövő eseményekre, melyeket nem sejthet, míg másfelöl ellenkezik nemcsak azon czéllal, melyet a jelen perczben el akar érni, de későbbi tettével is, mert Bánk még akkor sem folyamodik az összeesküdtekhez, midőn a bánki sértődés csakugyan megtörtént. E hely csupán csak akkor állhatna meg, ha azt jelentené, hogy Bánk csak

akkor akar a forradalom híve lenni, midőn már minden másnemű eszköz ki van merítve, s így meg van sértve benne a nádori közbenjárás tekintélye is. De ezt világosabban kellett volna kifejezni; így a magyarázat kissé erőltetett.

Bánk kiengesztelve az összeesküdteket, a diadal lelkesülésével kiált föl:

> Oh Endre győzedelmeskedj' te bár
> Országokon, de ilyen győzedelmet,
> Mint Bánk neked nyert most, nem nyersz soha.

Épen e perczben hallik újra a Melinda szó s Biberach lép be.

> Melinda! oh ki gyógyít engemet meg;

kiált Bánk, nem annyira féltékenységből, mint a szégyen azon élénk érzéséből, hogy Melinda nevét mindenki ajka szennyezi. Biberach tudja, hogy Bánk haza jött, hogy az összeesküdtekkel találkozni fog, mert kihallgatta a Bánk és Petur közti párbeszédet a királyi palotában (I. fölv. 6. jel.); Ottó tervét is tudja, sőt ő maga adott neki tanácsot a következő szavakkal:

> Eredj utána, mutass előtte ki-
> Derűlt tekintetet — kérj engedelmet —
> Mondd, hogy sokat hallottál a magyar
> Feleségek állhatatosságáról — ez
> Csak próba volt. Örömében még maga

Fog a királyné elvezetni hozzá
S a részvevésig úgy is megpuhult
Melinda tán öleléssel is köszön,
El nem rabolt bizalmáért. Kikérsz
Elutazásod végpillantatán
Egy János-áldását üríteni.
Ott én leszek majd a pohárnok, a-
Vagy légy magad, ne itt egy kis hevítő,
(porokat ad által)
Emez pedig nénédnek altató.
Ha ezt az álom elszólítja onnan,
Te vissza is mehetsz Melindához megint.
(I. fölv. 6. jel.)

E tanács után jobbnak látja a magyarsággal tartani, s minthogy különben sem igen hiszi, hogy a gyáva herczeg boldogúljon, a titokból el akar árulni annyit, a mennyiből hasznot húzhat.

— Csak ezen éjtszakát
Lett volna szükség el nem lopni Bánk bán
Nagyúrtól és hogy addig, míg ti itt
Vele vagytok — otthon Otto és Melinda —

Biberach e szavaira Bánk újra a kétely és szenvedély martaléka. A csak egy pillanattal előbb oly szilárd és eszélyes férfiú elveszti lelke minden segélyforrását s indulatja hánykódásai közt ide s oda kapkod.

— Pokolbeli
Irtóztatóság büntetései
Földünkre jöttetek hát már? Hiszen

Ni itt világos egészen, a mit én
Üresfejű ki nem tudtam találni!
El a királyhoz, a császárhoz, a
Pápához elmegyek, s hogy elpiruljon,
Lerántom e parázna biborosról,
A szép álarczáját kaczagtatón.

Tehát csak törvényes elégtételt akar venni, még alatta van az előbbi jelenet monarchiai és alkotmányos benyomásainak. Hidegvérűen akar eljárni a dologban, a mint már előbb is (I. fölv. 14. jel.) elhatározta.

Oh légy velem hidegvér, légy velem!
Ne hagyj el állhatatosság, hogy merően
Nézvén szemek közé, becsületes
Tekéntetemnél elvakuljon a
Szentségtörő.

De a hidegvér és állhatatosság csak puszta szavak. Bősz dühében már gyilkosságról gondolkozik:

— Meggyilkolom ott előtte
A biboros gazembert s ha a
Vesztőpiaczra hurczolnak, kiáltom:
Azért jutott hóhér kezére Bánk, mert
Hitvese virtusát boszúlta meg.

Majd megint mást gondol:

— Nem
Szeget szeggel, hisz a tilalmas és
Megengedődhető ravaszkodás
Úgy állnak el, mint a hazug és igaz.

Mindez indulatának minden czél nélküli hánykódása, a sebzett kedély omló vére, a kétség és tehetetlenség percze. S e hánykodások közt mily örömmel kap azon a gondolaton, hogy Melindát talán még meg lehetne menteni.

Megmenthetem talán még — nemde? oh
Szólj Biberach, lehetne még talán
Meggátlanunk? szólj, szólj!

S midőn Biberach azt mondja: «Talán, gyerünk!» már az öröm és remény aggodalmai közt hánykódik:

Ember! ha még késő nem volna!

mondja Biberachnak a hála önkénytelen árnyalatával.

Angyal, szerezd meg üdvösségemet,

sohajt védangyalához vallásos ihlettel.

Ne menjetek széjjel mindjárt barátim,
Hogy megtaláljalak, hahogy talán
Lehetne szükség rátok.

szólítja meg az összeesküdteket, maga sem tudja miért, de jól esik lelkének mindent elkövetni neje megmentésére.

— Ősz remélj
Egy nyugodalmas éjtszakát;

búcsúzik el a nyugalmat szerető Mikháltól, s tulajdonkép magának remél nyugalmat. Mi jól jellemzi e néhány sor Bánkot s mennyire meg van Katonában az a drámaírói sajátság, mely töredékesség és szaggatottságban kerekíti ki a fölzavart lélekállapot rajzát. Jó színésztől játszva az ily helyek nagy hatásúak, míg olvasva könnyen elfutják a figyelmet.

Bánk későn érkezett, a herczeg már földúlta boldogságát, becsületét, s Melindánál csak Izidórát találta, ki Otto herczegbe szerelmes levén, mindenütt nyomában volt. Körűlményesen kitetszik ez Izidórának a királynéhoz intezett elbeszéléséből:

Szemérmemet meggyőzve, mindenütt
Nyomában voltam estve óta. — Hogy
Téged nagyasszonyom, Melinda mellett
Az álom elfogván, feküdni mentél —
Elömbe jött lihegve Biberach;
S midőn lefektedet megtudta, kért
Hogy menjek el Melindához, mivel
Italt adott mindkettőtöknek Otto . . .
Én futottam, nem hozzád, mivel
Ez altató volt csak, futottam Otto
Herczeghez és Melindához hamar. —
Rendetlenűl láttam kifutni onnét
A herczeget. Szemmel tartván alig
Értem Melinda ajtajához, a midőn
Egy durva lábdobogás riaszta fel.
. . . . Vállamat ragadta egy erős

Kéz, belökött Melinda ajtaján
S előttem állott Bánk bán....
Melinda felsikoltva elhanyatlott.
Én fagyva álltam, mint egy utazó
Az égnek első dördülésekor.
Mindent kivallottam, melyért bezárt egy
Oldalszobába. (IV. fölv. 2. jel.)

Bánk nem hisz se Izidórának, se nejének s első dühében magánkivül van. A költő igen jó tapintattal e bősz családi jelenetnek csak a végét hozza a néző elé. A harmadik fölvonás azzal kezdődik, hogy Bánk egy asztalnál kezére bókolva, már némi csillapodó indulattal, de belől annál mélyebben megtörve, kiáltja lábainál térdeplő nejéhez: «Hazudsz». Neje hiába mentegetőzik. Bánk egy-egy pillanatra ellágyúl ugyan, de ismét megkeményíti magát:

Még sem hiszek,
Otto s Melinda egyaránt örültek.

Toldy hibáztatja e jelenetet, megjegyezve: ím az örökké habozó Bánk, ki még feleségének sem hiszen. De melyik férjben nem fog ily esetben gyanú ébredni; kivált oly férjben, mint Bánk, ki kénytelen-kelletlen vitte az udvarhoz szép s magánál sokkal ifjabb nejét. Bánk valóban gyanakodik s midőn neje térdeit kulcsolva, mintegy testi büntetést óhajt, hogy a lelkitől meneküljön:

Bánk, Bánk, taposs meg legalább engemet,
Én bűntelen vagyok. Oh ne mondd meg ezt
Testvéreimnek: nem feleség — anya,

eszébe jut az oldalszobában alvó gyermeke s rákiált: «Te átkozott kis alvó, mit mosolyogsz». Melinda sikoltva ugrik föl, s mintha nem hinné, hogy Bánk tudja mit beszél, kétségbeesve kérdi:

Ember, tudod te mit mondtál fiadnak
Most? — Átkozott . . . .

Bánk hallgat és nem vonja vissza átkát. «Atyaátok egy anyáért!» suttogja Melinda és ez eszme kezdi megőrjítni. Bánk nem szól hozzá s ez helyes, de a mit magában mond, az olyan, mi teljességgel nem fejezi ki lélekállapotát:

Mint vándor a hófuvásokban, úgy
Lelkem ingadoz határtalan
Kétség között, s eszem egy nagy oczeánban
Lebeg, veszejtve minden csillagot.

Ez egy egész kikerekített körmondat, egész lyrai versszak, mintha lyrai drámaíróink írták volna, kik ódákban, elegiákban beszéltetik hőseiket. E czifra képletnél mennyivel többet fejez ki ez egyetlen szó: «Boldogtalan!» melyet később Melindára tekintvén, elfásúlva mond.

Neje eltávozta után ismét fölébrednek kétségei, s fölkorbácsolt szenvedélye zavart kitöré-

seit halljuk. Hiszen is nejébe, nem is, nem tudja Ottó-e bűnös vagy a királyné.

Hiszen Melinda úgy se' tudja mit
Beszéle — — — Ég és föld! de hát ki az
Oka, hogy szegény nem tudja mit beszél?!
És a királyné álmos volt?!

Hinni kezdi, hogy a királyné bátorította föl és segélte Ottót a merényre, s főoka gyalázatának. «Nem-e?» ismétli mintegy erősítve meggyőződését, s bár megíjed a gondolattól, hogy a királynén kell boszút állnia, de bátorítja magát.

Hah!
Mely gondolat lesz agyvelőmben első
Zsengéjekor már meghatározás.
Épülj föl, izmosodj' meg gondolat,
Veled épül ismét csak fel, örök lenyugtom
Felett, megéledő becsületem.

Ez az első határozott szándék, a gyilkossági eszme megfogamzása, mely egészen elfoglalván, pillanatra csak nem félőrültté teszi. Merően néz maga elébe, a belépő és bezáratásáért őt kérdőre vonó Izidórára nem figyel.

Ha engemet Prometheuszom csak egy
Hangyának és az égi tüzet talán
Még abba is sajnálva, egy hideg
Szerszámnak alkotott volna:

Mintha mondani akarná folytatásúl: úgy is meg kellene ölnöm a királynét, de észrevevén Izidórát, elnyeli e szavakat s hozzá fordúlva, így végzi be a mondatot:

. . . . . Úgy
Szolgálatodra még lehetne hangom.

Hasonló fordulatot találunk Shakspeare *Hamlet*-jében is, midőn Hamlet az atyja szellemével való találkozás után, az őt faggató Horatiónak ezt mondja: «Nincs oly gazember széles Dániában — ki megrögzött czinkos ne volna». Azt akarja mondani, mint a király, de meggondolkozik s hirtelen másra csapja a beszédet. Bánknál is e hely csak így érthető, különben érthetetlen, épen mint Izidórának, ki gúnynak véli és a királynéval fenyegetőzik, ki barátnéja,

Nézd, nézd az árnyékot — hallgass oroszlán,
Az a királyné — oh hazug, csak árnyék,

feleli rá Bánk, kinek lelkében a királyné már meg van halva, csak árnyék. Hallgatást parancsol oroszláni dühének, hazugnak nevezi Izidórát, a ki a királynéról mint élőről beszél. Íme mennyire kiforgatá Bánkot egész lényéből a gyilkosság gondolata. Földúlta kedélyét, széttörte monarchiai hitét, lovagiságát, nádori kötelességét, politikai meggyőződéseit, mégis e romokon, egész múltja

romjain, még utoljára fölszólal lelkiismerete. Tudni akarja vajon igazán bűnös-e a királyné, az a királyné, kit már gondolatban megölt.

> Egy szót csak irgalmas lélek: hiszen,
> Az éjjel Ottóval még a mulatság után
> Soká beszéle a királyné?

kérdi Izidórától, ki a vetélytárs boszújával felel:

> És a kegyelméből csaknem kijött:
> De majd Melinda megbékélteté.

«Kígyói nyelv» — susogja Bánk — de félreérti Izidórát. Izidóra ugyan is a maga fölfogása szerint igazat mondott, bár gúnyos czélzattal. Tudjuk, hogy Ottó Biberach tanácsára azt színlelte Melinda előtt, hogy csak próbára akarta tenni hűségét s elútazása előtt egy búcsupoharat akar vele üríteni. Ezt tudja Izidóra, mert este óta folyvást figyelemmel kíséri Ottót s azt hiszi, hogy az Ottóra boszús királynét csakugyan Melinda békéltette ki a királynéval a búcsupohárnál. De Bánk nem tudja megegyeztetni a dolgokat, «Megbékélt, álmos is volt» — folytatja. Ez ellenmondás még inkább megerősíti gyanújában, hogy a királyné ármánykodott. Azt hiszi, hogy a királyné Ottóval együtt főzte ki a merény tervét, csak színleg volt álmos, hogy Ottó merénye sikerül-

hessen s ő ártatlannak látszassék az egészben. «Szépen kidolgozott csalárdkodás!» — veti utána s először tör ki a királyné ellen a határzott boszú, gyűlölet és utálat hangján:

Így megcsalatva egy pokolbeli
Kísértet által, a kitől levésekor
Már megundorodott az alkotó,
Hogy félbehagyni dolgát kénytelen volt.

Ily fontos az Izidóra jelenete, melyet Gyurmán szükségfölöttinek tart. Bánkban e nő akaratlanúl még inkább megerősíti a gyilkosság szándékát, de a tett nem követheti ezt egyszerre. Bánk folyvást múltja befolyása alatt áll, s erős küzdelem fejlik ki lelkében, a mint ezt a mindjárt következő jelenetből látjuk. «Útonálló!» — így fogadja Tiborczot, de tulajdonkép magát érti alatta.

Minek is — becsület az emberek között?

ismétli újra s mintegy folyvást éber lelkiismeretét akarja elhallgattatni, majd Tiborcz e szavaira:

Időm eljárt jaj és panasz közt.

így sóhajt föl: «Azért teremtettem!» a mivel helyzete végzetszerűségét fejezi ki.

Munkálkodó légy, nem panaszkodó.

kiáltja ujra Tiborcznak s tulajdonkép ismet csak magát ingerli a tettre. Így foly az egész jelenet, a Tiborcz panasza és Bánk küzdelme mintegy párvonalban, de egymást mindegyre érintve. Művészien kivitt jelenet, melyben csak a következő sorok rontják a hangulatot.

TIBORCZ.

Oh mint örűltem, hogy szabad levék!

BÁNK.

Mikép örűltem én bilincseimnek!

mi kissé mesterkélt, nagyon is öntudatos játék az ellentéttel. Azonban e jelenet nemcsak Bánk küzdelmét tünteti elő, de erősíti egyszersmind gyilkossági szándékát is; Tiborcz a nép nevében panaszol, az ország nyomorát rajzolja egyszerű és naiv fölfogással s épen azért annál meghatóbban. Bánk küzdelmei közé a haza fájdalma vegyűl. «Magyar hazám!» sóhajtja, búsan nézve ki az ablakon. «Hogy úgy van!» ismétli megint: «Oh buzogj vér, csak buzogj!» folytatja nagyobb szenvedélylyel. Ez is egy okkal több, hogy a királynét megölje, nem csak becsületeért fog boszút állani, hanem honáért is. A forradalomhoz ugyan most sem szegődik, sőt Tiborcznak is azt mondja: «Tűrj békességgel», de mintegy jól

esik neki, hogy átadhatja magát a hazafi fájdalomnak, enyhítheti háborgó lelkiismeretét s egy újabb indokot találhat a tettre. Elhatározása erősbűlt, egy lépést tett a tett felé, épen azért magával viszi gyermekét, hogy minden eshetőségre biztosítsa.

Ezután egész a negyedik fölvonás közepéig, mely, a mint a királyné szavaiból kivenni, alkonyban történik, nem találkozunk Bánkkal. Miért nem siet végrehajtani szándékát, mit csinált, hol volt eddig? Ugyanis se az összeesküdteket nem kereste föl, mert ezek újabb mozgalmáról csak a királynéhoz indulásakor értesűl, fiát se helyezte el, mert azt belépte előtt Mikhálnak adja át, nejével se volt, mert ez még reggel a királynéhoz futott, de a kit úgy látszik az udvarhölgyek nem bocsátottak hozzá. Azt érteni, hogy Bánk még mindig haboz, küzd magával, sőt múltjának befolyása alatt pillanatra visszaesik tehetetlenségébe, mit később magának a gyilkosságnak körűlményei is tanúsítanak. De mi szükség volt a költőnek Bánk találkozását a királynéval alkonyra tenni? A cselekvény folyhatott volna az idő megjelölése nélkűl is. Most találgatnunk kell a mellékkörűlményeket s végre is abban megnyugodnunk, hogy Bánk lelki küzdelmek között és neje keresésével töltötte az időt.

A harmadik fölvonásban ugyanis, midőn a

boszú eszméje megfogamzott lelkében, előbb gondoskodni akar gyermekéről és Melindáról. Amazt magával viszi, ennek fölkeresésére Tiborczot küldi e szavakkal:

> Menj, menj; keresd föl asszonyomat, s ha meg-
> Találtad, úgy jőj s várakozz' reám.
> Haza megytek . . .

De Tiborcz nem találja Melindát s csak annyit tud róla, hogy talán a királynénál van. Ide indúl Bánk, de egyszersmind a királyné is hivatta. «Itt van Melinda, azt mondád Tiborcz» — szavakkal lép be a királynéhoz. Gyilkos szándékkal jött, de nem mutatja, különben is előbb gondoskodni akar Melindáról. A belső küzdelem és elfojtott düh egészen zavarba ejtik. A királyné megdöbben s elfelejti, hogy maga hívatta Bánkot. De midőn Bánk alázatosan azt mondja: «Parancsolj!» öszszedi magát s Melindáról akar szólni, a kiről az imént épen maga Bánk kérdezősködött Tiborcztól. «A hitvesed» — mond a királyné, de Bánk közbe vág s kipattan elfojtott dühének egy szikrája.

> Miféle hitvesem?
> . . . . Való, hogy én házas vagyok,
> De hitvesem nincsen.

A királyné egy ideig nézi, nem tudja mire vélni e feleletet, hiszen Bánk az elébb hitveséről kérde-

zősködött Tiborcztól. Félre érti feleletét, azt hiszi, hogy Bánk talán elveszettnek, halottnak véli hitvesét, minthogy nem látja a teremben. Épen azért elsiet, hogy hozzá vezesse Melindát és megnyugtassa. «Jó angyalod susogta ezt» — kiáltja félig kirántva kardját, tudniillik, hogy elmentél, Tiborcz pedig fölsóhajt: «Uram ! iszonyú ezen hideg magadviselete!» a mi nem arra vonatkozik, hogy Bánk hideg magaviseletet tanúsít a királyné iránt, hanem arra, hogy megtagadta hitvesét.

Itt Bánknak csaknem egy lapnyi magánbeszéde következik, mely részben indokáúl szolgál a következő jelenet elején mutatkozó mérsékeltebb, némikép csillapodott hangulatának. Ugyanis kibeszéli, kidühöngi magát, vádakat szór a királyné ellen, fenyegetőzik, de a sok beszéd ellensége a tettnek s Bánk magánbeszéde után már valóban enyhűltebb. Ide járúl még Melinda, kit a királyné bevezet. Bánk ellágyúl, meglátva őt, vígasztalja, Tiborcz gondjaira bízza, maga is elkísérné egy darabig, elmenne vele, máról elhalasztaná a tettet, ha a királyné nem marasztaná. Íme a tett kezdetéhez ért s mégis egy csoport ingerlő körűlmény szükséges, hogy azt végrehajtsa. A királyné látva Bánk csillapodott hangulatát, sőt alázatosságát, valahányszor parancsolva szól neki, de különben is a merény tényében ártatlannak tudván magát, visszanyeri egész erélyét és szemére

hányja, hogy miért jött, mint egy éji tolvaj, titkon haza, miért szennyezte be e tettével az udvar és a nádori hivatal méltóságát, miért zárta be udvarhölgyet? «Becsület-e ez?» végzi a királyné. Bánk, ki eddig tartóztatta magát, elmélkedni kezd a becsületről, de e látszólagos elmélkedés az ingerültség oly erős kifejezése, hogy a királyné rémülten kiáltja: «Istentelen, távozz'!»

Nem. Avagy azt
Hiszed, hogy nem maradtam volna itt
Parancsolásod nélkül?

felel közelebb lépve Bánk, s még most is egy perczig ingadozva, így szól magában:

Tán nem maradtam volna mégis itt.

Majd megkeményítvén magát, gúnyosan és dühvel rivalg:

Nagyasszonyom! Melinda helyett köszönni kell.

GERTRUDIS.

Jobbágy!

BÁNK.

Nem úgy van asszonyom! Én urad,
S bírád vagyok; míg a király oda
Leszen, királyod is vagyok —

GERTRUDIS

(a csengetyűhöz akar nyúlni).

BÁNK

(elkapja, zsebébe teszi).

GERTRUDIS

Udvor . . .

BÁNK

Egy
Szót — Ülj le — hasztalan kiáltsz te most,
Mert nem szabad bejőni senkinek
Is, úgy parancsolá Bánk bán, Magyar-
Ország királya!

Itt a nádor, a királyi helytartó áll előttünk, kit a sértett férj szenvedélye forradalmárrá alakított át. Ugyanazt mondja a királynénak, mit Petur az összeesküdtek között. Rajzolja a haza szenvedését, elmondja, hogy eddig ő is vak volt, de most lát. Mintegy önkénytelen igazolni kívánja lelkiismerete előtt a merényt, a melyet el akar követni, s a hazafi fájdalmával éleszti a sértett férj boszúját, mert a két indok már egy szenvedélylyé olvadt lelkében. De elfojtott keserűségének kiömlése, mely mindig könnyítni szokta az embert, ismét elnyomja benne egy pillanatra a tetterőt s újra a királynénak kell őt ingerelni.

Ha a
Királynak a hitvese nem nyer is
Alattvalójától becsületes maga-
Viseletet, add meg azt leventa egy
Asszonyszemélynek.

A királyné e szavaira kitör belőle a sértett lovag, s a férj gyalázata lángra lobbantja szenvedélyét. Oly nő követel tőle tiszteletet, ki nem tiszteli a női erényt.

A ki nem érdemes,
Hogy a szerette jó királyom áldott
Szívét kezében tartja: a ki lábat
Ád a bujálkodónak és tovább
Az áldozatra így tekint le — ő,
Holott nem érdemes, hogy a saru-
Szíjját megoldja, mert kenőcsli testét
Lelkét — —

A kapcsok, melyek Bánk erkölcsi lényének alkatrészeit összefűzték, már nemcsak gyöngülnek, hanem töredeznek is. Hazafi fájdalma megtörte benne a monarchiai hitet, a királyné pedig, kit a legromlottabb nőnek s gyalázata főokának hisz, összedúlta nőtisztelő lovagi érzületét. A boszú szenvedélye mind óriásibb alakban emelkedik a letiprott meggyőződések romján. Már sokkal kevesebbet beszél, kitörései szenvedélyesbek, valamint a királynééi is. Egymást mindinkább inger-

lik. A hiúságában megsértett királyné egész dühvel kiáltja:

> Gonosz hazug! ki tette azt?
> Légy átkozott Melindáddal, legyen
> Örökre átkozott az a kölyök, kit
> Gyalázatomra szült Merània!

Bánk szintén dűhvel felel:

> Melinda jó nevét te hagytad az
> Udvarnak nyelvére tenni: légy most
> Isten, s hitesd el vélek, hogy Melinda
> Bánk bánra érdemes; úgy letérdelek
> S imádlak, én, kit ők nevetnek.

Gertrud erre keserűen jegyzi meg: hadd nevessenek az emberek, hiszen a káröröm emberi tulajdon; azon is nevetünk, ha valaki az útczán elesik, és Melindára czélozva, részvéttel hozzá teszi, hogy a szánalom csak akkor ébred föl bennünk, ha többé nem tud fölkelni. De Bánk félreérti, azt hiszi, hogy ő is nevet Melindán, áldozatján.

> Szörnyeteg! kész
> Lennél te is kaczagni?

Bánk már a tettnél van. A királyné segítségért kiált s megjelen Ottó. Épen még csak ez kellett. Ekkor Bánk dühe a legfőbb pontra hág, a visszaszaladó Ottó után rohan, be akarja törni a zárt

ajtót, rémítő átkot szór utána, melynek e végszavaira:

És átkozott a hely, melyben születtél!

a királyné tigrisként nekidühödve tőrt ragad s e szavakkal: «Hitvány, ne bántsd hazámat», Bánkba akarja ütni. «Én? Kerítő?» kiáltja Bánk megfordúlva, kitekeri kezéből a gyilkot, az asztalig kergeti és leszúrja.

Sziszegj, sziszegj kígyó, te itt maradtál!

Aztán merően áll egy darabig, reszketve egyenesíti ki újjait, a tőr kiesik kezéből és zördülésére fölijed:

Vége! volt, nincs! de ne tapsolj hazám!
Ni — reszket a boszúálló!

A tőr zördülésére lelkiismerete ébred föl, a régi Bánk szólal meg benne a forradalmi és gyilkos Bánkhoz. Kívülről zaj támad, rémülve néz az ablak felé, majd mintegy elnyomni akarva lelkiismerete hangját, becsületére hívatkozik, mely boszút kívánt:

Örvendj becsületem, lemosta mocskod
A vérkeresztség!

de az önvád nem akar elhallgatni:

Ki! a tető mindjárt reám szakad!

E jelenet a tragédia tetőpontja s nagy drámai erővel van írva. A fokozódó szenvedély folyvást fokozza az érdeket s a fokozatok lépcsőin a két küzdő személy szenvedélyének legjellemzőbb vonásai villannak ki. Toldy mégis hibáztatja, mert — úgy mond — Bánk folyvást haboz s boszútette is csak a percz által parancsolt önvédelemnek tűnik föl. De vajon a habozás nem küzdelem-e s a drámában csak a tett drámai-e s nem egyszersmind, sőt még inkább a küzdelem? Othello hevesebb és kevésbbé fontolgató természetű mint Bánk s mégis két fölvonáson át küzd önmagával, míg az ötödikben megöli Desdemonát. Az sem áll, hogy Bánk csak önvédelemből öli meg a királynét, hiszen kitekerte a gyilkot kezéből, többé nincs veszélyben élete. Bizonyára az önvédelem szüksége nélkűl is megölte volna áldozatját, hiszen Ottó belépésekor már a tettnél van, s a királyné támadása csak annak föltüntetésére szolgál, hogy e nő mennyire elvesztette önuralmát és büszkeségé, férfias természete mennyire magával ragadja, mert most elfuthatna, megszabadúlhatna, de magán kívül van és dühe sodorja, gyilkot ragadtat vele.

Bánk az ötödik fölvonás vége feléig többé nem nyughatatlan, kétkedő, indulatos. A tett meg van téve, a boszú szenvedélye kitombolta magát, az önvád kínjai elviharzottak, s a fáradt

lélek bizonyos sivár nyugalomba menekült. Oda van hite, boldogsága, politikai meggyőződése, kedélyének minden kincse, csak büszkesége maradt meg, mely oly elszántságot kölcsönöz neki, minőt a tett előtt már kétségei és küzdelmei is lehetetlenné tettek. Nem menekülni óhajt, hanem daczolni a királylyal, nem tagadni akarja tettét, hanem nyiltan bevallani, s bátran szemébe nézni a következményeknek. Ez illik hozzá. Aztán meg van győződve Gertrud bűnös volta felől, tudja, hogy a nemzet gyűlöli a királynét, mind oly körülmények, melyek büszkeségét és elszántságát egyaránt támogatják. Azonban lelkének e végtámasza is lassan-lassan eltöredezik. Már beléptekor megrendűlni látjuk. Gyermekét pillantja meg a király mellett, magához ragadja s az aggodalmas atya fájdalmával kiált föl:

Gyermekem, szerette gyermekem!

mert tudja, hogy a törvények az atya vétkeért a fiút is büntetni szokták. Majd elnyomva fölindulását, nem csak büszkén, hanem tettével mintegy kérkedve veti a hatalom jelét, a királyné vérétől még vöröslő nyaklánczát, királya lábaihoz. Büszkeségébe némi durvaság vegyűlt, mi a gyilkosság következménye, többé királyát sem tiszteli, mi önként foly monarchiai érzűlete megromlásából. A nagy zúgás, mely a teremben támad, a székébe

roskadó király, ki kezével födi el arczát, meghatják egy pillanatra. Érzi, hogy mind a király kegyét, mind a nemzet tiszteletét, mind állása méltóságát elvesztette. «Vége!» kiált föl, mintha mondani akarná: eljátszottam életem szerepét. Azonban épen a sivár érzés visszaadja büszkeségét, kitör belőle a forradalmár s vádolni kezdi a királynét és udvarát:

Szükségtelen beszélni tetteit:
Felért az égre a sanyargatott
Nép jajgatása, s el kellett neki
Akármikép is esni, hogy hazánk
Ne essen el polgári háborúban.

Továbbá:

Zendülés
Lappanga mindenütt s csak ő vala
A gyűlöletnek tárgya; a legelső
Magyar, ki a' hazáját kedveli,
Megtette volna rajta áldozatját.

Aztán mintegy átallva, hogy tette egyedűli indokáúl csak a haza szenvedését említi, nyíltabban szól, gyalázatára hívatkozik, mely boszút kívánt, de egyszersmind a maga becsületével a nemzetét azonítja, a mint a gyilkosság perczében is tevé:

Ha tízszer, harminczszor megölt,
Ha kincsemet rabolta el, ha széjjel-
Szaggatta gyermekimet, feleségemet:

Még tán megengedhettem volna; de
Ő jó nevét ölé meg nemzetemnek
Rút öcsese által, a föláldozott
Becsűletet kiűzte udvarából.

A király haragja csak büszkébbé teszi, midőn ez őt elvitetni parancsolja, egész oligarchai méltósággal szólal föl:

Árpád és Bór vére közt
Folyó dologban bíró csak Magyar-
Ország lehet. Jobban be van neved
Mocskolva, mint az enyém.

Majd magát a királyt is megtámadja, kimutat az ablakon s mondja, hogy Peturt, mint a pártosok fejét s a királyné gyilkosát egész házanépével együtt a király nevében lófarkon hurczolják, pedig csak ő ölte meg a királynét. Szemrehányást szemrehányásra szór s még egyszer ismétli:

Pedig csak én öltem meg a királynét.

Azonban e szavak után a büszke és elszánt bán hanyatlani kezd. Az első csapás Solom részéről éri, ki elmondja, hogy a túlbuzgó királyiak által kivégzett Petur egy átkot nyögött a királynéra s az alattomos gyilkosra, a királyt és házát pedig áldotta:

Petur engem átkozott alattomos
Gyilkosnak!?

szólal meg Bánkban az önvád; az az ember nevezte őt alattomos gyilkosnak, ki legjobban gyűlölte a királynét. A mámor oszlani kezd, de még vígasztalni tudja magát. «Ámde őt is átkozá» susogja halkan és ismét önérzettel emeli föl fejét; azonban midőn a király fölszólítja a leventéket megvívni neje becsületeért s ezek tiszteletteljes habozása után maga áll ki, némi meghatottsággal közeledik királya szent személyéhez:

Királyom én veled nem harczolok!
Szent vagy te én előttem! Istenem
S hazám után a legszentebb
(Kardját leoldván, elébe teszi)
Megölhetsz!

Az önvád meglágyította kedélyét, a régi monarchiai érzelem akaratlan erőt vett rajta s e hódolat királya iránt újra nem egyéb, mint az önvád egy újabb nyilatkozata. Mindamellett szemben az udvarral még folyvást büszke. A vele vívni akaró Solomnak megvető kicsinyléssel mondja:

Kedves fiú, miért
Akarod fejed bezúzni egy gonosz
Asszony miatt? Szánd e tüzet hazánknak.
Kétségbe kéne esnem, hogyha egy
Meráni asszonyért hasítanék
Ilyen nemes szívet ketté. Eredj!

Ekkor a belépő Myska bán visszatartóztatja fiát a párbajtól, orgyilkosnak nevezve Bánkot,

kivel lovag nem víhat. «Orozva» kiált föl Bánk, az önvád azon éles szúrását érezve: hogy boszúja nem volt lovagias. Myska bán elbeszéli, a mit a haldokló Biberachtól hallott, hogy a királyné nem volt részes Ottó erőszakos merényében. Solom most nem akar víni Bánkkal, kit alattomos gyilkosnak nevez. Bánk földre szegzett szemekkel sokáig szótlanúl áll. Lelkének utolsó támasza is eltört. Nem szólhat, minden szó csak megalázná, de különben is mámorából már valóra ébredt, mi földig alázta. Íme a királyné az Ottó merényében ártatlan, pedig ő abban is bűnösnek hitte, íme ő nem csak alattomos nőgyilkos, hanem egy ártatlan nő gyilkosa. A közvélemény ellene fordúlt. Hova sűlyedt a nádor, a lovag, a forradalom ellensége? Még a boszúálló férj és a merész forradalmár szerepéből is kiesett. Csak puszta gyilkos, és semmi egyéb. Az erkölcsi megsemmisülés e mélájából a király azon parancsa ébreszti föl, hogy a Bánk gyermekeért könyörgő Mikhált a gyermekkel együtt vigyék félre. Hirtelen fölkapja kardját: «Ki! Mit?» kiált megíjedve, nem magáért, hanem gyermekéért. A régi Bánkból csak a szerencsétlen atya és férj maradt még meg, s íme, hogy a szenvedés pohara csordultig teljék, az Ottó emberei által meggyilkolt Melindát hozza Tiborcz; reszkető kézzel vonja le a szemfödelet, nem hisz szemeinek, elcsukló inain erősen

akar megállani s kitör belőle a fájdalom, oly mélyen és igazán, mint soha.

Oh hogy neked is csak egy
Volt életed, te is hogy sebhető
Valál! Hol a könny, a mely ennyi kárt
Föl tudna olvasztani? Szaggassatok
Homlokotokon sebet s vért sírjatok;
Letépetett az Istennek remekje.
(Somát, ki anyja fejénél térdel, magához vonja)
Gyermek te sírsz? könnyű a te könnyed,
Mint egy határtalanságban repülő
Porszem: te kis szegény, hiszen nem is
Tudod, mitől fosztottak meg — nem. Oh
Melinda serkenj fel; hisz' ismered
Te Bánkodat — nem ezt akartam én,
Nem ezt — siket fül — szem homályosúlj —
Hasadj ki szív.
(Fejét a földhöz nyomva görgeti.)

Még egyszer nemes oldaláról tünteti föl a költő hősét. Bánk feled minden gyalázatot, csak szerelmére emlékszik. Melinda neki újra a tiszta, a szeretett nő, kivel boldog volt, újra gyermekének anyja, kit senki ki nem pótolhat. Mily művészien van festve a fájdalom e kitörése! Az első roham után magához ragadja gyermekét, mintha enyhülni kívánna általa, de a gyermek csak veszteségе nagyságára emlékezteti. Fájdalma zajosban tör ki, költögeti a halottat, mind híjába, Melindát örökre elnémitá a gyilkos kéz, épen mint az övé

Gertrudot. Egyes szakadozott szókat rebeg s fejét a földhöz nyomva görgeti, mert a Melinda teste is a földön van. Majd szemei előtt kapkodva kiáltja: «Itt... itt itt... világ!» mert a könnyűk miatt nem láthat, nem láthatja Melinda arczát. Végre fájdalma önmagára fordúl vissza:

Az ég siket fájdalmaimra —
Végsemmiség az én ítéletem,
Az Isten engem büntetésre nem
Tart érdemesnek.

Ez a kétségbeesés legmagasb foka, szeretne meghalni a vérpadon, a pokol tüzén égni, csak azt nem érezni, a mit érez. S íme a király, kinek fájdalma a gyilkos fájdalmán enyhűlni kezd, ki nem akar büntetni ott, hol már az Isten büntetett, kegyelmet ad neki. Ez újabb megalázás, kétségbeesésének ez újabb tetézése elnémítja s végkép összetöri. Eltompúlva áll neje holtteste mellett s alig érthetően rebegi: «Engedd illendően eltemettetnem».

VIII.

Mennyiben homályos Katona és mennyiben nem? Miben utánozza Shakspearet? Jellemrajzi módszere. Gertrud, Otto, Biberach jellemrajzai. Az idegen befolyás és nemzeti visszahatás képviselői. Endre és Melinda jellemrajzai.

Talán mindez kelleténél részletesb magyarázata Bánk jellemrajzának s talán még sem eléggé részletes. Katonánál majd minden mondat egy-egy lélektani mozzanat s a nem eléggé figyelmes olvasó előtt könnyen érthetetlenné válhatik nem csak a jellem, hanem az egész cselekvény is. Innen magyarázható ki, hogy kritikusaink, kiknek nem volt elég türelmök részletesben vizsgálni e jellemet, többé-kevésbbé elhibázottnak találták. Egyik a féltékenységben, másik a boszúállásban, harmadik a monarchiai érzületben, negyedik a kételkedő határozatlanságban kereste a rejtély kulcsát. Hallottunk olynemű nyilatkozatot is, hogy Bánk jelleme nem egyéb, mint Hamlet és Othello vegyülete, hogy Katona nem minden szenvelgés nélkül utánozza Shakspearet, sőt épen vadászsza a homályt shakspearei mélység ürügye

alatt. Hogy nem bőbeszédű, hogy nem ad személyei ajkára, szájába lyrai versszakokat, hogy gyakran a szenvedély tördelt mondatait és merész szökelléseit hallatja; az nem homály, hanem kiválóan drámai nyelvének sajátsága. Annyi azonban igaz, hogy néhol saját drámai szempontjából is világosb lehetne. Vannak a tragédiában helyek, melyeket csak figyelmes összevetés magyarázhat ki, holott néhány szó vagy egy pár szabatosabb kifejezés könnyen eloszlatott volna minden homályt. Katona tragédiájában is, mint az életben, szenvedélyes és laconicus volt s azt hitte, hogy a mit olyan mélyen átérzett vagy gondolt, épen oly világos mások előtt is, mint előtte. Néha igen sokat bíz képzelmünkre s inkább az olvasót tartja szeme előtt, a ki nyugodtan elmélkedhetik s nem a nézőt, a ki az előadás izgató befolyása alatt ezt kevésbbé teheti. A mozgalomba hozott képzelem akár az olvasóé, akár a nézőé, sokra képes ugyan, de csak a megadott irányban s biztosan vezetve. Katona nem mindig adja meg ez irányt s itt-ott nem is vezet biztosan. Találgatnunk kell például: hogy mit csinál Bánk reggeltől alkonyig; ki kell okoskodnunk, hogy mi az oka, hogy Melinda, a ki, Otto elbeszélése szerint, még jó reggel a királynéhoz szaladt, csak alkonyban találkozik vele, s hogy a királyné Otto éjjeli merényéről szintén csak alkony felé értesül Izidórától? S csakugyan

kiokoskodhatjuk, hogy a királyné az álomital miatt későn kelt föl, a tébolyodott Melindát az udvarhölgyek nem bocsátották a királyné elébe s magoknál tartották, a rossz hírt senki sem merte megmondani a királynénak, csak Izidóra, a kinek szintén idő kellett, míg kipihenve éji fölindulását, s újra átöltözve, a királyné előtt megjelenhetett. Még több példát is hozhatunk föl. A negyedik fölvonás elején a királyné az asztalnál ül, mély gondolatokba merülve. Az asztalnok, a ki az asztal mögött áll, egyik kezében egy már megolvasott levelet tart, a másikban pedig egy világtörténeti könyvet kinyitva. A királyné a levelet kiveszi kezéből, fölál1, megnézi és visszaveti az asztalra, s azután így szól:

Csak szúnyogok, csak szőnyeget nekik.

De mit értsünk 'e különben szép, betűrímes sor alatt? Méltán kérdhetjük, kikre czéloz a királyné, kiket nevez szúnyogoknak? Az ötödik fölvonásban megtudjuk, a midőn a király előtt egy levelet olvasnak föl, melyet a királyné asztalán találtak, Pontio di Cruce illir helytartótól, melyben ez inti a királynét, hogy kormányozzon máskép, mert pártütéstől tarthatni. E lappangó pártütőkre mondja a királyné, hogy szúnyogok, a kik ellen elég a szőnyeg (szúnyogháló) is. Az olvasó később összevetés útján megérti, de a néző az ötödik felvonás

izgalmai alatt nem fog az előbb nem értett sorokra visszaemlékezni. Ugyanabban a jelenetben csakhamar az asztalhoz megy s fölvéve a könyvet, a melyet az elment udvarnok letett, végig pergeti ujjain, ismét leveti és így szól:

Hogy nem lehet Solon, s Lycurgus — asszony!

Az olvasó értheti, hogy ez a világtörténet könyvere vonatkozik, melyből csak az imént olvasott föl neki az udvarnok egy szakaszt, de hogy értse meg a néző, a ki csak egy könyvet lát, melyet a játszó személyek egyike sem nevez meg, csak a zárjel közé tett utasítás? Szintén a negyedik fölvonásban, midőn Bánk vádolja a királynét, hogy az ország javait kegyenczeire pazarolja s utána veti gúnyosan, hogy hangzik is az ország dícséretétől a bőkezű adakozónak, a királyné elbámúlva kiált föl: «Talán úgy?» E fölkiáltás kétféleképp is érthető. Jelentheti, hogy a királyné talán Bánkot nem részeltette elég kegyben, adományban s Bánk erről panaszkodik, de jelentheti azt is, hogy Bánkot a királyné pártütőnek véli s azon bámúl.

Az is tagadhatatlan, hogy meglátszik rajta Shakspeare hatása, de a mit ő Shakspeareből tanúlt, az olyan, mi minden költőt eredetiségre vezet. És ez a jellemrajz módszere. Bánkban alig van valami Othellóból vagy Hamletből; kételye nem hasonló a túlművelt dán herczegéhez, a fél-

tékenység jellemében csak halvány vonás, melynek nincs érintkező pontja Othello óriási szenvedélyével. Bánk a XIII. század magyar oligarchája, élesen jelzett nemzeti és egyéni vonásokkal. Csak annyiban hasonlít Shakspeare jellemeihez, hogy nincs benne oly uralkodó szenvedély, melyet ha megismertünk, már értjük tetteinek minden indokát; ő a szenvedélyek egész szövedékéből van összeállítva, melyek egymással hol küzdenek, hol összeolvadnak, most egyik kap túlsúlyra, majd a másik, s tettei úgy szólva a különböző hatások összegét fejezik ki. A mily méltán kérdi Macaulay Shakspeareről szóltában: «Vajon annyira pénzvágyó-e Shylock, hogy a boszú iránt közönyössé válhassék? vajon annyira boszúvágyó e, hogy a pénz ne érdekelje, vagy annyira boszú- és pénzvágyó egyszerre, hogy nemzete becsülete és Mózes törvénye iránt teljesen érzéketlen lehessen?» szintén oly méltán kérdhetjük: vajon annyira férj-e Bánk, hogy az udvar iránti kötelességei iránt közönyösnek kell lennie? vajon annyira férj és a király híve-e egyszerre, hogy a haza szenvedéseit ne érezze? s e kérdéseket még tovább szőhetjük: vajon annyira túlheves-e Bánk, hogy a lelkiismeret és lovagiasság intéseit ne hallja, s vajon annyira lelkiismeretes és lovagias-e, hogy szenvedélye ne ragadhassa megfontolatlan és erőszakos tettekre? vajon túlheves-

sége és lelkiismeretessége úgy vannak-e vegyitve, hogy a tettre képtelen legyen s csak gyáván emészsze magát? Lám a jellem körvonalait mennyi árnyéklat módositja, a tettekben mennyi indok olvad együvé! Valóban nem csodálhatni, hogy a költő egy pár helyt megbotlott; a jellemalkotás e módja a költészet egyik legnehezebb föladata. A többnemű indokok könynyen paralyzálhatják egymást, ha a költőnek nincs ereje egymásba olvasztani a küzdő elemeket, hamar a reflexio élettelen, bár fáradságos mozaik-műveivé törpűlhetnek, ha az alakító erő elhibázza a vegyités arányát és módjait. Azonban az ily alkatú jellemek, ha sikerűlnek, sokkal életteljesbek, igazabbak azoknál, melyek csak egy uralkodó szenvedély rajzai. Nem tagadhatni, hogy többé-kevésbbé ily jellemű emberekkel is találkozunk az életben s így a művészet méltó föladatai, de bizonyára nem a legnehezebb és első rangú föladatai. Több szenvedélyből olvasztani egyöntetű jellemet, helyes arányban vegyitett többnemű indokokból fejleszteni ki a cselekvényt, ez az, mi által Shakspeare új korszakot nyitott a drámairodalomban, ez az, mi drámairóink közt egyedűl Katonának sikerűlt.

Nemcsak Bánk van ily módon alkotva, hanem többé-kevésbbé az egész személyzet. Gertrudot alkalmasint azért nevezte Vörösmarty nem eléggé

érthető jellemnek, mert több, mint pusztán zsarnok és férfias királyné. Katona ugyan híven követte thüringiai Theodoriknak Gertrudról írt e szavait: «regina, mulier virtuosa et fortis, quæ fœmineæ cogitationi virilem animum inserens, regni tractabat negotia», de még mennyi más szenvedélyt olvasztott e szenvedélybe, annyira, hogy alig mondhatjuk meg, melyik az uralkodóbb. A királyné zsarnok, de mégis sokat tart a közvéleményre, vagy legalább a látszatra, sőt mint nő, az illemre is. «A czélod nem, de módjaid utálhatom», mondja Ottónak, ki nem tudja elszédíteni Melindát. Kész testvérét országából kiűzni, ha botrányt követ el, mégis azt, hogy öcscse kontár egy nő elszédítésében, nem tudja elviselni. Mivel maga nem erényes, nem becsüli az erényt, mivel nő és királyné, gyűlöli a botrányt és mások erőszakos tetteit. Nemcsak hatalommal akar uralkodni, hanem észszel is, a félelem mellé tiszteletet is kíván alattvalóitól, s nemcsak születése, hanem tehetségei fenségét is érezteti velök. Kedveli Ottót, nem annyira azért, hogy testvére, hanem mert a királyi ház egyik tagja, de megveti, mert annyira sem ért az uralkodás mesterségéhez, hogy egy nőt megigázzon (I. fölv. 12. jel.):

Meráni herczeg,
Egy férfiú nem tud kifogni egy

Asszony személyen, s egy Gertrudis, egy
Asszony, tud országok felett megállani.

Mily ingerült, midőn Otto le akar mondani Melindáról, s mily dühbe jő, midőn tanácsot kér tőle Melinda elszédítésére. A királyi bíbor épen oly szennyének tartja Otto visszautasított udvarlását, mint a nyilt erőszakot Melinda ellen s épen ez utóbbira czéloz e szavaival:

Most fajtalan véred, tilalmas úton,
Melinda bírására csörgedez.

Már első föllépte jellemző. Udvarhölgyei kíséretében jelen meg, s hol a boszús Melindát, hol a magát föltalálni nem tudó Ottót nézi, egy ideig megáll s végre szúrósan fölszólal:

Hogy sokszor oly hivatlan érkezik
Az ember és (indulattal) mi volt ez itt Melinda?

Jól tudja, hogy Otto Melinda után vetette magát s épen nem bánná, ha elcsábítaná, de éles szeme mindjárt észre veszi, hogy Melinda semmi hajlamot nem mutat a szeretkőzésre, sőt visszautasítja udvarlását. Tetteti, mintha mindezt nem tudná s udvarhölgyei előtt megbotránkozást mutat, hogy mintegy légyotton találta Melindát s ezért gúnyos és szigorú irányában. De mihelyt Melinda és az udvarhölgyek eltávoztak, nyiltan szól és kiönti mérgét Ottóra. Az elcsábított Melinda, kinek tit-

kát se a világ, se férje nem tudja, kegyében részesülne, de az el nem csábított, hanem csak megkísérlett, ki ezt haragjában a világnak és férjének is elbeszélheti, boszantja, ingerli, sőt megfélemlíti. Ezért óhajtja újabban is Melinda elcsábítását, de minden erőszak nélkül, ezért boszús Ottóra, midőn ez föl akar hagyni további udvarlásával s ezért békűl ki végre a búcsuvacsorán Ottóval, midőn ez Biberach tanácsát követve, Melinda előtt csak próbának hazudja heves udvarlását, mi által az egész mintegy magától elenyész. A királyné első jelenetében hát nincs semmi ellenmondás, sőt jellemének igen sikerűlt nyilatkozata, mely eldöntő befolyást gyakorol a cselekvény folyamára. Az összeszidott Otto, a ki egyébiránt csak félig-meddig érti nénjét, még inkább fölbátorodik az erőszakos tettre; Bánk, ki mindent jól ért, annyira gyanúba veszi a királynét, hogy később magában a merényben is részesnek hiszi.

A királyné uralkodó szenvedélyének másik tényezőjére is hasonló megjegyzéseket tehetni. Ő férfias nő, kinek nagy becsszomja van. Most Galicziát hódoltatja férjével, aztán Velenczét, Európa harmadán akar uralkodni. Egész szenvedélylyel csüng az uralkodáson (IV. fölv. 3. jel.):

Törvényt kiszabni és úgy lenni e felett,
Miképen a nap sok világokon. Csak ez

Is elfelejtetheti velünk rövid
Éltünknek álmatlan sok éjtszakáit.

Nem fél a lázadástól, szembe száll a férfiakkal, sőt fegyvert, tőrt ragad Bánk ellen. Mégis, vajon levetkezte-e nőiséget, vajon hihetünk-e egészen férfiasságában? Már azzal, hogy Otto szerelmeskedése iránt annyi érdekkel viseltetik, elárulja női hajlamát. Szeret a mások szerelmi viszonyaival bajlódni, mint majd minden nő. Sőt némi női irígység is van benne Melinda szépségére, ártatlanságára, s bár lenézi, titkon boszankodni látszik reá. Aztán női hiúsága a legválságosb perczben is nyilatkozik. Midőn Bánk azt mondja neki, hogy kenőcsli testét lelkét, dühvel ugrik föl; e sértés jobban fáj neki, mint rossz kormánya miatt tett minden szemrehányás. Halála perczében is nőiségét látjuk kivillanni. bár más oldalról. A sír szélén eltűnik a nagyravágyó királyné s az anya szólal meg benne (IV. fölv. 10 jel.):

Gyermekek!
Hol vannak a gyermekeim? Még ne is
Láthassam őket? Endre — gyermekek!

kiáltja haldokolva, s az anyai érzés e fájdalma mintegy büntetése e nőnek, ki az uralkodói gondok miatt elhanyagolta gyermekeit, de egyszersmind a királyné is bűnhödik. Maga idézi fejére a halált. Otto erőszakos botránya fölingerli, sok-

kal eszesb, mintsem ne tartson a következményektől, fél Bánktól is, innen szórakozottsága, balsejtelmei; de hogy Bánk őt megölhetné, arra nem gondol. Magát ártatlannak tartja Otto merényében s bízik nőisége és királyi méltósága tekintélyében, melyet épen Bánknak kell leginkább tisztelnie. De fél, hogy az öcscsétől megsértett Bánk, a hatalmas nádor, a nagy tekintélyű férfiú a forradalom élére áll s a királyi ház ellen fordúl. Azonban büszkesége nem engedi, hogy irányában oly rendszabályokhoz folyamodjék, melyek félelmét árulhatnák el. Bízik eszében, mely mint annyi mást, e bonyodalmat is meg képes oldani, bízik hatalmában, melynek épen most adta jelét, midőn Mikhált elfogatta. Maga hívatja Bánkot, s mint a megrögzött és ármányos bűnösök szokása, még neki áll följebb, ő tesz szemrehányásokat Bánknak, sőt az által, hogy tőrt ragad, ő ad Bánk kezébe fegyvert is, mely alatt el kell véreznie. Meglakolt mint nő, ki eltévesztette életczélját; mint királyné, ki zsarnoki elvakúltságában, büszke szívtelenségével maga ellen lázaszt minden szenvedélyt; de mindig, egész végperczéig megdöbbentő, félelmes alak, ki folyvást igénybe veszi érdeklődésünket.

Gertrud hatalmas alakja mellett Otto egészen eltörpűl. Ez így van jól, így inkább érthetjük Bánk gyanúját, természetesbnek találjuk, hogy

Otto előtte semmi, Gertrud minden s egész boszúja ez utóbbi ellen fordúl. Már e körülmény is megczáfolja azon ellenvetést, hogy Bánknak nem a királynén, hanem Ottón kellene magát megboszúlni. Bánkban az Otto és királyné közti párbeszéd oly gyanút kelt föl, melyet a körülmények és Bánk hevessége erős meggyőződéssé érlelnek. Bánk nem is képzelheti, hogy a gyáva Otto nénje akaratja ellen tehessen valamit. Aztán ő egykor tisztelte a királynét vagy legalább befolyása alatt állott, míg Ottót mindig megvetette, s gyűlöletünk mindig hevesb az iránt, kit valaha tiszteltünk vagy szerettünk, mint a kit nem is vettünk számba. Egyébiránt e törpe alak jól van rajzolva és jellemét szintén nem fejezi ki a gyávaság egyoldalú vonása. Ő korlátolt eszű is, mint csaknem minden gyáva s mégis elég ravasz, hogy másokat otrombán megcsaljon. Nem fogja föl se nénje, se Biberach finom eszét, épen azért szerfölött hódol tekintélyöknek, de nincs iránτok valódi ragaszkodással s csak eszközöknek tekinti őket. Nincs benne semmi nemes büszkeség, de van sok gőg, a születés és szerencse gőgje. Soha sem önálló, csak akkor, ha az érzékiség vagy félelem láza ragadja el, sőt ekkor bátor is véghez vinni bármely gonosz tettet. E mellett fösvény is, ki Biberachot mindig rosszúl fizette, sőt a veszélyben sem vetkőzi le kapzsiságát; szökésekor meg-

lopja nénjét. Szerelme Melinda iránt csak puszta érzékiség, melyet némi eszményies mázzal akar bevonni, hogy érdekesebb legyen. Innen a sok betanúlt szóvirág, hamis pathosz, melylyel jellemzi őt a költő, valahányszor Melindáról vagy Melindával beszélteti (I. fölv. 1. és 10. jel.). Úgy fél nénjétől, mint a vásott gyermek szigorú anyjától, de csak addig, míg előtte van. Nem vitéz és lovagias, megíjed a Biberach kardjától is, a királyi palotába betört pártütők elött a tehetetlenség gyáva átkaiban tör ki, mégis mindig kisiklik a veszélyből, sőt a ravasz Biberachot is rászedi, orozva meggyilkolja. Toldy nem tudja ezt megegyeztetni gyávaságával. De vajon az orgyilkosság bátorság jele-e? Mindez egészen másneművé teszi e jellemet, mint a minő a Shakspeare Rodrigója, kivel összehasonlítni szeretik.

Biberach sem Jago, bár őt is ezzel hasonlítgatják össze. Ha Biberach Jago, akkor minden cselszövő Jago, csak azért mert cselszövő. Jagóban boszú lángol Othello ellen, a sértett becsvágy boszúja, elégületlensége és írigysége ördögi játékra ingerlik; gyűlöli Othellót, mert mellőzte Cassioért, gyűlöli Desdemonát, mert nem hisz a női erényben. De miért előszámlálni Jago jellemének még több alkatrészét? Mindenikből majd semmi sincs Biberachban. Neki nincs hazája, hivatala, és semmi oly nemű viszonya, mely becs-

vágyó szenvedélyt kelt föl vagy táplál az emberben. Ő sokkal hidegebb Jagónál és kevésbbe rossz. A csapások és a szükség fejtik ki benne a rossz indulatot. Már gyermekkorától fogva üldözi a szerencsétlenség. A mint maga mondja (III. fölv. 5. jel.):

Első bejöttöm a világra megölt
Már egy anyát, s bús tékozló atyám
Gyűlölni kezdett, én is rajta kezdtem
Gyűlölni minden embert. Néha jól
Megöklözém. Egyszer végre feladott.
Bűnöm bocsánatjáért, ölni, a
Szent földre kellett volna mennem; és
Az atyám megitta volna addig otthon
Minden vagyonkámat. Nem mentem. Akkor
Bedugtak egy klastromba, hogy pedig
Még életemben szentté lenni kedvem
Nem volt, kiszöktem a falak közűl.
Minden vagyon nélkül, köszönhetem,
Hogy ott tanultam; s így az emberi
Vakságból éltem . . . .

Gyűlöli az embereket vagyis inkább nem becsűli. Magáról sem tart sokat; de belátására, eszére büszke, mert az emberek vakságából él. Legokosabbnak hiszi magát az egész udvarban: megveti Ottót, mert herczeg s nincs elég esze; gúnyolódik Izidórával, mert szép és üres fejű; szánakozik Bánkon, mert hatalmas és szenvedélyek rabja. E for-

rásból buzog leginkább ironiája, melyet ritkán fordít maga ellen.

Már hajlott korú, kit kifárasztott a szenvedély, a bűn és a csalódás. Szeretne kényelmesen és bőségben élni, s hogy így élhessen, szívesen megtesz bárkinek minden becsületes és nem becsületes szolgálatot. «Ott van a haza, hol a haszon» (I. fölv. 8. jel.) — mondja többek közt. Egyike azon idegen szerencselovagoknak, kiknek híjával soha sem volt hazánk, sőt sajátságos viszonyainál fogva épen magához csődítette. De Biberach nem a legszerencsésb szerencselovag. Kegyúra, Ottó, rosszúl fizeti, mit szintén ő is nem a leghűbb szolgálattal hálál meg. Boszús reá, s ez az egyetlen érzés, mi néha hevületbe hozza.

Hogyha bőkezűbb
Lettél s fizettél volna, jobb tanácsot
Is adhaték. (I. fölv. 13. jel.)

mondja Ottóra vonatkozólag, azután utána veti: «most jobb lesz tartani a magyarsággal». Talán itt több haszna lesz, aztán a pártütők az idegeneket akarják elűzni, ezért jobb lesz előre biztosítni a jövendőt. Se Melinda, se Bánk iránt nem viseltetik rossz indúlattal, nem boszúból vagy kárörömből cselszövősködik, hanem a haszon fejében. Nem hiszi, hogy Ottónak adott terve sikerülhessen, nem is akarja. Ezért elbeszéli a dolgot a

féltékeny Izidórának, hiszen ettől is hasznot remél, el Bánknak, ez még nagyobb hasznára lehet. Czélja megzavarni másokat, de úgy, a mint maga mondja, hogy az megint mást legyen kénytelen megzavarni, s így ő a zavarban halászhasson. S e hideg és ravasz férfiú épen hevessége és eszélytelensége miatt pusztúl el. Midőn veszélyt érezve, visszavonúl Ottótól, egyszersmind kiönti ellene egész epéjét. A rossz fizetés, kevés haszon s még hozzá a veszély, ingerlékenynyé tették. Boszantás kedveért elmondja, hogy elárúlta Bánknak az egész titkot, megemlíti Fülöp király meggyilkolását is, melyben mindketten részesek, s a miért ellene Otto önmaga veszélyeztetése nélkül semmit sem tehet. Mire e heveskedés, melyből nem huzhatni hasznot? Miért ez őszinte beszéd oly embertől, kit csak a ravaszság tarthat fönn? Meg is lakol érte. Eszélye csak egy pillanatra hagyta el, csak kissé engedett a szív fölindulásának s íme életével fizet. Bűntársa öli meg. De hát Otto miért nem bűnhődik, hiszen ő a legbűnösb az egész tragédiában, miért áldozza föl Katona történelmi hűségért a költői igazságot? Ez ellenvetés is csak látszólag igaz. Otto bűnhödik. A nép elkergeti, a király száműzi s épen a haldokló Biberach vallomása nyomán, aztán ez ifjoncz különben is annyira a mások eszközének van rajzolva, annyira el van róla vonva a figyelem,

hogy fölöslegessé válik minden csattanósb igazságszolgáltatás.

Otto, Gertrud, Biberach együtt képezik Endre udvarában azon idegen befolyást, mely ellen a nemzeti visszahatás élethalálra küzd. Egyik az érzékiség és a korlátoltság, a másik a zsarnokság és kevélység, a harmadik a cselszövény és haszonhajhászat képviselője. Hozzájok járúl még Izidóra, ki részint rangoskodásával, részint írigységével egészíti ki a képet; mert Ottóba inkább képzelgésből szerelmes, mint valódilag, inkább rangjába, mint személyébe; mert folyvást kémkedik nemcsak Otto, hanem Melinda után is. Azonban neki sincs csak egy uralkodó szenvedélye. Ragaszkodás van benne a királyné iránt, a királyné is ragaszkodik hozzá, mintegy leányának nézi, mert cserébe maradt nála, midőn leányát a thüringiai követség elvitte Eisenachba. De Izidóra ragaszkodása nem zárja ki, hogy el ne ismerje a királynénak nem épen kedves modorát. E mellett könnyen haragra lobban s ilyenkor aztán dicsekedő és éles nyelvű; mint német leány kissé érzelgő is; sokat tart az illemre, de nem annyit, hogy át ne hágja; követelő és nyughatatlan, egyébiránt nem romlott szívű s inkább csak az udvar romlott levegőjének hatása érzik rajta. E szerepet színésznőink rendesen elejtik, s kivált az utolsó fölvonásban nem emelik ki a boszút szomjazó udvar-

hölgy, a szerelme tárgyában csalatkozott leány, a kárörvendő vetélytárs változatos fölindulásait, melyek oly jól illenek a végcsatát küzdő szenvedélyek azon búskomor harmoniájához, mely az utolsó fölvonást jellemzi. A nemzeti visszahatás személyzete Bánk, Melinda, Petur, Mikhál, Simon és Tiborcz: a becsület, az ártatlanság, a szabadság, a béke, a lelkiismeretesség, a hűség képviselői. Tetteiket se romlottság nem bélyegzi, se a túlmívelt ész finomsága; nemes, de eszélytelen, erős, de féktelen szenvedélyek vezérlik őket, melyek küzdelmeikben vagy bűnösökké válnak vagy gyöngeségeikbe temetkeznek.

E két küzdő párt között áll a király, ki sem bűnös, sem erényes, csak gyönge. Szereti nejét, nem annyira a szerelem szenvedélyével, mint inkább azon némi korlátoltsággal vegyes bámulattal, melyet szépsége és fensősége gyakorol reá. Innen fájdalma nem fojtja el józanságát. Néha erősben tör ugyan ki, de mindjárt mérsékli magát, nem az illemért, hanem mert talán tettre ragadtatnék. Fél alattvalóitól, mert lázadás vagy elégületlenség mindenütt, tűri Bánk szemrehányásait, mert nem tudja ártatlan-e a merényben Gertrud. Csak akkor kezd szabadabban lélekzeni, midőn meggyőződik neje ártatlanságáról, midőn látja büszke ellenfele, a hatalmas Bánk összeroskadását. Most fölébredt benne a büszkeség és

boszúvágy, egész királyi tekintélylyel akar föllépni, de nincs hozzá elég ereje. A korona becsületéből annyi, a mennyi menthető, úgy is már mentve van. Tanácsos mentére hagyni a dolgokat s engedni az árnak, mely erőt vett a kedélyeken. Megkegyelmez Bánknak, kit az Isten úgy is eléggé megbüntetett, elégtételt ad a sértett nemzetnek, így kiáltván föl:

. . . . Mintsem magyar hazánk:
Előbb esett el méltán a királyné!

Félelemből a nagylelkűt játszsza, gyöngeségből a kegyelmest s mindezt az emelkedettség bizonyos öncsaló hangulatában. Alig volt valami nehezebb a költőre nézve, mint e személyt, ki különben is csak a végjelenetekben szerepel, úgy rajzolni, hogy elég érdekes legyen s ne zavarja a végkifejlés és engesztelődés megható pillanatait. Nagy részben sikerült is, de nem mindenütt. Például a hely:

Irtóztatón büntettél Istenem!
Jól értelek; kivetted a kezemből
Pálczámat, én imádlak. Így magam
Büntetni nem tudtam, (magában)
nem mertem is.

jól van gondolva, de nem elég jól kivíve. El van hibázva a vegyítés aránya. A «nem mertem is»

kifejezés igen éles s némi komikai hatást idéz elő, min talán a színész segíthetne valamit.

Egy pár ily hiba előfordul Melinda jellemrajzában is, mely különben alapjában igen sikerült. Gyurmán és Toldy elhibázottnak tartják e jellemet. Toldy a gyanússágig szenvedőlegesnek nevezi, Gyurmán pedig így nyilatkozik róla: «Benne sem elég méltóság, hogy Ottót magától kellő távolságban, sem elég erő, hogy az udvar ármányai közt magát súlyegyenben tartsa, s ámbár nem akarom a kelletén túl szelid Melinda erényes voltát kétségbe hozni, annyit mindenesetre meg kell jegyeznem, hogy Otto szerelmes faggatásai sokkal inkább látszanak őt megilletni, mint Bánk nejéhez illik». Toldy és Gyurmán azt támadják meg tulajdonkép, mit dícsérniök kellene. Katona se méltóságos, se erős, se tevékeny nőt nem akart rajzolni. Akkor Melinda bajosan eshetett volna oly könnyen az ármány és erőszak áldozatáúl. Katona egy ártatlan és tapasztalatlan nőt rajzol, ezt kell rajzolnia, kinek a romlott udvarban épen ártatlansága és tapasztalatlansága miatt kell bukni. Tapasztalatlansága mintegy tragikai tévedéssé válik. Maga idézi föl magára a veszélyt s minél jobb, ártatlanabb és hűbb, annál eszélytelenebb egyszersmind, annál inkább közeledik az örvény felé. Épen az mutatja Katona tragikai nagy erejét, hogy soha sem veszi igénybe pusztán

szánalom-érzésünket, mindenütt a szenvedélyek összeütközését rajzolja, mindig a gyöngeségből, tévedésből, bűnből származtatja a szerencsétlenséget, és sem a bűnt nem festi erő, sem az erényt gyöngeség nélkül. Melinda falun növekedett és élt, nincs fogalma az udvari ármányokról, soha sem voltak udvarlói, csak férjét ismeri, kit bálványoz. Ártatlan minden tapasztalat, szelíd minden határozottság, naiv minden erély nélkül. Midőn képmutató csábítója, a Fülöp király meggyilkolása miatti igazságtalan szenvedését panaszolja el neki, mint jószívű érzékeny asszony, oly részvéttel könnyez sorsán, hogy azt másra is magyarázhatni; midőn a fölizgatott Otto Biberach által a bálba kéreti, egész naiv öntudatlansággal csaknem légyottra jő; midőn a fölbátorított herczeg mind ebből azt következteti, hogy már merhet is, haragja inkább csak sírás, sőt ártatlan jó szíve még ekkor is szánalomra lágyúl s kezét a szenvedést színlő Ottóéban feledi. Ez önfeledést nem csak a szánalom indokolja, hanem azon körűlmény is, hogy Otto Bánkot boldog embernek nevezi, mi jól esik Melindának. Csak akkor íjed meg valósággal, midőn Otto térdepel (I. fölv. 11. jel.):

S ő térdepel! Bánk, Bánk emlékezek
Szavadra . . . .
Midőn kezem megkérte, nem rogyott

Ő térdre! szép az volt igen; de egy
Alphonsus, egy Caesar állott előttem!
«Szabad tekintet, szabad szív, szabad
Szó, közbe kéz és szembe szem, mi nálunk
Így szokta a szerelmes: a ki itt
Letérdel, az vagy imádkozik vagy ámít.»
Ő mondta ezt, ámító, és bizon
Bánk nem hazud s ezért megvet Melinda.

E visszautasításban mennyi szerelem nyilatkozik Bánk iránt, mennyi tapasztalatlanság a világ dolgaiban, mennyi inger Ottóra nézve, hogy ne hagyjon föl terveivel. Csodálkozhalni-e: hogy Melinda oly könnyen megbékél Ottóval — midőn ez csak próbának mondja az egészet, hogy oly könnyen sikerűl azon otromba cselszövény, melynek áldozatáúl esik. A harmadik fölvonás első jelenetében szenvedése és kétségbeesése még inkább fölleplezik kedélye ártatlanságát. Nem tudja férjét fölvilágositni s mentsége inkább vád. Nem jut eszébe se méltatlankodás, se boszú, a gyalázat és szenvedés tehetetlen martaléka. A «hazudsz» szóra csak annyit felel:

Igen, mióta hitvesed
Megszűnt Melinda lenni, mindenik
Vétek lehetséges. Hazudni? Oh,
Oh! vajha angyalom lehetne az.

Érzi, hogy ha a nő elveszti legdrágább kincsét, nem érdemel többé se hitelt, se becsültetést,

minden vétekre képes. Örömest hazudna, nem tartaná bűnnek, de nincs ereje hozzá. Mély lélektani vonás, valamint az is, midőn így szól férjéhez:

> Nem, azt ne mondja az udvar, mert hazud
> Mindenkor, ez ne mondjon engem *annak*.

Nem meri kimondani azt a gyalázatos szót, a mivel vádolják, szűzi szemérme még most sem hagyta el. Szeretne a föld alá bújni, összetapostatni férjétől, testi kínt szenvedni, hogy a lelkitől szabaduljon. A kétségbeesett nőnek még csak egy csapás kell. A gyermekére kimondott átok őrjöngővé teszi. Melinda őrjöngését színésznőink rendesen rosszúl fogják föl. Először is e pillanattól fogva egész végig folyvást őrjöngőnek játszák, pedig csak koronként vannak őrjöngő rohamai s inkább csak félőrült, mit a költő több helyt igen világosan kitüntet. Aztán nem helyeznek kellő súlyt rögeszméjére sem, mely az atyaátok az anyáért. Kitetszik ez abból is, hogy midőn Bánk megnyugtatja nejét gyermeke iránt (IV. fölv. 8. jel.) ez így szól: «Kiholt az atyaátok», és mintegy megenyhűlve kérdi tőle: «Bánk látlak-e megint?» Őrjöngő beszédében is, mindig van annyi kapcsolat, a mennyi szükséges. Mindig vagy rögeszméjére vagy szerencsétlenségére tér vissza. A hold a végzetes éjet jelenti, a menyegző,

lakodalom a bűnágyat, a két nyíllövésnyi az ő és Bánk életét és boldogságát. A költő igen finoman árnyalja e gyöngéd kedély földúltságát. Melinda őrjöngésében sem viharos vagy boszúvágyó. Ha más ellen vádban vagy keserűségben tör ki, mindjárt ellágyúl és sírással végzi. Múltja és jelene, ép lelke és őrjöngése közt teljes összhangzás van. Csak egy pár hely van olyan, melyek nem folynak Melinda jelleméből. Például (IV. fölv. 4. jel.):

Koronák bemocskolója, a ki meg-
Loptad királyi férjedet, kitépted
Kezéből a jobbágyi szíveket,
Árúba tetted a törvényt, nyomád a
Nyomorultakat, martirrá tetted az
Erkölcsöt . . . .

Ezt Melinda nem mondhatja. Miért emlegetné ő az ország dolgait a politikai viszonyokat, melyekkel azelőtt teljességgel nem foglalkozott. Itt a költő beszél és nem személye; föl van áldozva a lélektani igazság, bizonyosan nem hatásvadászatból, hanem mert a még nem eléggé fegyelmezett költő néha túlcsap a korlátokon. Nehéz helyzeteket, lélektani mély bonyodalmakat rajzolván, nem csoda, ha olykor elsiklik keze, egy-egy vonást kirívóbban árnyal vagy halványabban, mint a hogy szükséges. Azonban az alaprajz mindig biztos, sőt a finomabb árnyalatok is nagy

részt sikerűlnek. Ily sikerűlt Melinda végjelenete (IV. fölv. 8 jel.):

> Igen — megént! mély síromon
> Túl a halál szép halvány angyala
> Meg fog mutatni megént.

Szól búcsúzva férjétől, kinek gyöngédsége mintegy elringatta őrjöngését. Teljes öntudata nyilatkozik, de a csendes és mély búskomorság hangulatában. A halál jóltevő angyalként tűnik föl előtte. Érzi, hogy úgy, mint egykor, csak a túlvilágban lehet az övé Bánk, de az övé lesz, s e gondolat megenyhíti. Ekkor a királynéra esnek szemei és visszatér őrjöngése, de ez nem egyéb, mint erősb rohama azon előbbi búskomor hangulatnak, mely a halál sejtelmével vígasztalta.

> Nevetsz te kis
> Ártatlan? oh vesd el koszorúdat! az
> Öröm csak egy pillantatnak szülöttje,
> S anyjával együtt meghal, élj! az Isten
> Bocsássa meg, mit oly istentelen
> Cselekedtetek velem. Nem volt italtok
> Méreg, de elszárítá lelkemet.
> Bánk, jőjj hamar!

Mily fínom árnyalatok! «A kis ártatlan» kifejezés gúnyos vád és mély fájdalom egyszersmind, vádolja a királynét, kit szerencsétlensége okozójának hisz, síratja ártatlanságát, melytől megfosztották.

A királyné széttépett koszorúját, mulandó örömét emlegeti, s a magáét érti alatta, melyet a királyné dúlt föl. Mintha mondaná: ne örvendj, még te is járhatsz így, de én nem kívánom, bocsássa meg az Isten bűnödet. Nem óhajt boszút, vallásos érzülete elfojtja átkát, csak szerencsétlensége emléket nem. Eszébe jut a végzetes éjtszaka, a pokoli ital s mintha Bánkot segítségűl akarná hívni, kiáltja: Bánk, jőjj hamar! E kiáltás egyszersmind búcsú, még egyszer ismétli s a mint távozik, eszmelete mindinkább sötétűl; háborodva rebegi:

Bánk jőj hamar, csak egy-
Két nyíllövésnyi — jőj hamar!

IX.

Simon, Mikhál és Petur jellemrajzai. Általános érzések egyénítve. Tiborcz. A mellékszemélyek. A cselekvénynek némely látszólagos és valódi hibái. Történelmi hűség. A mű technikája. Befejezés.

Melinda bátyjai, Simon és Mikhál, méltók húgokhoz. Simon oly jó ember, hogy csak magának árthat s annyira lelkiismeretes, hogy e miatt képtelen a tettre. Épen azért az egész cselekvényben szenvedőleges szerepet kell játszania. A költő inkább csak arra használja, hogy kétségeivel ingerelje a heves Peturt, hogy fölvilágosítást adjon a királynak a pártütők második gyűléséről, a palota ostromáról, s hogy Ottó mikép rabolta meg a királynét. Azonban lelkiösmeretességének forrása nem félelem, sem önzés, mert bátor, vitéz, önérző férfiú, ki mind becsületére, mind családjára büszke. Ő csak túlaggodalmas, fél, nehogy igazságtalanságot kövessen el másokon, nehogy a kis rosszból nagyobb rossz származzék, de ha csak személyéről van szó, örömest föláldozza magát, sőt a jó barátság kedvéért követi Peturt a

forradalomba is, melyet nem helyesel. Lassu, kétkedő természetű, szavajárása: hátha mégis úgy lehetne, talán. Épen azért a tulhevesség miatt hibás azon hely, hol Petur kérdésére, hogy miért nem maradt bátyjával együtt ősi hazájában, Spanyolországban, igy felel (I. fölv. 4. jel.):

Ember! belőled a rossz lelek ordit,
Ott élni nem lehet nekünk.

Úgy szintén Mikhálban is túlzás az, midőn (II. fölv. 1. jel.) magát mellénél fogva rázza, mintha nem hinné, hogy álmából fölébredt. Máskép e jellem úgy van kivíve, hogy a legnagyobb drámaíró is örömest vallhatná a magáénak. Mikhál az öregség megtestesült nyugalomszeretete és tehetetlensége; már alig birja örömét, fájdalmát, s mindkettőben van valami naiv és megható. Ősz haja és nyugodt lelkiismerete van, azért nem sokat hajt a világ gúnyaira. Nem szereti a zajt, hamar elszunyad, de azért mindenütt ott akar lenni, a hol rokonai és barátai. A múltban él, és szeret régi dolgokat emlegetni s ugyanazt kétszer is elmondja. Sok benne a kegyeletes érzés, különös előszeretete van a gyermekek iránt, egykor egyetlenegy gyermekét vesztette el, mindjártmindjárt reá emlékszik és sírni kezd. Melindához több köti testvéri szeretetnél, valóságos atyai érzés, Simon neki több mint öcsése, jóltevője, ki

iránt háláját akarja lefizetni. Erélyét fölindulással pótolja, rábeszélését könnyekkel, békéltet, engesztel, de szórakozottságból vagy fölindulásában néha épen azt rontja el, a mit ki akar vinni. Ilyen a királynéval való jelenete (IV. fölv. 5. jel.). Ez igen szép jelenet. Az a hely, midőn Mikhál elbeszéli szerencsétlenségét, fia halálát s akaratlanúl elárulja Simont, mint a pártütők egyikét, épen oly jellemző, mint művészi. Végjelenetét a költő Bánk alázására használja föl. A szegény öreg a börtön gyalázata s azon csapás alatt, mely családját érte, egészen összeroskadt. Csak a Bánk gyermeke iránti aggodalom tartja még fönn, hiszen úgy is ő tudja legjobban, hogy mi az, gyermeket veszteni. Szózatosb, erélyesb és fölindúltabb, mint valaha.

Ez szegény nem vétkezett, mint
Az atyja, ezt fogom kiáltani:
Magyarok! nem ez ölte meg a királynét,
Nem pártütő ez, mint az atyja; oh
Engedjetek csak egy arasz helyet
Ez árva gyermeknek, hová fejét
Hajthassa! Kérlek adakozzatok
Ezen kicsiny martyrnak, oh!

E gyöngéd szeretet a gyermek iránt, sebző gyalázat az atyára nézve. Mennyire fájhat a különben is megalázott Bánknak, hogy Mikhál is így beszél

róla, hogy azon egyetlen is ellene fordul, ki a legföláldozóbb indulattal viseltetik hozzá.

Petur épen ellentéte Mikhálnak, erőteljes, tevékeny, erőszakos férfiú. Soha magyar költő elégedetlen magyar nemest ily jellemzően nem rajzolt. Ő typus és egyén egyszersmind. Monarchiai érzelmű és tele forradalmi szenvedélylyel, fegyvert ragad a királyné kormánya ellen, de a király javáért, a magyar szent korona nevében, melynek ő is egyik tagja. Lelkesedve küzd az alkotmányért, de a küzdelem hevében nem gondol vele, ha megsérti is az alkotmányt, ha aláássa is a törvények tekintélyét. Törvényes forradalmár, büszke aristocrata. A nép szenvedései meghatják ugyan jó szívét, enyhítni is hajlandó, de mégis leginkább csak előjogaiért küzd és sértett büszkeségét boszúlja meg. Nemzeti önérzete nagy, az idegenek iránti gyűlölete szertelen. Modorában a lovagiasság és szilajság, a gyöngédség és vadság, ábránd és józanész olvadnak össze. Nem gondol a következményekkel, a mit igaznak és helyesnek tart, egyszersmind kivihetőnek is hiszi. Az okokra nem igen hallgat, a kételytől ösztönszerűen őrizkedik, mindig kész a tettre, szenvedélyes és makacs, de gyöngeségénél vagy hiúságánál fogva könnyen hajlítható. Eszének nem sok fínomsága van, ezt másban sem becsűli, valami országos nagy dolgot nem tud sikerrel

végrehajtani, de azért a késő bánat soha sem háborgatja. E typicus vonásokba számos egyéni járul. Az idegenek iránti gyűlölete csaknem monománia, hevessége csaknem betegség. Szenvedélyességének egyik alkatrésze a szakadatlan öningerlés; sem magát nem hagyja nyugton, sem mást. Már első föllépte ilyen. Vadon néz körűl és Simon mellé egy székre veti magát. Nem találja helyét, majd fölugrik és ismét leűl, egyszer hangosan kiált, máskor magában dörmög, most a merániak ellen kel ki, kik képmutatásból sem járnak a magyar kedvébe, majd a magyarok ellen, kik elég gyávák békén viselni rablánczukat. Vakmerő és szenvedélyes, és még sem mer a forradalom vezéreűl föllépni. Nem tartja magát elég tekintélyes embernek, nincs elég önbizalma, s ez a másik alkatrésze nyugtalan hevességének. Pártjára akarja vonni Bánkot, a nádort, a király után legnagyobb tekintélyt, és nejénél fogva, s így cselszövényhez folyamodik. De az ő cselszövénye oly egyszerű, hogy nem érdemli meg a nevet. Haza hívatja Bánkot, hogy lássa Otto udvarlását, hogy hallja a sok kósza hírt, melyek becsülete ellen vannak intézve. Ennyi az egész. Midőn Bánk a forradalom ellen nyilatkozik, ő nem folytatja tovább a cselszövényt, nem hívatkozik Bánk nejére, nem ingerli legsebhetőbb oldalánál. Ez

gyöngédtelenség, lovagiatlanság, sőt becsületsértés volna, megelégszik e fölkiáltással:

> miért? miért? *te* kérded
> Azt bán? Szegény lélek, sajnálhatom
> Szép *gyöngeséged.*

Tulajdonkép utálja a cselszövényt és sokkal őszintébb, szenvedélyesb, mintsem értene hozzá. Az összeesküdtek izgatását is cselszövénynyel kezdi, de hamar kiesik szerepéből. Hogy ne íjedjenek vissza, csak lassan akarja őket belevinni. Előbb azt mondja nekik, hogy csak a királyné elfogatását kívánja, később már meggyilkolására izgat. Az összeesküdtek visszahökkennek, mire aztán összeszidja őket, gyáváknak nevezi. Így ért ő a cselszövényhez, ez az ő megnyerő modora. Nem tehet máskép, mert folyvást a fölindulások rohamai uralkodnak rajta. Bánk okaira sem hallgat, türelmetlenűl szavaiba vág, mint oly ember, kit nem lehet fölvilágosítni. De midőn Bánk szívéhez, legszentebb emlékeihez folyamodik, ellágyúl, azonban ellágyúlása nem a meggyőződés eredménye, hanem csak hogy egyik erös szenvedélye pillanatra elnyomta a másikat; le van fegyverezve, de nem legyözve, tehetetlen, de csak egy újabb fölindulásra van szüksége, hogy szégyelje ellágyúlását, mi Biberach beléptével be is következik. Mérges kaczajjal emeli föl ökleit s így tör ki:

Gyalázat, ellágyulhattam! No Bánk,
Hát nem kaczagsz velem?

Végperczeiben is azon boszús fölindúlás, hogy őt a királyné alattomos gyilkosának tartják, feledteti vele a halált, megátkozza a királynét, meg az alattomos gyilkost, mit aztán a költő szintén Bánk alázására használ. Ez indulatos pártember beszédmódja is mindenütt öszhangzik természetével. Mindent túloz s mindig a legerősb kifejezéseket halljuk tőle. Példáúl (I. fölv. 4. jel.):

Maga
Epét okádna itt a békeséges-
Türés, kiáltva: ördög és pokol!

ugyanott:

Jó éjtszakát? Igen —
Majd a midőn egy nemzetség kipusztul,
Vagy csontjaimmal a meráni gyermekek
Fognak tekézni.

Szintén (II. fölv. 2. jel.):

Kiholtak szabadítóid, oh
Te vasra vert hazám! No, nyeld le a bilincsed
Jajgatva s edd magadnak a halált.

Sőt a költő által utasításba adott némely taglejtései is nagyon jellemzők. Midőn Myska bán poharat köszönt: «A mi nagy királynénk éljen sokáig!» Petur vad tekintettel ugrik föl, süvegét

fejére nyomva, nem kiáltja, hanem ordítja: «A magyar szabadság!» midőn Bánk szemére veti, hogy sógora nagy hivatalt visel, dus adományozásban részesűl, ajkába harap, egy kancsót magasra emel, aztán kiönti a földre, így kiáltva föl: «Sokáig éljen!» Ellágyulásának kezdetén menekűlni akar Bánk beszédének befolyása alól, de szégyene, haragja és nemes szíve fölindúlásában nem tud egyebet kiáltani, mint: «Ereszsz!»

Általában Katona a legáltalánosb érzéseket is egyénítve igyekszik kifejezni. Petur, Mikhál, Tiborcz, mily különböző módon adnak elő ugyanegy dolgot, a haza sérelmeit. Petur így szól (II. fölv. 1. jel.):

Egy oly teremtés, a kinek nem ez
Hazája, czinteremjeinkben a
Kinek lenyúgodott szülői nem
Tevék le csontjokat, ki gyermeki
Játékainkban nem is osztozott volt,
Bennünket az vajjon szerethet-e?

Más helyt (II. fölv. 2. jel.):

Tulajdonunkat el-
Vevé s od'adta a hazájabéli
Czinkosainak, s kihúzta a szegény
Magyarnak a kezéből a kenyért, s azt
Megette a meráni fegyveres.
Lerontatá atyáink várait,
S meráni fegyverest rakott oda.

Elszedte hívataljainkat és
A puszta bán névvel czifráza fel.
Eckbert, az öcscse, alig törölte le
Fülöp királynak a vérét kezéről,
S itt a scepúsi földet elnyeré.
Berchtold az üstökét se' tudja még
Befonni, s már érsek, bán, vajda s Bács-
Bodrogmegyékben főispán leve.
Bánáti Bertalan kihal fimag
Nélkül, s ez asszony egy jött-ment Jerindo
Di Vegliát atyafiává teremt.

Ez a nemzeti önérzetében sértett magyar s az előjogaiért küzdő aristocrata panasza, ki gyűlöli az idegen befolyást és kardot ránt az alkotmány sérelmeért. Mikhál csaknem könyörögve sóhajt föl a királyné előtt (IV. fölv. 5. jel.):

Oh add vissza hiveidnek
Azt a mit elraboltál . . . . .
A nyúgodalmat, békeséget és
Az életen való gyönyörködést,
A volt vagyont, a testi lelki meg-
Elégedést, fazékok mellől a
Fát, ételekből a húst és ágyokból a
Szalmát.

Itt a békét és nyugalmat szerető öreg beszél, ki mindent az ő hajlott kora és atyai érzése szempontjából ítél meg. Ő nem az alkotmány sérelmeinek orvoslását követeli, hanem csak általában a békességet és megelégedést, nem a zsarnok-

királyné ellen kel ki, hanem az ország anyját vádolja, kinek a népet gyermekeként kellene szeretni. Tiborcz vádja igy hangzik (III. föl. 3. jel.):

Ő csorda számra tartja gyülevész
Szolgáit, épenséggel mintha minden
Hajszála egy örzőt kivánna; sok
Meránit, olykor azt hinné az ember,
Hogy tán akasztani viszik, úgy körűl
Van véve a léhütöktől, s mi egy
Rossz csőszt alig tudunk heten fogadni.
Ő tánczmulatságokat ád szüntelen,
Úgy mintha mindég vagy lakodalma vagy
Keresztelője volna: és nekünk
Szívünk dobog, ha egy csaplárlegény az
Úteznán előnkbe bukkanik, mivelhogy
A tartozás mindjárt eszünkbe jut.
A jó meránıak legszebb lovon
Ficzánkolódnak; tegnap egy kesely,
Ma szürke, holnap egy fakó: nekünk
Feleség s porontyainkat kell befogni,
Ha veszni éhen nem kivánkozunk.
Ők játszanak, zabálnak szüntelen,
Úgy, mintha mindenik tagocska bennek
Egy-egy gyomorral volna áldva: nékünk
Kéményeinkről elpusztulnak a
Gólyák, mivel magunk emésztjük el
A hulladékot is. Szép földeinkből
Vadászni berkeket csinálnak, a
Hová nekünk belépni sem szabad,
S ha egy beteg feleség vagy egy szegény
Himlős gyerek megkivánván, lesújtunk
Egy rossz galambfiat, tüstént kikötnek,

És a ki száz meg száz ezert rabol
Bírája lészen annak, a kit a
Szükség garast rabolni kényszerített.

Ez az elnyomott nép panasza, mely kívül van az alkotmány sánczain, nincs joga s csak kegyelmet és emberi érzést követel, mely nem törődik az ország dolgával, de annál élénkebben érzi nyomorát s bár nem fenyegetőzik, de kétségbeesett keserűsége fenyegetőbb mindennél.

Tiborcz panasza még más tekintetben is figyelemreméltó. Nemcsak nálunk, hanem más irodalomban is aligha rajzolt drámaíró parasztot, ki ily jellemzőn, s mégis ily emelkedetten tudjon beszélni. Egyetlen gondolata sincs, melyet paraszt nem mondhat, mégis mindenik költőileg, sőt a hol szükséges, pathoszszal van kifejezve. Egyébiránt e jellem legáltalánosban van tartva. Hasonlít valamit a görög tragédiák chorusához, mely részvétével kíséri a küzdő szenvedélyeket, tanácsokat osztogat s imádkozik az Istenhez. Tiborcz is, mint az árnyék kíséri Bánkot, kíséri Melindát, velök aggódik, remél, sír, de siratja önmagát és az elnyomott népet is, siralma bűvös elegiai hangként zendűl meg koronként a tragédia elejétől egész végeig. Mindemellett benne sem hiányzanak némi egyéni vonások. Egykor a csatában a Bánk életét mentette meg, miért aztán Bánk fölszabadította a jobbágyságból, ezért mondja egy helyt (III.

fölv. 3. jel.): «Oh mint örültem, hogy szabad levek!» Azonban mint szegény szabad embernek, a jobbágyenál is rosszabb lőn dolga az idegenek zsarolása miatt. Világos ez következő szavaiból:

Mért valék becsületes,
Holott gazember levén, mostan is
Tied lehetnék.

Azaz jobbágyod. Lemond arról, hogy becsületesen megkereshesse élelmét. Elvesztette hitét a becsületességben. Örömest lenne gazember, de nem tud s ereje sincs hozzá. Lopni akar, azért indul a királyi palotába, de csak ácsorog körűlte. Így találkozik a titkon visszatérő Bánkkal, követi, újra jobbágya, sőt meghittje lesz. Mint szabad ember hozzá szokott a szabad szóhoz, de még nem tudta levetkőzni a jobbágyi alázatosságot. Innen magyarázhatni ki azon keserű kitörését, mely magát Bánkot sem kíméli, úgy szintén azt is, hogy Bánk egyetlen keményebb szavára térdre rogy; vallásos, nem meri magát megölni, mert fél az Isten haragjától, de kétségbeesésében nem nagyon féli a poklot s a mennyország sem jöhet szép színnel elébe. Beáll az összeesküdtek közé, tőle ne várjanak vitézkedést, de háborúban szabad fosztani s a zavarban, a kinek semmije sincs, mindig csak nyerhet. Már öreg ember, «ősz fő, kiszáradt kar», tehetetlenné vált s így épen illik

hozzá a tétlen panaszkodás. Becsületességében van valami gyámoltalanság, hasznosb másnak, mint magának. Részvéte Bánk és Melinda iránt nem csak jobbágyi hűség és hála, hanem egyszersmind a szerencsétlen ember rokonszenve, ki sokat szenvedvén, leginkább érti és érzi a mások szerencsétlenségét. Nem hiányzik egy pár fínom árnyalat is, egész az utasításba adott jellemző taglejtésekig. Katona ez alakot sokkép használja, egyszer a korrajz szempontjából, mint az elnyomott nép képviselőjét, másszor arra, hogy Bánk hosszas magánbeszédek helyett a vele való szaggatott párbeszédben fejezze ki benső küzdelmét, mi által a jelenetek drámaibbakká válnak. Aztán a mit először kell vala mondanunk, a cselekvényre is befoly, ha nem is elhatározóan, de mintegy segédkép. Egyik ily jelenete az, midőn panaszaival öntudatlan éleszti Bánk hazafifájdalmát és boszútervét, a másik, midőn Melinda holtteste behozatalával, Bánk kétségbeesését tetőpontra emeli, a harmadik, midőn urának kegyelmet könyörög a királytól, mi Bánkra nézve épen oly megalázás, mint Petur átka, Mikhál túlbuzgósága és Solom vonakodása a párbajtól.

Hasonlóan folynak be a cselekvényre a többi mellékszemélyek is. Nincsenek szükségtelen szereplők; hogy a kevésbbé jelentékenyek is, mint Myska bán és Solom mester, mily nevezetes részt

vesznek az események folyamában, már fönnebb láttuk. Azonban ez utóbbinak szerepében lehetetlen említés nélkül hagyni egy botlást, mely oly kirívó, hogy aligha nem toll- vagy nyomtatási hiba. Ugyanis Solom az ötödik fölvonás második jelenetében így szól a királyhoz:

Engesztelődjél sorsoddal, királyom,
Elérte boszúálló fegyvered
Karom által a gyilkost,

mi alatt Peturt érti, kit megsebesített; mégis ugyanazon jelenetben, midőn a király a zászlós úrnak azt mondja, hogy Gertrudnak hibásnak kell lennie, mert különben nem ölte volna meg magyar, önmagának ellenmondva ily szavakat ejt:

Az Istenemre, kit imádok, s ősz
Atyám fejére esküszöm, magyarról
El nem hiszem, mert az elébb a világ
Láttára tenné, mint alattomosan.

Hiszen ő határozottan Peturt tartja a királyné gyilkosának, ki magyar, legalább úgy tudjuk, s a műben sehol sincs adat arra, hogy Mikhál spanyol származásu családjával atyafiságban volna. Ez nem a Solom felelete, hanem a zászlós úré, annyival inkább, mert épen ennek kérdése ad alkalmat a király ama nyilatkozatára, s így e

vígasztalás is mintegy őt illeti. Így kellene ezt kijavítni a következő kiadásokban s így játszani a színpadon is.

De e csekély s alkalmasint tollhibánál nagyobb hibák is tűnnek föl, ha jól szemügyre veszszük a cselekvényt. Minden esetre néhány ponthoz szó férhet, habár a könnyen emelhető vádak nem oly könnyen bebizonyíthatók. Az első pont Simon bán azon elbeszélése, hogy hét fia született, kik közől neje hatot a feslettség gyanúja elkerülése miatt az erdőre tétetett ki. (I. fölv. 2. jel.) Ez ismeretes monda nem volt meg az első kidolgozásban s csak később szúrta be a költő, midőn a mint előbeszédében mondja, egy régi irományból nyomára jött, hogy Mikhál és Simon bátyjai voltak Melindának s ez utóbbi ugyanegy a mondában előforduló Micz bánnal. Örömében a véletlen találkozáson jónak látta e mondával is érdekesíteni művét. Sokkal jobban teszi vala, ha elhagyja, mert ez elbeszélés nem foly be a cselekvénynek se menetére, se fölvilágosítására, sőt még a jellemzésre sem. Csak anynyiban elnézhető hiba, a mennyiben az expositiónak épen elején fordulván elő, a cselekvény menetét nem akadályozza. A második pont Bánk és Biberach hallgatózása, mely döntő befolyást gyakorol a bonyodalomra. Sokan a hallgatózás eszközével szőtt cselekvényt inkább vígjáték-

mint tragediába valónak tartják. Valóban inkább oda való, bár az ily általános szabályok mereven meg nem állhatnak s a körülmenyek szerint módosulnak. De vajon Bánk hallgatózás végett buvik-e el? Vajon nem természetes-e, hogy, a midőn titkon, úti ruhában haza jő, nem mehet a királyi mulatság vendégei közé; hogy Peturral tanuk nélkül akar találkozni, s midőn nyugtalansága, féltékenysége újra az elhagyott terembe űzi, hol most neje előtt Otto térdepel, vissza tántorog, s mintegy önkénytelen hallgatja meg Melinda, Otto s a királyné párbeszedét? Biberach hallgatózása még ennyi mentségre sem szorúl. Ö egyszerűen keres valakit s meglátva Bánkot, megijedve vonúl egy pár perczre a szögletbe s meghallván az éji találkozás jelszavát, azt hasznára fordítja. Egyébiránt az ő jellemével összeillenék a szándékos hallgatózás is, hiszen kenyere az udvari ármány.

Sokkal fontosabb a harmadik pont, melyet különben épen nem szoktak gáncsolni. Ez Otto és Biberach jelenete a harmadik fölvonásban. (5. jel.) Biberach azt kérdi Ottotól, hogy csakugyan volt-e lelke elkövetni a merényt? Otto igenli. Ez elég világos s nincs igaza Báránynak, a ki homályosnak tartja a jelenetet s azt hiszi, hogy Otto csak megkísérelte a merényt. De van a dolognak egy más oldala is. Otto Biberach ta-

nácsát követte, a ki azt ajánlotta neki, hogy menjen boszús nénje után, kérjen tőle bocsánatot, mondja el, hogy sokat hallott a magyar nők állhatatosságáról, udvarlása csak próba volt; a királyné örűlni fog, hogy e mentség ürügye alatt elsimíthatja a dolgot, maga vezeti majd Melindához, hogy őt megkérlelje, ki ártatlanságában könnyen megbocsát, nyájassággal köszöni meg el nem rabolt bizalmát, Otto elútazása végperczében egy búcsupoharat üríthet ki, s nénjének altatót s Melindának hevítő port adhat. Úgy látszik, hogy a tanácsot híven követte Otto, de minthogy a mű tragikai alapjára nézve kiválóan fontos, hogy magában a merényben a királyné teljesen ártatlan, épen nem lett volna fölösleges, ha Otto egy pár szóval elbeszéli Biberachnak, hogy a királyné csakugyan örvendett a mentségnek, melylyel elsimíthatni a botrányt, csakugyan maga vezette Melindához, s így könnyen sikerűlhetett neki a búcsupohárnál mind nénjének, mind Melindának rászedése. Izidóra, sőt Melinda is, elbeszélik ugyan Bánknak a tényt, de ők nem tudnak mindent, mindenik saját fölfogása szerint beszél, a mi helyes arra nézve, hogy Bánkot az ellenmondások megzavarják, de a királynét illető részleteket magától Ottótól is hallani kellene a közönségnek, hogy legkisebb kétsége se merűl-

jön föl. Katona sokkal többet bíz az olvasó, a néző képzeletére, mint a mennyit kellene.

A negyedik pontot már Bárány megrótta, de nem helyesen. Hibáztatta, hogy a harmadik fölvonásban a Melinda szobájába rohan Otto, s ott Biberachot megöli s aztán Myska bán is minden ok nélkül oda vetődik. A költő nem mondja ugyan világosan, de a körülmények összevetéséből önként foly, hogy a tragédia — kivéve a második fölvonást — a királyi palotában foly le s Melinda is, mint a királyné udvarhölgye, ott lakik s nem külön házban. Mi természetesebb, minthogy Biberach itt látogatja meg Bánkot, kinek csak az elébb tett jó szolgálatot? Mi természetesebb, mint hogy Otto keresi Biberachot s hallva, hogy Melinda szobájában van, oda jő, mert már tudja, látta, hogy Melinda a királynéhoz szaladt, Bánk pedig eltávozott? Mi természetesebb, mint hogy Myska, a ki a királyné parancsából keresi Ottót, szintén oda megy, a hol megtalálja, hova az udvari szolgák utasíthatták?

Az ötödik pont sem hiba. Gyurmán megrója, hogy a negyedik fölvonás végét, a királyi palota megtámadását, Petur legyőzését miért beszélteti el a költő az ötödik fölvonásban is. Szerinte épen ezért a negyedik fölvonás ama harczias vége egészen elmaradhatna. Igen, de akkor nem látnók a forradalom kitörését, melyet Bánk nem akar

előidézni s mégis előidéz, sem legyőzését, mely szükséges a végfejleményre. Aztán az ötödik fölvonás elbeszélésében csak kiinduló pontúl van fölvéve ama jelenet, s mind oly dolgokat hallunk, melyek azután s nem szemünk előtt történtek.

A hatodik pont talán nem ereje a tragédiának, de bizonyára gyöngesége sem. Némelyek fölhozzák, hogy az ötödik fölvonásban a cselekvény lankadtabb, legkevésbbé drámai, holott épen itt kellene leghevesebbnek, legdrámaibbnak lennie. E vád sokkal inkább illik Sophokles egyik remekművére *Ajax*ra, mint *Bánk bán*ra. Ugyanis itt Ajax halálával a cselekvény be van végezve s mégis csaknem egy fölvonásra nyúlik az Ajax temetése fölötti vita Teukros, Menelaos és Agamemnon között, míg végre Odysseus eldönti. Vajon hiba ez? Nem, vagy legalább olyan, mi nélkűl a mű gyöngébbé válnék, mert szorosan benső alkatából foly. Ajaxnak bukni kell, de ellenségei sokkal igazságtalanabban és bőszültebben gyűlölik, mintsem ne volna szükség valamennyire megalázni őket a teljes kiengesztelődés végett. Ezt eszközli testvére Teukros, mikor szembe száll ellenségeivel, kik eltemettetni sem engedik, ezt Odysseus, Ajax legnagyobb ellensége, ki Teukros pártját fogja s Menelaos és Agamemnon ellenére is eltemetteti a szerencsétlen hőst. *Bánk bán*ban az ötödik fölvonás nem

ilyen, itt a cselekvény még folyvást emelkedésben van, a hős még nem bukott meg, vagyis tulajdonkép az egész ötödik fölvonás nem egyéb, mint Bánk fokozatos bukása. Mily büszkén lép föl Bánk a fölvonás elején s mivé válik az utolsó jelenetben! A drámai érdek folyvást élénk s a fölvonás csak azért tetszik lankadtabbnak, hogy a negyedik fölvonásban a drámai érdek külsőkép is erős tényekben nyilatkozik, a míg itt Melinda gyászmenetét kivéve, hiányzik minden csattanósb fejlemény s a Bánk bukása leginkább bensőleg van elénk állítva. De ez nem lehet máskép. E művet csak így lehetett bevégezni. Csak az várhat csattanósb véget, ki nem érti e mű alapeszméjét, a Bánk tragikumát. Bánk se karddal kezében nem eshetik el, se a vérpadon nem végezheti életét, mert e leginkább önmaga ellen támadt jellemnek önmagában kell megsemmisűlni, s a történelmi hűség is azt kívánja, hogy ne haljon meg.

Azonban ne vélje senki, hogy Katona rabja a történelmi hűségnek, s oly költő, ki lemondott a minden idők szentesítette költői szabadságról. A különbség közte és mások közt csak az, hogy ő a történelmi tényekből szövi ki költői conceptióját s nem ezt erőlteti amarra. Költői érdek és történelmi hűség karöltve jár nála, s ha a szükség úgy kívánja, emezt mindig föláldozza aman-

nak, a mennyiben szabadon alakítja. Így a történelmi tények szerint Bánk nem csak hogy nem bűnhödik, hanem még azután is főhívatalokat visel. Ez utóbbi tény ellenkezett Katona költői czéljával, azért nem vette föl drámájába. A történelem szerint a királyné tudtával történt testvérének merénye Bánk neje ellen. Katona így nem használhatta ez adatot, hanem azért még sem ment vele egyenesen szembe. Bűnösnek rajzolja ugyan a királynét, de nem közvetlenűl, nem anynyira, mint Bánk hiszi, s így eleget tesz költői czéljának a nélkűl, hogy gorombán megsértse a történelmet. S ez így megy egész végig. Katona érti művészetét s nem zavarja össze a költő kötelességét a történetíróéval, de azt sem feledi, hogy a költői illusio nem lehet teljes, ha legalább nagyjában nincsenek tisztelve a történelmi tények. Mindent fölhasznált történelmi tanúlmányaiból, mit használni lehetett, s néhány merész, nagy vonásban oly képét rajzolta e kornak, hogy azt ily erőteljesen és hűn nem találjuk meg történetíróinkban. S ez annyival bámulatosb, mert Katona korában a történelmi búvárlat nem járt egy nyomon a történelmi érzékkel s költészetünk mindenben erősb volt, mint a történelmi tények költői földolgozásában. Hasonlítsuk csak össze korrajzi szempontból az akkori drámákat és mai költői műveket az övével, s óriási különb-

ség fog föltűnni. S vajon mostani drámaíróink igyekeznek versenyezni Katonával? Nem, pedig azóta sok ismeretlen történelmi forrásunk nyílott meg, melyek közelebb hozták a múltat, s a közelebbi évtizedek alatt izgatottabb politikai életet éltünk, mintsem fogékonyabbak ne lehetnénk a történelmi nagy tények magasb fölfogására. Újabb drámáinkban nem annyira történelmi egyénekkel találkozunk, mint történelmi nevekkel. Az államférfiak, a hősök alig emelkednek fölül egy-egy eszményi alispán vagy juratus alakján, s a korrajzot rendesen háttérbe szorítja a jelen politikai viszonyaival való kaczérkodás.

Nem kevésbbé bámulatos Katona technikája is, annyival inkább, mert Shakspeare tanítványa volt, kitől az ifjú költők először is bizonyos formátlanságot sajátítnak el, mintha az erős szenvedélyek, a nagy gondolatok nem tűrhetnék meg a szigorúbb formát. Shakspeareben nincs formátlanság, benső formája tökélyes, de a külső, a technikája nem mindig kielégítő, kivált a mai színpad szempontjából. Shakspearet már a korabeli színpad szegény egyszerűsége fölmentette egy csoport oly követeléstől, melyek most elutasíthatatlanok. Az ő idejében a változásokat csak szóval adták tudtára a közönségnek, s így egy fölvonás három-négy helyt történhetett a nélkűl, hogy a figyelemre zavaróan hatott volna. Némely

eszközt bízvást használatlanúl hagyhatott, mert nem volt reá szüksége, és minden töprengés nélkűl nyúlhatott olyanokhoz is, melyek most nem nem teszik meg a kellő hatást. Minden esetre a cselekvényt illetőleg néhol összpontosítóbb lehetne s a külső eszközökre nézve választékosb. Tagadhatatlan, hogy egy pár formai szempontból a görög és ó franczia tragédiák följebb állanak az övéinél. Nem tudjuk, a görög vagy franczia költőktől tanúlt-e Katona, vagy csak ösztönét követte, de annyi bizonyos, hogy formai tekintetben nem követte Shakspearet. *Bánk bán*ban egyetlen fölvonásban sincs változás, sőt az egész cselekvény csak a királyi palotában és Petur házánál foly le, így egy városban s három nap alatt. Nem az idő- és helyegység lánczai ezek. Katona épen úgy őrizkedett a franczia klassikai oskola pedansságától, mint kerülte a Shakspeare-utánzók korlátlanságát. Az újabb színpad mély ismerete vezérlette mindenütt. Jelenetei szakadatlan lánczolatot képeznek, s a külső eszközöket összeolvasztani igyekszik a bensőkkel. Schmidt Julián a dráma jövőjéről elmélkedvén, igen helyesen ezt jegyzi meg: «Ha egykor valamelyik költőnek sikerűl Shakspeare szenvedélyének erejét, erkölcsi törvényeinek mélységét és hatalmát, jellemrajzainak plastikáját egyszerűbb és a tisztább műstylussal megegyezőbb eszközökkel elérni, bi-

zonyára uj korszakot fog alkotni a drámairodalomban.» Katona nem alkotta meg ez uj korszakot, de törekedett feléje s tragédiája e szempontból is a legnevezetesb jelenségek egyike.

Mind e fejtegetés oda tér vissza, a honnan kiindult, hogy *Bánk bán* valódi tragédia, hogy legjobb tragediánk. Idővel s adja Isten mielőbb, leszorulhat ugyan e polczról, de elavúlni soha sem fog, mint nem avúl el, ha mindjárt kimegy is divatból, semminemü költői mű, melyet a geniusz egy-egy szerencsésb órában teremtett. Még eddig nem ártott neki az idő, sőt használt. Nincs ugyan az ugynevezett klassikus müveink gyűjteményeibe hívatalosan beiktatva, de a közvélemény klasszikaibb drámának tartja azoknál, melyek oda iktatvák. Megjelenése óta sok idő tölt el. Mennyi mü bukott el mellette, melyet a közönség megtapsolt s a kritika megvédett, mennyi koszoru hervadt el azóta, míg az övé frissebben zöldel, mint valaha. Mennyi különböző elvet és rendszert követtünk és dobtunk félre dramaturgiai küzdelmeinkben, míg az övé túlélte mindenike; Most epikai és lyrai törekvéssel tiportuk ... a dráma jogát, s midőn ez megboszúlta magát, keserűségünkben megvetettük a színpadot, mint a költői szellem nyűgét. Majd a színpad volt minden, s a könnyü hatás diadalmámorában kinevettük a könnyező múzsák aggodalmait. Vol-

tunk németek és francziák, s ha magyarok akartunk maradni, adtunk történelmi tableaukat a hazafiaskodás görögtüzénél.

Minden esetre Katonától többet tanúlhattunk volna. Ő jobban megmagyarázza vala nekünk Shakspearet, mint Hugo Viktor, ki az ellentét és kivételes szenvedélyek természetlen rendszerét vonta le az emberi szenvedélyek legtermészethűbb költőjéből. Ő megtanított volna bennünket becsűlni a színpadot túlbecsülés nélkűl, s nem azért tisztelni leginkább Schillert és Goethét, mert nem mindenkor becsűlték annyira a színpadot, a mennyire minden drámaköltő kötelessége. Ő igazabb fölvilágosítást ad vala nekünk a történelmi hűségről, mint Lessing, ki feledte, hogy egy bizonyos pontig a történelmi hűség is egy része a költői hatásnak. Ő jobban éreztette volna velünk, hogy mi a nemzeti elem és hazafi szempont a drámában, mint a karzat vagy földszint ifjúsága, s visszatartóztatott volna bennünket azon olcsó hatáshajhászattól, mely a haza és nemzet nevével oly könnyelműen vagy legalább művészietlenűl játszik. Nem árt, ha az irodalom, a kritika többet foglalkozik e művel, ha legalább is oly kegyelettel viseltetik iránta, mint a közönség, mely a nélkűl, hogy nógatták volna, újabb meg újabb kiadásban olvassa.

De Katona emléke még más szempontból is

tanulságos. Ő költészetünk azon korszakának volt legmostohább gyermeke, melyben nem remélve anyagi jutalmat, egyedül dicsőségért dolgoztak a költők, hazafiságból, lelkesülésből. Most, midőn hála Istennek, kezdenek jobbra fordulni viszonyaink, fájdalom, mind ritkább kezd lenni az ily nemű lelkesülés. A költői idealismus prózai industrialismussá fajulgat. Azon jövedelem után kezdjük osztályozni az írókat, melyet műveikből vesznek be, s minden pillanatnyi siker koszorút követel vagy aggat homlokára. Íme egy mű, melyért szerzőjének egy fillért sem fizetett könyvárus, színház, s mégis többet ér azoknál, melyek ezreket jövedelmeztek; íme egy költő, ki életében nem részesült tapsban, ovatióban, s ma mégis egyik büszkeségünk. Az a koszorú, mely Katona bedőlt sírján zöldel, szolgáljon vígaszúl a csüggedő lelkesülésnek, mely hitet keres s intőjelül, hogy nem mindig a legdivatosb költők egyszersmind a legjobbak.

TARTALOM.